ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૧ લું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

જ્યાં સુધી લોકોને રોજ ગાંધીજીનાં નવાં લખાણો મળતાં ત્યાં સુધી 'નવજીવન'ની ફાઇલોમાં શું શું આવી ગયું છે તે તરફ લોકો ધ્યાન ન આપતા. હવે જ્યારે તેમની કલમ બંધ પડી છે ત્યારે અનેક વિષય પરના ગાંધીજીના વિચારો વાંચવાને લોકો આતુર થયા છે.

'નવજીવન' માં આવી ગયેલાં **ગાંધીજીનાં જ લખાણો** પ્રજાને એકત્ર અને પુસ્તકના આકારમાં મળે એટલા માટે અમે 'ગાંધીજીનું નવજીવન' છાપવાની યોજના કરી છે.

આ કદનાં—અરધા 'નવજીવન' ના કદનાં—૯૬ પાનાંની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણે વરસના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું પહેલું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે. જોઇતો વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાંસીયામાં દરેક પૅરાએ મથાળાં મુકવામાં આવ્યાં છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સંગ્રહ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એવી આજની ગણતરી છે. સામટી કિંમત અગાઉથી ભરનારને **૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપીયામાં** મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાતાં વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલાં દામ પાછળથી ભરવાં પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત **આઠ આના** રહેશે.

પૈસા અગાઉથી જ મોકલવા. વી. પી. મોકલવામાં આવતાં નથી. સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૭–૯–૧૯૧૯

અમારો ઉદ્દેશ

તન્ત્રીપદનો સ્વીકાર

જ્યારે 'યંગ ઇંડિયા'નાં લખાણોની દેખરેખનું કામ મેં માથે લીધું ત્યારે મને પોતાને અને કેટલાક મિત્રોને પ્રશ્ન થયો કે હું ઇંગ્રેજી લખાણો લખવા, સુધારવા, વિચારવા, તારવામાં મારો કાળ ગાળું તેના કરતાં હું ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર ચલાવું એ મને વધારે ન છાજે? વિશેપ અગત્યનો પ્રશ્ન તો એ ઉઠયો કે હું કઈ રીતે હિન્દની વધારે સેવા કરી શકું?

'યંગ ઇંડિયા' ચલાવવું એ તો મારી ચોકખી ફરજ હું તે વેળા જોઈ શક્યો. મારા ઇંગ્રેજી જ્ઞાનનો ઉપયોગ પ્રજાને સારૂ હું કરી શકું એ મને ખબર છે. પણ મારે ગુજરાતી વર્તમાનપત્ર પણ સાથે ચલાવવું જોઇયે એમ કેટલાક મિત્રોને અને મને જણાયું. અનુકૂળ સંજોગો આવી મળ્યા. મેં છાપખાનાની માલીકી ધરાવી છે. 'ઇંડિયન ઓપીનિયન' ઘણા કાળ સુધી ચલાવ્યું છે. છતાં તેના તન્ત્રી તરીકે મેં મને ગણાવા નથી દીધો. તન્ત્રી તરીકે જાહેરમાં ઓળખાવાનો આ પહેલો પ્રસંગ આવ્યો છે. તેને મેં વધાવી લીધો છે. પણ હું ધ્રુજી રહ્યો છું. મારી જવાબદારીનું મને પૂરૂં ભાન છે.

મારી અપૂર્ણતા

આ દક્ષિણ આફ્રિકા નથી. ત્યાં તો મારૂં આડું ગમે તેમ ચાલતું હતું. પણ અહીં? વર્તમાનપત્રોની ખોટ નથી. લેખકો ઘણા છે. મારૂં ભાષાજ્ઞાન ઘણું ઓછું છે. વીસ વર્ષ સુધી બહાર રહેલા મને હિન્દુસ્તાનના પ્રશ્નોની ઓછી જ માહીતી હોય. આ વિવેકની ભાષા નથી પણ મારી દશાનો તાદૃશ ચિતાર છે.

મારી અભિલાષા

આવી અપૂર્ણતા છતાં મારે હિન્દને કંઈ આપવાનું છે તે બીજાની પાસે તેટલા જ પ્રમાણમાં નથી એમ હું પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યો છું. ઘણા પ્રયત્ને મેં કેટલાક સિદ્ધાન્તો મારા જીવનમાં ગોઠવ્યા છે ને તેને અમલમાં મુકયા છે. તેથી મને જે સુખ મળ્યું તે મેં બીજામાં નથી જોયું એમ મને ભાસ્યું છે. ઘણા મિત્રોએ આ વાતની સાક્ષી પૂરી છે. એ સિદ્ધાન્તો હિન્દને આપી મારા સુખનો અનુભવ હિન્દને કરાવવાની મને ભારે અભિલાષા છે. એનું એક સાધન વર્તમાનપત્ર છે.

સત્યની શોધ

સત્યાગ્રહ એ મારે મન પોથી માંહેલું વેગણ નથી. મારૂં તો એ જીવન છે. સત્ય વિના સર્વ મને તો શુષ્ક લાગે છે. અસત્યથી દેશને લાભ ન જ થાય એવી મારી ખાત્રી છે. પણ કદાચ અસત્યથી તાત્કાલિક લાભ જણાતો હોય તોપણ સત્યનો ત્યાગ ન જ કરાય એમ હું દૃઢતાપૂર્વક માનું છું.

એ સત્યની શોધ કરતાં હું સમજણો થયો ત્યારથી શીખ્યો છું. તેને સેવતાં ચાળીસ વર્ષ વીત્યાં છે. એમ છતાં મન, વચન અને કર્મની એકતા સંપૂર્ણતાએ નથી આવી શકી એમ હું જાણું છું.

તેથી શું? આદર્શને આપણે જેમ વળગવા જઇયે છીયે તેમ તે વેગળો જતો દેખાય છે. તેમ તેમ આપણે વધારે વેગે ધસવું એ જ પુરુષાર્થ છે. પડશું, આખડશું તોયે ઉઠશું. પાછી પાની કે પાછી પૂંઠ ન કરીયે એટલું જ બસ છે.

રત્નોની જાહેરખબર

પણ એવી શોધ કરતાં મને અનેક રત્નો મળ્યાં છે. તે મારે હિન્દની પાસે મુકવાં છે. એની જાહેરખબર રૂપ આ 'નવજીવન' છે.

સત્યાગ્રહનું શાસ્ત્ર

એ શોધો કરતાં મેં જોયું છે કે કાયદાઓને ઇરાદાપૂર્વક માન આપવું એ આપણી ફરજ છે. પણ તે માન આપવાની ફરજ અદા કરતાં મેં એમ પણ જોયું છે કે જ્યારે કાયદો અસત્યનો પોષક હોય ત્યારે તેનો ભંગ કરવો એ પણ ફરજ છે. એવો ભંગ કઈ રીતે થાય? સત્યની રીતે રહેતાં આપણે પોતે કાયદાનો ભંગ કરવાની સજા વહોરી લેવી. આનું નામ વિનયી ભંગ છે. એવો ભંગ કોનાથી થાય, કયા કાયદાઓ અસત્યના પોષક હોય એનો નિર્ણય માત્ર અમુક નિયમો ઘડીને નથી કરી શકાતો. એ અનુભવે જ થાય. આને સારૂ વખત અને સાધન જોઇયે. તે સાધન 'નવજીવન' થાઓ.

પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં ઘણી ભારે લડાઈ લડતા છતાં સરકારીવર્ગ સાથે સત્યાગ્રહીઓ મીઠાશ જાળવી શકયા હતા, કેમકે સત્યાગ્રહમાં રોષને કે દ્વેષને અવકાશ નથી. સત્યની છાપ સામા પક્ષ ઉપર પડે છે. એટલે તેને અવિશ્વાસ નથી રહેતો. તેથી લડતા છતાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે માન ને મીઠાશ જાળવી શકાય છે. દાખલાઓ

અને દલીલોથી 'નવજીવન' બતાવશે કે હિન્દમાં પણ આપણે અધિકારીવર્ગ સાથે મતભેદ હોય ત્યાં લડતા હોઇયે છતાં જ્યાં તેવું નથી ત્યાં તેને મદદ દઇયે ને તેની મદદ લઇયે.

સંસારી સુધારો

પણ સત્યાગ્રહની સીમા કંઈ સરકાર ને પ્રજા વચ્ચેના સંબન્ધમાં સમાપ્ત નથી થતી. સંસારી સુધારાને સારૂ પણ એ જ અમૂલ્ય શસ્ત્ર છે. આમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ, આપણા કેટલાક નઠારા રિવાજો, હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ઉભા થતા સવાલો, અન્ત્યજને લગતી અડચણો—આવા અનેક પ્રશ્નોનો નીવેડો આવી શકે છે. એટલે આ બધા પ્રશ્નોની ચર્ચા 'નવજીવન' પ્રસંગોપાત કરશે.

રોલેટ કાયદાની લડત

રૌલેટ કાયદા વિષેની લડત એ સત્યાગ્રહનો પદાર્થપાઠ છે. એટલે તે લડત પ્રજાની સમક્ષ નિરન્તર 'નવજીવન' રાખશે. એ કાયદો તેની મુદત પહેલાં રદ થશે એ વિષે મને શંકા નથી, કેમકે સત્યને વિષે ને સત્યાગ્રહીઓની શક્તિને વિષે મને પૂરો ભરૂસો છે.

સ્વદેશીનો પ્રચાર

હિન્દનો આર્થિક ઉદ્ધાર સ્વદેશીમાં જ છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. સ્વદેશીમાં ધર્મનાં મૂળ છે. ધર્મનો ત્યાગ કરીને કોઇ પ્રજા ઉન્નતિ પામી નથી ને પામશે નહિ. એટલે સ્વદેશીનો ભારે પ્રચાર પણ 'નવજીવન' કરશે.

ઇંગ્રેજીનો મિથ્યા મોહ

મારે હિન્દની સેવા કરવી છે તો હું ઇંગ્રેજી ભાષામાં જ મારો આત્મા કેમ ન રેડું એવો પ્રશ્ન કોઈ ઉઠાવે તો હું કહેવા ઇચ્છું છું કે જન્મ અને કર્મથી ગુજરાતી હોઇ હું ગુજરાતના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ જાઉં તો જ હું હિન્દની શુદ્ધ સેવા કરી શકું. વેપારની દૃષ્ટિએ પણ મારી શક્તિનો સારામાં સારો ઉપયોગ હું ગુજરાતને મારૂં મુખ્ય ક્ષેત્ર ગણીને જ આપી શકું. વળી ઇંગ્રેજી ભાષાની મારફતે હું મારો સન્દેશો કોને આપું? ઇંગ્રેજીનો મોહ મિથ્યા છે એ તો 'નવજીવન' પ્રતિક્ષણ બતાવ્યાં કરશે. આપણા અભ્યાસક્રમમાં કે જીવનમાં ક્યાંયે ઇંગ્રેજીને સ્થાન નથી એમ કહેવાનો આશય નથી. ઇંગ્રેજી ભાષાનો વ્યાપાર અત્યારે અસ્થાને થાય છે એટલું જ કહેવાનો આગ્રહ છે.

ખેડુતવણકરનાં સુખદુઃખ

હિન્દુસ્તાન ખેડૂતોની ઝુંપડીઓમાં વસે છે. વણકરોની કળા હિન્દુસ્તાનની ભવ્યતાનાં સ્મરણ કરાવે છે. તેથી મને પોતાને ખેડૂત અને વણકર કહેવડાવવામાં હું અભિમાન માનું છું. 'નવજીવન' મારે તો ખેડૂતોનાં ઝુંપડાંમાં ને વણકરોનાં ઘરોમાં પહોંચાડવું છે. મારે તેઓની ભાષામાં તે લખવું છે. તેથી ખેડૂતો ઇ૦ નાં સુખદુઃખની વાતો 'નવજીવન' હમેશાં તેઓની ભાષામાં કરશે. ખેડૂત ભયભીત રહેશે, કરજના

બોજા તળે કચરાયેલા રહેશે, તેઓનાં શરીર રોગી હશે તો હું હિન્દુસ્તાનનો નાશ જ જોઉં છું.

સ્ત્રીઓની જાગૃતિ

ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ 'નવજીવન' વાંચે એમ હું હમેશાં પ્રભુ પ્રત્યે માગીશ. સ્ત્રીઓના વિના ધર્મની રક્ષા કોણ કરે ? સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન અને મૂઢ દશામાં રહે, સ્ત્રીઓને હિન્દુસ્તાનની દશાની ખબર ન હોય તો ભાવિષ્યની પ્રજાની શી વલે થાય ? તેથી 'નવજીવન' સ્ત્રીઓને જાગૃત કરશે અને પુરુષવર્ગને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની ફરજનું ભાન કરાવવા પ્રયત્ન કરશે.

શ્રદ્ધાની આશા

આ તો મેં મારી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓની વાનગી માત્ર આપી છે. તેના સારરૂપ તો આટલું જ કહેવા ઇચ્છું છું કે 'નવજીવન'ની પ્રવૃત્તિ એવી ચાલશે કે જેથી રાજા પ્રજા વચ્ચે વેરભાવ મટી મિત્રતા થાય, અવિશ્વાસ મટી વિશ્વાસ થાય, હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે અન્તઃકરણની એકતા થાય, હિન્દુસ્તાન આર્થિક સ્વતન્ત્રતા મેળવે અને હિન્દુસ્તાનમાં સર્વત્ર પ્રેમ સિવાય બીજું કંઈ જોવામાં ન આવે. જગત પ્રેમમય છે. નાશમાંયે ઉત્પત્તિ ભરી છે.

આ બધી ગજા વગરની વાતો છે. ભલે હોય, છતાં એ દિશામાં થયેલો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ન જ જાય એવું ધર્મવાક્ય છે તેને હું વળગીશ. પણ આવા સન્દેશા તે કંઈ અભણ હિન્દુસ્તાનને, તેયે વળી પ્રેસના જુલમી કાયદા ચાલે છે ત્યાં અપાય ખરા ? એવો નિરાશાવાદીનો પ્રશ્ન હોઈ શકે. પ્રેમ અજ્ઞાનની સાંકળોને તોડી શકે છે એવો જાતિઅનુભવ કોને નથી થયો ? અને પ્રેમને—સત્યને પ્રેસ ઍક્ટનો ભય શો ?

નિર્ભયતા અને સત્યની પ્રતિજ્ઞા

પ્રેસ ઍક્ટના ભય વિના જે વાત જેવી લાગશે તેવી જ 'નવજીવન'માં કહેવામાં આવશે એવી વ્યવસ્થાપક, ઉપતન્ત્રી, તન્ત્રી વગેરે જેઓ 'નવજીવન'માં ગોઠવાઇ ગયા છે તેમની પ્રતિજ્ઞા છે. 'સીક્યુરીટી' કે શરીર બચાવવા ખાતર કહેવાનું કહેતાં આંચકો 'નવજીવન' નહિ જ ખાય. પણ સત્ય કહેતાં વિનયનો ત્યાગ નહિ થાય. 'નવજીવન'માં ક્યાંયે વગરવિચાર્યું વાક્ય નહિ હોય, નકામું વિશેષણ નહિ હોય. ખરૂં જોતાં સત્યને વિશેષણના શણગારની જરૂર હોતી નથી. શુદ્ધ હકીકતમાં જે કળા છે તે નકામાં વિશેષણોથી ખરડાયેલી હકીકતોમાં નથી જ હોતી.

ગુજરાતની માતાઓ અને ગુજરાતના વિદ્વાન 'નવજીવન'ને વધાવો, આશીર્વાદ આપો અને 'નવજીવન' તેમના આશીર્વાદને યોગ્ય થાઓ એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરૂં છું.

ખેડા પ્રકરણ

ઑ. મિ. પારેખની નોંધ

ઑનરેબલ ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખે જે સેવાઓ કરેલી છે તેમાં ખેડા બાબતમાં સર શંકરન નાયરની મિનટનો જે જવાબ મુંબઈની સરકારે આપેલો છે તેની ઉપર નોંધ લખીને વધારો કરેલો છે. એ નોંધ બહુ લાંબી છે, તેથી અમે ઑનરેબલ મિ. પારેખના મુખ્ય મુદ્દાઓ આપીને સંતોષ વાળી લઈશું. સર શંકરન નાયરનું કહેવું એમ છે કે જે જે સુધારા થયા છે અને જે જે રાહત લોકોને સરકાર તરફથી મળેલી છે તેનું કારણ શિક્ષિતવર્ગ અને તેમનું વાહન કૉંગ્રેસ છે. રાજ્યાધિકારીઓએ હંમેશાં એવો આરોપ મુકેલો છે કે શિક્ષિતવર્ગે રૈયતની દરકાર નથી કરી અને તેઓ રૈયતના આગેવાન તરીકે ગણી નહિ શકાય. આ આરોપના જવાબમાં સર શંકરન નાયરે ખેડા અને ચંપારણની લડતના બે સચોટ દાખલા આપ્યા છે અને બતાવી આપ્યું છે કે બન્ને જગ્યાએ રૈયતના હક સાચવનાર શિક્ષિતવર્ગ હતા અને મહામુશીબતે જ રાજ્યાધિકારીવર્ગ પાસેથી દાદ મળી શકી. તેમાં ખેડાનો જવાબ આપતાં મુંબઈની સરકારે લખ્યું છે કે જે કાંઇ દાદ આપી તે સરકારે પોતાની મેળે જ આપી, અને એ વાત સિદ્ધ કરવા સરકારે કેટલીક દલીલો કરેલી છે. તેના જવાબમાં ઑનરેબલ મિ૦ પારેખની નોંધ છે. હવે નીચેનો સાર વાંચનાર સમજી શકશે.

નોંધનો સાર

૧. પંચમહાલ બાદ કરતાં ગુજરાતના બધા જીલ્લામાં મહેસૂલનો આંક પૂરેપૂરો મંડાઇ ગયો છે, એટલે કે દર વર્ષની સરેરાશ ઉપજના વીસ ટકા સરકાર લે છે.

૨. ૧૯૦૭ની સાલ પહેલાં સરકાર ખરાબ વર્ષો હોય તોપણ રૈયતને બિલકુલ માફી આપતી જ નહિ, અથવા તો મહેસૂલ મુલતવી રાખતી નહિ; અને જ્યારે એ દુષ્કાળનાં કમીશન નીમાયાં ત્યારે તેમાંના છેલ્લા એટલે ૧૯૦૧ના કમીશન પછી મહેસૂલ મુલતવી રાખવાના અને માફ કરવાના ધારા ઘડયા. આટલો ન્યાય પણ લોકોની હીલચાલ પછી મળ્યો.

૩. ૧૮૯૯ની સાલમાં જ્યારે દુષ્કાળ પડયો હતો ત્યારે ભરૂચ અને સુરત જીલ્લામાં અમલદારોના જુલમની ઘણી ફરીઆદ થઇ હતી. મુંબઇની ધારાસભાના સભાસદોએ ધારાસભામાં પણ એ સવાલ ચર્ચ્યો હતો. સરકારે ફરીઆદોને જૂઠી ઠરાવેલી. છેવટે ફરીઆદ કરનારામાંના એક ગૃહસ્થ એ જીલ્લાઓમાં ફર્યા, તેમણે પોતાની ખાનગી તપાસ ચલાવી, સાક્ષીઓના પૂરાવા લીધા અને તે જાહેર કર્યા.

તે ઉપરથી સરકારને તપાસ કરવાની ફરજ પડી. મિ. મેકોનોકીને તપાસ કરવા નીમવામાં આવ્યા અને તેમણે ઘણીખરી ફરીઆદ ખરી ઠરાવી. છેવટે સરકારને ૧૯૦૭ની સાલમાં માફી અને મુલતવીના ધારા બહાર પાડવા પડ્યા.

૪. મુંબઇ સરકારે એમ કહ્યું છે કે ખેડાની લડત શરૂ થઇ તેના પહેલાંનાં વર્ષોમાં કંઇ નુકસાની જોવામાં આવી ન હતી. સરકારી રિપોર્ટોના દાખલા ટાંકીને ઑનરેબલ મિ. પારેખ બતાવી આપે છે કે ૧૯૧૧થી માંડીને ૧૯૧૬ સુધી ખેડા જીલ્લાના ખેડૂતોને વધતુંઓછું નુકસાન થયે જતું હતું. વળી તેવા જ રિપોર્ટોમાંથી તેઓ સાહેબ બતાવી આપે છે કે મહેસૂલ વસુલ કરવાને સારૂ લોકોનાં ઢોરઢાંખર વેચવા ઇત્યાદિનો દાબ સરકારને વધારે ને વધારે કરવો પડ્યો છે.

૫. ખેડા જીલ્લાના લોકોને પાકની નુકસાની સહન કરવી પડી છે એટલું જ નહિ પણ ખેડૂતોમાં મરકી ઇત્યાદિ રોગ પણ ખૂબ ફેલાયા હતા.

૬. ૧૯૧૭ની સાલમાં અતિવૃષ્ટિને લીધે બાજરી કોહી ગઇ હતી, બાવટા અને કોદરાને પણ નુકસાન થયું હતું, આ મુખ્ય પાકના પેટાપાકને પણ ઉંદરોએ જફા પહોંચાડી હતી અને કેટલીક જગ્યાએ તો ડાંગરને પણ ઇજા પહોંચાડી હતી.

૭. આ ઉપરથી ઑનરેબલ મિ. પારેખે બતાવ્યું છે કે મહેસૂલી અમલદારો નીચેથી ઉંચે સુધી રૈયતના દુઃખની દરકાર નથી કરતા અને રૈયતને કરજ કરવું પડે અથવા પોતાનાં ઢોર વેચવાં પડે છતાં મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું ચુકતા નથી.

૮. પાકની આનાવારી કાઢવાને સારૂ કશા નિયમો નથી અને માત્ર અડસટ્ટે જ કાઢવામાં આવે છે.

૯. હોમરૂલ લીગના સભાસદો સરકારને રૈયતના નોકર તરીકે ગણાવવા લાગ્યા [illegible]થી અમલદારો તેઓની ઉપર કટાક્ષ કરવા લાગ્યા અને ખેડાની રૈયતનું ખરૂં દુઃખ હતું તે બહારથી આવેલા માણસોની ઉશ્કેરણીથી ખોટી રીતે વધારી દેવામાં આવ્યું છે એમ ગણાવી અમલદારોએ તેને ઉતારી પાડ્યું.

૧૦. મિ. પારેખ પોતે અને ઑનરેબલ મિ. પટેલ કેમ જાણે બે વકીલો તરીકે કલેકટરની પાસે ગયા હોય નહિ તેમ સરકારી નોંધમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. જોકે હકીકત તો એવી છે કે તેઓ બન્ને ખેડાના રહેવાસી હોઇ રૈયતના દુઃખમાં ભાગ લેવાને આગેવાનો તરીકે વગરફીએ ગયા હતા.

૧૧. ગુજરાત સભા ઉપર જે આક્ષેપો સરકારે મુકેલા હતા તે ગેરવ્યાજબી

હતા. એ સભા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની છે અને તેના સભાસદોને ખેડામાં કામ કરવાનો પૂરેપૂરો હક છે. તે સભાનું કાર્યક્ષેત્ર આખું ગુજરાત છે.

૧૨. મહેસૂલ લેવાનું મુલતવી રાખવાનો હુકમ સરકાર જ્યારે જ્યારે કરે ત્યારે ત્યારે તે મહેરબાની જ ગણાય એ અભિપ્રાય બરોબર નથી. મહેસૂલ મુલતવી રાખવાનું ધોરણ નામદાર વડી સરકારે દાખલ કર્યું. તે ધોરણ પ્રમાણે ધારાઓ ઘડાયેલા છે અને તે ધારાઓનો અમલદારો મનસ્વીપણે અનાદર કરી શકતા નથી.

૧૩. નામદાર પારેખ અને નામદાર પટેલ, હિન્દ સેવક સમાજ અને રા. ગાંધીની તપાસ પછી મુંબઈ સરકાર કમિટી નીમવા બંધાયેલી હતી, છતાં તેમ ન કર્યું એ તેમનો અન્યાય જ ગણાય; અને જો નામદાર હિન્દી સરકાર વચમાં નહિ પડી હત તો ખેડાની રૈયત જે કંઇ લાભ મેળવી શકી તે પણ નહિ મળી શકત.

સરકારનો દુરાગ્રહ

આમ મિ. પારેખે મજબૂત દાખલાદલીલો આપીને સર શંકરન નાયરની મિનિટને ભારે ટેકો આપ્યો છે અને મુંબઇ સરકારનું પોકળ ખુલ્લું કરી દીધું છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે સરકારનો કેસ ઘણો લૂલો હોવા છતાં ગમે તેમ કરીને તેને વળગી રહેવાનો સરકારે પ્રયત્ન કર્યો છે. સીંદરી બળે તોપણ વળ મુકતી નથી તે પ્રમાણે સરકાર પણ ભૂલ કર્યા છતાં ભૂલ કબૂલ કરવા તૈયાર થતી નથી, અને તેમ કરીને રાજા પ્રજા વચ્ચે ફાકટનો અન્તરાય વધારે છે.

નડિયાદ અને બારેજડીનો દંડ

દંડના હુકમ

નડિયાદના પાટીદાર અને વાણીઆ અને બારેજડીના જમીનદારો ઉપર ધાડ આવી પડી છે. સરકારનો ઠરાવ બહાર પડ્યો છે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ડિસ્ટ્રિક્ટ પોલીસ એક્ટની ૨૫મી કલમ પ્રમાણે નડિયાદ અને બારેજડીમાં વધારાની પોલીસ* એક વર્ષ સુધી રાખવી અને નડિયાદની વધારાની પોલીસનું ખર્ચ નડિયાદના પાટીદારો અને વાણીઆની પાસેથી લેવું અને બારેજડીની વધારાની પોલીસનું ખર્ચ ત્યાંના અને નાંદેજના જમીનદારોની પાસેથી લેવું. નડિયાદનું ખર્ચ રૂ. ૧૫,૫૫૬ સરકારે ગણ્યું છે. બારેજડીનું રૂ. ૬,૦૨૮ આંક્યું છે. સાધારણ રીતે એવો ન્યાય છે કે જે માણસનો દંડ કરવાનો હોય તે માણસને પહેલેથી જણાવવું જોઇએ અને તેનો દંડ શા સારૂ ન કરવો તેનું કારણ બતાવવાની તેને તક આપવી જોઇએ. એથી પણ સુંદર ન્યાય તો એ છે કે જે શિક્ષાપાત્ર જણાય તેની ઉપર રીતસર કામ

ચલાવી અદાલતી હુકમ મેળવવો. પણ સરકારે તેમાંનું કશુંયે કર્યું નથી. તહોમતદારોને કંઈ પણ જાણ કર્યા વિના તેઓની ઉપર દંડના હુકમ જ કાઢ્યા છે. નડિયાદને દંડ ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટીની મારફતે વસુલ કરવા વિષે એ મ્યુનિસિપાલિટીની ઉપર કાગળો મોકલવામાં આવ્યાં છે. તેથી તો દંડની આટલી હકીકત બહાર આવી શકી છે.

દંડની ઉત્પત્તિ

હવે આ દંડની ઉત્પત્તિ તપાસીયે. તેનું મૂળ પોલીસ ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ મિ. રૉબર્ટસનના તા. ૭મી જુનના કાગળમાં અને ખેડા જીલ્લાના કલેકટર સાહેબ મિ. કેરના ૧૬મી અને ૨૬મી મેના કાગળમાં રહેલું છે. આ તારીખ પહેલાં તા. ૨૧મી એપ્રિલે નડિયાદની મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ રા. ગોકળદાસ તલાટી ઉપરના કાગળમાં કેર સાહેબ નીચેના શબ્દોમાં નડિયાદીઓને શાંતિ જાળવવા ખાતર મુબારકબાદી આપે છે: "હું માનપૂર્વક કહેવા ઇચ્છું છું કે ચિંતા અને ખળભળાટના જે સમયમાંથી સદ્‌ભાગ્યે હવે આપણે નીકળી ગયા છીયે તે સમયે નડિયાદીઓએ ઘણી સારી રીતે કાયદો અને શાંતિ જાળવી રાખ્યાં તે વખાણવા યોગ્ય હતું. જે આગેવાનોએ મર્યાદા જાળવવા સારૂ પોતાની વગ વાપરી તેઓને ખસુસ ધન્યવાદ ઘટે છે." આપણે માની શકીયે કે નામદાર કલેકટર સાહેબે પોતાના વિચારો દર્શાવવાને સારૂ રા. ગોકળદાસ તલાટીને પોતાનું વાહન બનાવ્યા તેથી એ ધન્યવાદમાં એઓ પણ આવી ગયા હોવા જોઇયે. પણ ૧૬મી મેએ સુકાન ફર્યું. ૨૧મી એપ્રિલ અને ૧૬મી મે દરમિયાન કલેકટર સાહેબ, રૉબર્ટસન સાહેબ અને ઉત્તર વિભાગના કમીશનર પ્રૅટ સાહેબ વચ્ચે મસલતો થઈ ચુકી હતી. રૉબર્ટસન સાહેબની માગણીથી કલેકટર સાહેબે વધારાની કેટલી પોલીસ જોઈયે તેનો આંકડો આપ્યો અને ૨૬મી મેએ કમીશનર સાહેબની ઉપર એક લાંબો કાગળ લખ્યો અને તેમાં એવી સૂચના દાખલ કરી કે નડિયાદના પાટીદાર અને વાણીઆની ઉપર વધારાની પોલીસનો ખર્ચ નાંખવો. જે ન્યાય બીજી કલમમાં તેઓ સાહેબ સ્વીકારેં છે તેનો ભંગ ત્રીજી કલમમાં કરી નાંખે છે. બીજી કલમમાં જણાવે છે કે "ખાસ અદાલતની પાસે બધા ગુન્હાઓની તપાસ ચાલી રહેલી છે અને આ તપાસના પરિણામની અસર આપણા ઠરાવ પર થાય એવો સંભવ છે, તેથી આપણે

---

* સરકારના હુકમ મુજબ નડિયાદમાં ૧ સબઇન્સ્પેક્ટર, ૨ હથિયારબંધ હેડ કૉન્સ્ટેબલ ત્રીજા ગ્રેડના અને બીજા ૨ ચોથા ગ્રેડના, અને ૪૦ હથિયારબંધ કૉન્સ્ટેબલ રાખવાના છે; અને બારેજડીમાં એક હથિયારબંધ હેડ કૉન્સ્ટેબલ ત્રીજા ગ્રેડનો, ૨ હથિયાર-બંધ હેડ કૉન્સ્ટેબલ ચોથા ગ્રેડના, અને ૧૫ હથિયારબંધ કૉન્સ્ટેબલ રાખવાના છે.

ઠરાવ કરવામાં ઉતાવળ કરી છે એવા દેખાવનો હું વિરોધ કરું છું. એમ છતાં ત્રીજી કલમમાં તેઓ સાહેબ જણાવે છે કે નડિયાદનો દંડ કરવો એ તો મુકરર થઈ ચુકયું છે. નડિયાદના કેસ કંઇ ૨૬મીએ ચાલ્યા ન હતા. તેની સુનાવણી પણ નહોતી થઇ. નડિયાદના કેસનો ચુકાદો અદાલતે ૧૨મી ઑગસ્ટે કર્યો. એમ છતાં નડિયાદનો દંડ કરવાનું ચોકસ ૧૬મી મેએ થયું. પોતાના કાગળની ચોથી કલમમાં એવી રીતે દંડ કરવાનાં કારણો પાંચ બતાવવામાં આવ્યાં છેઃ—

દંડનાં કારણો

૧. નડિયાદના લોકોએ રેલના પાટા ઉખેડી નાખ્યા તેમાં કંઇ શક જ નથી. તેમાંના ઘણાખરા પાટીદાર છે.

૨. કેટલોક વખત થયાં નડિયાદના લોકોમાં સરકારની સામે હઠીલી હીલચાલ થયા કરેલી છે તે આ ગુન્હો સારી રીતે સાબીત કરે છે. સત્યાગ્રહની હીલચાલ ચાલતી હતી ત્યારે મિ. ગાંધીનું મથક ગયે વર્ષે નડિયાદમાં હતું. એ હીલચાલથી લોકોમાં અમલદાર અને સરકાર તરફનું માન ઘટયું.

૩. ખેડા જીલ્લાના પાટીદારો વાણીઆઓ તરફ તિરસ્કારની નજરે જુએ છે, તેઓને ગુમાસ્તા તરીકે ગણે છે. પણ વાણીઆઓએ મહેસૂલની હીલચાલ શરૂ કરી, પાટીદારોએ સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ તે ઝીલી લીધી અને જ્યારે હીલચાલે સજ્જડ રૂપ પકડયું ત્યારે ખરો ભાગ સ્વાભાવિક રીતે સાહસિક પાટીદારોએ લીધો અને વાણીઆઓ પાછળ રહ્યા. રા. ગાંધી, રા. ગોકળદાસ તલાટી અને રા. ફુલચંદ શાહ વાણીઆ છે.

૪. જે ગુન્હો નડિયાદમાં થયો તે સાબીત કરવામાં મદદ કરી બીજાઓને મુક્ત કરવામાં મદદ દેવાની નડિયાદીઓને મેં તક આપી હતી, પણ રૂ. ૫૦૦) નું જેવું તેવું ઇનામ કાઢયા ઉપરાંત બીજું કંઇ તેઓએ કર્યું નથી. નડિયાદના એક પણ આગેવાને મને અગત્યની ખબર નથી આપી. એટલે સિદ્ધ થાય છે કે તેઓને જે તક આપવામાં આવી હતી તેનો તેઓએ લાભ લીધો નથી અને પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્તિ મેળવવાને તેઓએ કંઈ જ કર્યું નથી.

૫. એ કારણથી વાણીઆઓ ખાસ જવાબદાર ગણી શકાય; કેમકે તેઓએ સરકારની સામે ઉશ્કેરણી કરી અને વાણીઆ કે જેઓ મુખ્યત્વે કરીને વેપારી છે તેઓએ દુકાનો બંધ કરીને ખળભળાટ મચાવ્યો અને હુલ્લડખોરોને ઉત્તેજન આપ્યું. નડિયાદમાં પહેલી હડતાળ છઠ્ઠી એપ્રિલે કંઇ પણ કારણ વિના પાડવામાં આવી અને આમ ૧૧મી તારીખે જે દંગો થયો તેની તૈયારી થઇ.

કારણોની તપાસ

ઉપલાં કારણોમાંથી એક વાત બરોબર તરી આવે છે, અને તે એ કે નડિયાદે રા. ગાંધીને સંઘરવાનો મોટો ગુન્હો કર્યો અને સત્યાગ્રહની લડતનું એક મથક બન્યું. પહેલા કારણમાં તો કલેક્ટર સાહેબે વગરહકુમતે ન્યાયાધીશ બનવાનો દાવો કર્યો છે; કેમકે જે અદાલતને નડિયાદના કેસો સોંપવામાં આવ્યા તેનો ચુકાદો થયા પહેલાં તેમણે જ નડિયાદના લોકોને અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને પાટીદારને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યા, અને આ કારણ તો તેમના કાગળની બીજી કલમ પ્રમાણે દંડ કરવાને સારૂ બરોબર ગણાય જ નહિ. ત્રીજું કારણ ખાસ પાટીદાર અને વાણીઆઓને શિક્ષાનો ભોગ બનાવવાને સારૂ આપવામાં આવ્યું છે. જો પાટીદાર માત્ર વાણીઆઓથી ભોળવાયેલા જ હોય તો બધી સજા વાણીઆ ઉપર જ પડવી જોઇયે. હકીકત તો એવી છે કે મહેસૂલનો પ્રશ્ન અથવા તો રાજ્યપ્રકરણી હીલચાલ એક જ કોમની ન હતી પણ એમાં બધી કોમનો હાથ હતો.

હડતાળમાં હિન્દુમુસલમાન બન્નેએ આખા હિન્દુસ્તાનમાં એકસરખો ભાગ લીધો એમ આપણે જોઇ શકીયે છીયે. રા. ગાંધીએ 'યંગ ઇન્ડિયા'ના પોતાના લેખમાં જણાવી દીધું છે કે એ પોતે વાણીઆ તરીકે આવી લડતોમાં પડયા નથી. રા. ગોકળદાસ તલાટી વાણીઆ છે એવી પ્રથમ ખબર મિ૦ કેરના કાગળથી જ તેને પડી અને રા. ફુલચંદને વાણીઆ તરીકે તેણે એક માસ પહેલાં જ ઓળખ્યા. કલેકટર સાહેબે વાણીઆ અને પાટીદારને દોષિત ગણીને પોતાને અને વાણીઆ-પાટીદાર તેમજ બીજા વર્ગોને અન્યાય કર્યો છે. અમારી ખાત્રી છે કે વાણીઆ-પાટીદારની ઉપર દંડ નાંખવામાં આવેલો છે તેથી બીજી કોમ રાજી થવાને બદલે પોતાનું અપમાન થયેલું માનતી હશે, કારણકે જાહેર કાર્યમાં જેટલો ભાગ વાણીઆપાટીદારોએ લીધેલો છે તેનાથી ઓછો બીજાઓએ નથી લીધો એવું તહોમત જેણે ખરેખર ભાગ લીધો છે તેઓ કેમ સાંખી શકે ? છેવટમાં આ કારણ વિષે વિચાર કરતાં આટલું પણ અમારે કહેવું જોઇયે કે જો રા. ગાંધીની હીલચાલ નડિયાદના ગુન્હાનું કારણ હોય તો રૂ. ૧૫૦૦૦નો દંડ અને બીજી શિક્ષાઓને પાત્ર તો તે એક જ છે. કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્ર 'ઇંગ્લિશમેને' મિ. હોર્નીમેન દેશાનકાલ થયા તે વખતે ટીકા કરતાં એવા જ ઉદ્‌ગાર કાઢયા હતા અને એ વાસ્તવિક ગણાય. કલેકટર સાહેબનું ચોથું કારણ તેમની ન્યાયદૃષ્ટિને ઝંખવાણી પાડે એવું છે. એ કારણનો અર્થ તો એટલો જ થયો કે નડિયાદના લોકો સી.આઇ.ડી.નું કામ ન કરી શકયા તેથી જવાબદાર ગણાયા. અને એ ન્યાયે તો જ્યાં જ્યાં

ગુન્હા થાય ત્યાં ત્યાં જો ગુન્હેગાર ન પકડાય અથવા પકડાયા પછી છૂટી જાય અને ગુન્હેગાર પકડાવવામાં લોકોએ મદદ ન કરી હોય અથવા મદદ કરવા છતાં નિષ્ફળ ગયા હોય તો તે તે જગ્યાના લોકોએ દંડ ભરવો જોઇયે. પાંચમું કારણ વાણીઆઓની જવાબદારી બતાવવાને મુકવામાં આવ્યું છે. તેનો એક ભાગ ત્રીજામાં સમાઇ ગયો, અને બીજો ભાગ એ કે વાણીઆઓએ વગરકારણસર દુકાનો બંધ કરી અને તેથી બીજાઓને કરવી પડી. આ બન્ને પદ ખોટાં છે. દુકાનો બંધ કરવામાં આખા હિન્દમાં બધાનો સરખો ભાગ હતો એ સિદ્ધ થયેલી વાત છે. વગરકારણસર બંધ થઇ એમ કહેવામાં તો કલેકટર સાહેબ ભીંત ભૂલી ગયા છે; કેમકે રા. ગાંધીની સૂચના મુજબ સત્યાગ્રહની શરૂઆત સૂચવવાને ખાતર જગોજગોએ દુકાનો બંધ થઇ અને ઉપવાસ પાળવામાં આવ્યા અને કલેકટર સાહેબ ભૂલી જ ગયા જણાય છે કે તા ૬ઠ્ઠી અને તા. ૧૧મીના વચમાં સરકારે પોતે ગંભીર ભૂલ કરી કે જે ન થઇ હોત તો હિન્દુસ્તાનમાં ૧૦મીથી ૧૫મી એપ્રિલ સુધી જે ખળભળાટ થઇ રહ્યો તે થવા ન પામત. સુલેહ જાળવવામાં મદદ કરવાને સારૂ જતાં રા. ગાંધીને પકડવાનું સરકારને જરાયે કારણ ન હતું. એમ છતાં તેને પકડવામાં આવ્યા એ પ્રજાવર્ગથી સહન ન થઇ શકયું અને જગેજગે હડતાળો પડી અને અત્યાચારો પણ થયા. સરકારનો ન્યાય કરવાને કંઇ અદાલતો હોઇ શકે? છતાં કલેકટર સાહેબ પોતાનો અભિપ્રાય તો જણાવી શકતા હતા; તે ન જણાવીને તેઓએ પોતાના ઉપલાના માણસોનો બચાવ કરવાને બદલે તેઓને ગેરઇન્સાફ આપ્યો છે.

નડિયાદ બારેજડીના માણસોએ શું કરવું એ જ હવે વિચારવું રહ્યું. વધારાની પોલીસ એમાંથી એકે જગ્યાએ રાખવાની જરૂર છે એવું અમને તો જણાતું જ નથી. એ બન્ને જગ્યાએ અને બીજી જગ્યાએ લોકો તરફથી જે અત્યાચાર થયો એને જેટલો વખોડીયે તેટલું ઓછું છે. અત્યાચાર કરીને લોકોએ માત્ર પોતાનું ગાંડપણ બતાવ્યું. પ્રજાને ફાયદો થવાને બદલે નુકસાન થયું. પ્રજાના પૈસાનો દારૂગોળો થયો. પ્રજા દંડાઇ અને સત્યાગ્રહના નામને બટ્ટો લાગ્યો. જે રોલેટ ઍકટ તુરત નીકળી જઇ શકતો હતો તે રોલેટ ઍકટને કાઢવાને સારૂ હજુ વધારે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. વળી નડિયાદમાં ગુન્હા કરનારા છૂપા રહ્યા છે એ પણ આપણને શરમાવા જેવું છે. પંજાબમાં જેમ સરકાર તરફથી અન્યાય થયો છે તેમ નડિયાદમાં આપણે અન્યાય કર્યો છે આટલું કબૂલ કરવું એ એક વાત છે, અને અન્યાયી દૃષ્ટિએ થયેલી સજા ભોગવવી એ કેવળ જુદી જ વાત છે. જેની ઉપર ગુન્હો સિદ્ધ ન થાય તેને સજા ન જ થવી જોઇયે એ ધોરણ અખંડિત રહેવું જોઇયે. નડિયાદ બારેજડી શું કરે?

એ ધોરણનાં પાલનમાં રાજાપ્રજાનો સ્વાર્થ અને બંનેનું હિત રહ્યાં છે. ઇંગ્રેજી કાયદાનાં પુસ્તકોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ન્યાયાધીશોનાં કથનો જોવામાં આવે છે કે એક પણ નિરપરાધી માર્યો જાય તેના કરતાં સો અપરાધી છૂટી જાય એ પસંદ કરવા લાયક છે. એ સત્ય છે. એ સિદ્ધાંતને આપણે વળગી રહેવું જોઇયે. તેથી અમારી નડિયાદીઓને ખાસ સલાહ છે કે તેઓએ મજકુર દંડોમાંથી મુક્તિ મેળવવા સતત પ્રયાસ કરવો અને હકીકત બતાવનારી અરજીઓ ઘડી સરકારને પહોંચાડવી. બારેજડી વિષે નોખી દલીલની જરૂર નથી. નડિયાદના કરતાં પણ તેનો કેસ મજબૂત ગણાય. બારેજડીના જમીનદારોને બારેજડીના સ્ટેશન પર કંઇ થયું હોય તેને સારૂ જવાબદાર ગણવામાં આવે તો અમદાવાદમાં અને વીરમગામના સ્ટેશન પર બનેલા બનાવોને સારૂ તેઓ કેમ જવાબદાર ન ગણાય? જમીનદારોનો સ્ટેશન પરના બનાવ સાથે. સંબન્ધ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં લગી તેઓને જવાબદાર ગણાય જ નહિ. તેઓએ પણ અરજી કરવી ઘટે છે. તે બાબત ગુજરાતના બીજા

આશા અને વિનન્તિ

ભાગોમાંથી એ બન્ને જગ્યાઓને પૂરી મદદ મળશે એમ અમે આશા રાખીયે છીયે અને નામદાર સરકારને વીનવીયે છીયે કે તેમણે નડિયાદ અને બારેજડીના ઉપર જે અન્યાયી હુકમો કર્યા છે તે ખેંચી લે.

પંજાબનો મામલો

કમીશનના મેમ્બરો

ગાજી રહેલો મેઘરાજા છેવટે વરસ્યો છે. પંજાબના કમીશનની વાત ચાલી રહી હતી તે નીમાઇ ચુકયું છે. તેમાં લૉર્ડ હંટર, મિ. રેંકીન, મિ. રાઇસ, સર ચીમનલાલ સેતલવાડ, સાહેબજાદા સુલતાન અહમદ અને સર જ્યૉર્જ બૅરોની નીમણુક થયેલી છે. પંજાબ, મુંબઇ ઇત્યાદિ જગાએ એપ્રિલ માસમાં ખળભળાટ કેમ ઉઠી નીકળ્યો અને તે વિષે જે જે પગલાંઓ લેવામાં આવ્યાં તેની આ કમીશન તપાસ કરશે અને તેની ઉપર પોતાની ભલામણો સૂચવશે. કમીશન આવતા માસમાં પોતાની બેઠક શરૂ કરશે. આટલી ખબર વડી ધારાસભા ખોલતી વખતે વાઇસરાય સાહેબના ભાષણમાંથી મળી આવે છે. લૉર્ડ હંટર સ્કૉટલંડના સોલીસીટર-જનરલ સન ૧૯૧૦-૧૧માં હતા. મિ. રેંકીન કલકત્તા હાઇકોર્ટના જડજ છે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડને સહુ ગુજરાતી જાણે છે. ઇંડિયા કાઉન્સિલના મેમ્બર સાહેબજાદા આફતાબ અહમદખાનના ભાઇ સાહેબજાદા સુલતાન અહમદ છે. તેમણે ગ્વાલિયરની રિયાસતમાં ન્યાયખાતામાં લાંબો વખત નોકરી કરી છે.

મિ. રાઇસ નોકરશાહીમાંના છે અને બ્રહ્મદેશમાં કેટલાંક વર્ષ સુધી ચીફ સેક્રેટરી હતા. સર જ્યૉર્જ બૅરો એ મેજર જનરલ છે. આમ બધા ખાતાના માણસો કમીશનમાં નીમાયેલા જોવામાં આવે છે. પ્રમાણ ઠીક સચવાયું છે એમ કહી શકાય. મેમ્બરો સ્વતંત્ર નીવડશે કે કેમ એ તો અનુભવે જ માલમ પડશે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડ મરહુમ સર ફીરોજશાહ જેવા બાહોશ નાયકના શિષ્ય અને મિત્ર છે, એટલે તેઓ સાહેબ નિષ્પક્ષપાત અને સ્વતંત્ર રહેશે એમ આપણે માની શકીયે. સાહેબજાદા સુલતાન અહમદને વિષે આપણી માહીતી ઘણી થોડી છે. તેમજ બીજા મેમ્બરોને વિષે ગણાય. લૉર્ડ હંટર બહારના વાતાવરણમાંથી આવે છે એટલે આપણે આશા રાખી શકીયે કે તેઓ સાહેબ દૃઢતા અને તટસ્થતાના જે ગુણ પ્રમુખને વિષે હોવા જોઇયે તેનું દર્શન આપણને કરાવશે. કમિટીનું કામ મુખ્યપણે જાહેર રહેશે એ ઇન્સાફ મળવામાં મોટું સાધન ગણી શકાય. ન્યાય મળે છે કે નહિ એનો મુખ્ય આધાર આખરમાં તો આપણી ઉપર જ રહેશે. જો દરેક જગ્યાએથી અનુભવી માણસોનો પૂરાવો રજુ થશે તો કમીશનના મેમ્બરોથી બીજું કાંઇ નહિ જ થઇ શકે એમાં શક નથી. નીડરપણે જે જે માણસો જે જે હકીકત જાણતા હોય તેની સાક્ષી આપશે તો અમારી ખાત્રી છે કે પંજાબમાં થયેલો વિકરાળ અન્યાય સંપૂર્ણ રીતે જાહેરમાં આવી શકશે. કમીશનની નીમણુકની શરતોમાં જે સજાઓ થઇ ચુકેલી છે તે સજાઓની ફરી તપાસ થઇ શકશે એવો અર્થ વાઇસરાય સાહેબના પ્રગટ થયેલા ભાષણ ઉપરથી તો નીકળી શકે છે. પણ એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ હવે પછી થશે.

ન્યાયનો મુખ્ય આધાર

દુઃખી પંજાબ

પંજાબના અન્યાય

એક તરફથી પંજાબમાંથી એક પછી એક કેસોમાં થયેલા અન્યાયની વાત ચાલી આવે છે અને બીજી તરફથી લોકોના દુઃખની કહાણી પણ સંન્યાસી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી મારફત આવી રહી છે. કરમચંદ કરીને એક જુવાન વિદ્યાર્થીને વગર-પૂરાવે ફાંસીની સજા આપી હતી એમ એ જુવાનનો કેસ પ્રકટ થએલો તેનું પૃથક્કરણ કરી રા. ગાંધીએ 'યંગ ઇન્ડિયા'માં સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. સારે નશીબે એ જુવાનને ફાંસીએ લટકાવવામાં નહિ આવ્યો અને હવે તો એક વર્ષની જેલનો હુકમ થયો છે. પણ આવા કેસોમાં સજાનો ઘટાડો એ ઇન્સાફની નીશાની નહિ ગણી શકાય.

જ્યાં ગુન્હો જ નથી થયો, નિરપરાધી માણસ અપરાધી ઠર્યા છે ત્યાં સજાનો ઘટાડો કરી મહેરબાની બતાવવી એ તો કોઈની મિલ્કત ઝુંટવી લઇને તેમાંથી કંઇક પાછી આપીને મહેરબાની બતાવ્યા જેવી વાત થઈ. પ્રજા અથવા તો જે બિનગુન્હેગાર

ઈન્સાફ જોઈયે, મહેરબાની નહિ

માણસો અત્યારે જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેઓ મહેરબાની નહિ પણ ઇન્સાફ માગે છે. ગુન્હો કર્યો હોય તો જે પ્રકારનો ગુન્હો કર્યો કહેવાય છે તેવા પ્રકારના ગુન્હામાં મહેરબાની માગવાનો આપણો અધિકાર નથી અને એવા કેસોમાં મહેરબાની કરવાની સરકાર પર કશી જવાબદારી નથી. ડૉ સત્યપાલનો જ દાખલો લઇયે. એમના પિતાશ્રીએ રા. ગાંધી પર કાગળ લખ્યો છે તેમાં જે હકીકત લખેલી છે તે માણસનાં રૂવાં ઉભાં કરી મૂકે એવી દુઃખદ છે. ડૉ. સત્યપાલે લડાઈ સમયે સરકારની ખૂબ નોકરી પણ કરેલી છે. જે વખતે કાવતરૂં થયું કહેવાય છે તે વખતે ડૉ. શેફુદીન કીચલુ અને ડૉ. સત્યપાલને બોલવાનો પણ મનાઇ હુકમ હતો. વળી, ડૉ. સત્યપાલ તો તે વખતે એટલે ૩૦મી માર્ચે જે કાવતરૂં થયેલું ગણાય છે તેમાં હાજર પણ નહિ હતા. તેઓ પકડાયા તેના પહેલાં કોઇ પ્રકારની ખુનામરકી અમૃતસરમાં થઇ ન હતી. ડૉ. સત્યપાલનાં ભાષણોનો પણ ખોટો રિપોર્ટ કોર્ટની પાસે રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. આમ બાહોશ આગેવાનો ઉપર બિલકુલ સબળ પૂરાવા વગર સજાઓ કરવામાં આવી છે. આવી સ્થિતિમાં સ્વતંત્ર તપાસ વિના પ્રજાને સંતોષ કે ન્યાય મળવાનાં જ નથી. પ્રજા આવા અન્યાયો સહન કરી શકનાર નથી. અમારી ઉમેદ છે કે વેળાસર તપાસ કરનારી કમિટી નીમીને સરકાર લોકોમાં ફેલાઇ રહેલી અશાંતિ દૂર કરશે.

સંકટનિવારણમાં મદદ

આમ બને તોપણ જેઓનાં વ્હાલાં ફાંસીએ ચઢ્યાં છે અથવા તો જેલ ભોગવી રહ્યાં છે તેઓનાં સંકટનિવારણ તો બાકી રહેશે જ. સ્વયંસેવકોની મદદ લઇને સંન્યાસી સ્વામી દુઃખી કુટુંબોના દુઃખમાં ભાગ લઇ રહ્યા છે. તેમાં પૈસાની પૂરેપૂરી જરૂર છે. લગભગ ૧ લાખ રૂપીઆ કલકત્તામાં અને લગભગ ૧ લાખ મુંબઇમાં લખાઇ ચુકયા છે. સ્વામીજીની ગણતરી પ્રમાણે હજુ વધારે પૈસા જોઇશે. તેમણે આપેલો હિસાબ છાપાંઓમાં બહાર પડી ચુકયો છે. અમારી ઉમેદ છે કે સૌ ગુજરાતી આ પુણ્યકામમાં યથાશક્તિ ભાગ લેશે. જેનાથી જેટલું આપી શકાય તેટલું તે આપશે એવું અમે માની લઇયે છીયે.

તુર્કી

તુર્કીની માગણી

તુર્કીનો સવાલ હિન્દુસ્તાનના આઠ કરોડ મુસલમાનને લગતો છે. અને જે સવાલ પ્રજાના લગભગ એક-ચતુર્થાંશ ભાગને લાગુ પડે એ સવાલ સમસ્ત હિન્દુસ્તાનનો છે. પ્રજાનું ચોથું અંગ જખમી બને અને પ્રજાની ઉપર તેની અસર ન થાય એ અસંભવિત છે. જો એવા જખમની અસર ન થાય તો આપણે એક પ્રજા કહેવાઇયે નહિ, આપણે એક અંગ ન હોઇયે. એટલે તુર્કીનો સવાલ મુખ્યપણે સમજી લેવો એ હિન્દુ મુસલમાન બધાની સરખી ફરજ છે. ૧૯૧૪ના ઑગસ્ટ માસમાં લડાઇ શરૂ થઈ તે વખતે તુર્કીની જે સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિ આજ પણ અખંડિત રહેવી જોઇયે એ તુર્કીની માગણી છે, એ હિન્દુસ્તાનના ઇસ્લામી ભાઇઓની માગણી છે, અને એ માગણી જોરાવર શબ્દોમાં વિલાયતમાં વસતા આગેવાન મુસલમાન ભાઇઓએ કરેલી છે. તેઓએ વડા પ્રધાન મિ. લૉઇડ જ્યૉર્જના શબ્દો ટાંકીને બતાવ્યું છે કે આ લાગણી તેમણે પણ કબૂલ રાખી હતી. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને પણ એવા જ ઉદ્‌ગારો બતાવેલા છે. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનના ચૌદ સિદ્ધાન્તો અને પાંચ મુદ્દાઓમાં પણ એ જ વાત આવેલી છે. યુદ્ધમાં સંડોવાયલી બીજી પ્રજાઓના હક ઘણે ભાગે સચવાયલા છે. તુર્કીનો જ શો દોષ? હજી સુધી આ સવાલનો નીવેડો આવ્યો નથી. છતાં બ્રિટિશ પ્રેસમાંથી એવો ધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે કે જેથી મુસલમાન માત્ર શંકિત થઇ રહ્યા છે. તેઓને ધાસ્તી છે કે તુર્કીને એટલે સમસ્ત મુસલમાનને મિત્રરાજ્ય તરફથી ન્યાય નહિ મળે અને તુર્કીની સલતનતના ભાગલા પડી જશે.

મુસલમાનોની ધાસ્તી

ધાર્મિક પ્રશ્ન

આ પ્રશ્ન જેવો તેવો નથી. તુર્કીની સલતનતમાં ઇસ્લામનો ગંભીર સવાલ આવી જાય છે. ઇસ્લામ દુન્યવી અને દીની એવા બે વિભાગ પાડતો નથી. તુર્કીના સુલતાન એ જ ઇસ્લામના માનવંતા ખલીફા છે, અને જો સલતનત જાય તો ઇસ્લામી મજહબ પ્રમાણે ખલીફાનો અર્થ જ ન રહે. એવી સખત કુરાન શરીફની આયતો છે. એટલે સમસ્ત મુસલમાન પ્રજાને એ મોટો ધાર્મિક પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

સખત લખાણોથી શું વળે?

મહારાજા બિકાનેરે મુંબઇમાં પગ દેતાં કહેલું કે મૉન્ટેગ્યુ સાહેબ, લૉર્ડ સિંહ વગેરે આ બાબત ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપી રહ્યા છે. એમ કહેવાય છે કે લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ પણ મિ. લૉઇડ જ્યૉર્જને આ બાબત સખત લખાણો કરી રહ્યા છે. પણ કેવળ સખત લખાણોથી દહાડો વળે એમ નથી. અમારી માન્યતા છે કે મિ. મૉન્ટેગ્યુ તથા લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડની ફરજ છે કે જે ન્યાય મળવાનો મુસલમાન ભાઇઓનો હક

છે તે ન્યાય તેઓ દેશે અથવા તો અન્યાયની સામેના પોતાના પોકારની નીશાની દાખલ હિન્દી વજીર અને બાદશાહના પ્રતિનિધિ પોતાનો હોદ્દો છોડી દેશે.

મુસલમાનોની ફરજ

મુસલમાનોની ફરજ છે કે તેમણે પોતાનો કેસ શાંતિપૂર્વક પણ દૃઢતાથી આખી દુનિયા પાસે મુકવો અને તેને અડગપણે વળગી રહેવું. તેમાં અતિશયોક્તિ ન હોવી જોઇયે. એ કેસ વધઘટ થઈ શકે એમ પણ નહિ મુકાવો જોઇયે. જેના વિના ઇસ્લામી જીવન વ્યર્થ હોય એમ કહી શકાય, એમ સિદ્ધ કરી શકાય તે જ વસ્તુ મુકાવી જોઇયે. જ્યાં નીતિના એટલે ધર્મના પ્રશ્નો છે, જ્યાં અંતરની ઉર્મિઓની વાતો છે ત્યાં ભાંગતોડને, આપલેને, રકઝકને, અવકાશ જ નથી. સત્ય એક જ હોય; અને તે સર્વને એક જ સ્વરૂપે છેવટમાં જણાય છે. તુર્કીના કેસમાં ન્યાય છે, બ્રિટિશ પ્રધાનની પ્રતિજ્ઞા છે, પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનનું વચન છે. જો મિત્રરાજ્યો અન્યાયની સામે નાનકડી સંસ્થાઓના હકને સારૂ લડયાં છે એ દાવો ખરો હોય તો તુર્કીને, મુસલમાનોને કે આપણે કોઇને શંકિત રહેવાનું કારણ નથી. પણ જે પ્રયત્નવાન હોય તે જ શંકાને છોડી શકે છે. જેમ મુસલમાનોની ફરજ તેમ હિન્દુ વગેરે બીજી કોમની પણ રહેલી છે. તેઓ જો મુસલમાનોને પોતાના માનવંતા પડોશી અને ભાઇ ગણતા હોય તો તેઓએ તેમની ધર્મની માગણીને સંપૂર્ણ ટેકો આપવો જોઇયે. હિન્દમાં જન્મેલા બધાને સાથે ફરવું અને સાથે મરવું રહ્યું છે. એકને મારીને બીજા કદી નહિ ચડી શકે, એકના હક જવા દઇને બીજા પોતાના કદી નહિ જાળવી શકે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદી

દક્ષિણ આફ્રિકાનું કમીશન

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદી વજીર પાસે માનનીય સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જે ડેપ્યુટેશન લઈ ગયા તેનું પરિણામ એકંદરે સંતોષકારક ગણાય અને દૂર વસતાં આપણાં ભાઈ-બહેનોને વિનયી કાયદાભંગ રૂપી સત્યાગ્રહનો ઉપયોગ કર્યા વિના દાદ મળશે એવી ઉમેદ રાખી શકાય. મિ. મૉન્ટેગ્યુએ આપણો કેસ તદ્દન વ્યાજબી છે એમ સ્વીકાર્યું છે અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે કમીશનની નીમણૂક થવાની છે તેમાં હિંદના પ્રતિનિધિ પણ નીમાશે એવો ભરોસો આપ્યો છે. જો એ પ્રતિનિધિ ખરેખરા પ્રતિનિધિ હશે અને 'ઇમ્પીરીઅલ સિટિઝનશીપ એસોસીએશન'ની ચાર શરતો પાળવામાં આવશે, તો એ કમીશનના પરિણામ વિષે આપણને ચિંતા રાખવાનું કારણ નહિ રહેઃ તે શરતો એ છે કે (૧) જેટલા ગોરાઓ તરફથી પ્રતિનિધિ હોય તેટલા જ હિંદ તરફથી હોવા જોઇયે, (૨) કમીશનને ચાલુ હકોમાં

ઘટાડો કરવાની સત્તા ન હોવી જોઇયે, (૩) જે જમીનના અને વેપારને લગતા હકો છીનવી લેવાનો કાયદો પસાર થયો છે તે કાયદો રદ કરવાની ભલામણ કરવાનો અધિકાર કમીશનને હોવો જોઇયે, અને (૪) કમીશનનો ચુકાદો બહાર પડે ત્યાં લગી મજકુર કાયદાનો અમલ મુલતવી રહેવો જોઇયે. આ શરતો જેટલી વ્યાજબી છે તેટલી જ જરૂરની છે. આપણા ભાઇઓને મોટી ધાસ્તી એ છે કે આ કમીશન નીમવાનો હેતુ તેમને વધારે હકો આપીને ઇન્સાફ આપવાનો નથી, પણ જેમ ટ્રાન્સવાલમાં છે તેમ આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી તેમને લગભગ નાબુદ કરવાનો અથવા તો તેમને કેવળ મજૂર તરીકે જ રહેવા દેવાનો છે. પ્રજા તરફથી અત્યારે સારામાં સારી હીલચાલ આ વિષયમાં એ જ હોઈ શકે કે હિંદી પ્રતિનિધિ ઉપરની શરત પ્રમાણે જ નીમવામાં આવે.

‘રેસીપ્રોસીટી’ની જાળ

અમે દિલગીર છીયે કે સર વિલિયમ માયરે પાથરેલી જાળમાં મિ. સુરેન્દ્રનાથ બૅનરજી સપડાઈ ગયા. મિ. મૉન્ટેગ્યુ પણ ન ફસાયા એ સંતોષકારક થયું. અમારી ઉમેદ છે કે સર વિલિયમ માયરે ઉતાવળમાં અને અજ્ઞાનપણે ‘રેસીપ્રોસીટી’ની જાળ પાથરી. એનો અર્થ તો એ છે કે જો છેવટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા ભાઇબહેનોને દાદ ન મળે તો આપણે દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓને સજા કરવી. એટલે કે દક્ષિણ આફ્રિકાથી કોઈ રડયોખડયો ગોરો મુસાફરી કરવાને ચડી આવે તો તેને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવા ન દેવો, તેને હિંદુસ્તાનમાં જમીન ખરીદવા ન દેવી અને હિંદુસ્તાનથી એક બે ટન કોલસા દક્ષિણ આફ્રિકા જતા હોય તે બંધ કરવા. વહેવારિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પણ આ સૂચનામાં કંઈ વજૂદ નથી. જો અવિવેક ન થતો હોય તો હાથીની પાછળ કુતરાં ભસવા જેવું એ સૂચના મુજબનું કાર્ય ગણાય. દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓ તો તેને વધાવી જ લે. હિંદની સાથે દક્ષિણ આફ્રિકાનો વ્યાપાર અને હિન્દમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાની વસવાટ એટલાં બધાં નજીવાં છે કે આપણી આવી સજાનો કંઈ અર્થ જ નથી. આપણે એવું કહીને હાસ્યપાત્ર બનીયે એટલું જ નહિ પણ આપણાં ભાઇબહેનોના શાપને પણ પાત્ર બનીયે. ત્યાં વસતાં દોઢ લાખ હિંદનાં સંતાનોને પોતાની માલમિલ્કત છોડીને હિન્દુસ્તાન ભાગવું પડે અથવા તેઓને સદાયના મજૂર બની રહેવું પડે, અને દક્ષિણ આફ્રિકા થોડા ટન કોલસા જતા બંધ થાય અગર ત્યાંથી એકાદ ગોરાને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવાનો પ્રતિબંધ હોય તેથી તેઓને શો સંતોષ મળી શકે? ‘ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા’ જે આ પ્રશ્નની સારી હિમાયત કરી રહેલ છે તે પણ સર વિલિયમ માયરની સૂચનાને હસી કાઢે છે.

વેરભાવની નિષ્ફળતા

વધારે ઉંડા ઉતરીયે તો આપણને એમ પણ માલમ પડશે કે વેરભાવથી કરેલી સજા, થયેલી સજાના પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક હોય તોપણ તેવી સજા, સજા કરનાર ઉપર જ પાછી વળે છે. હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગે છે. એક અન્યાયનું ઔષધ કદી બે અન્યાય હોઇ શકે નાહ. અન્યાયથી અન્યાય દૂર થાય નહિ. કદાચ હિન્દુસ્તાનમાં દોઢ લાખ ગોરા વસતા હોય અને તેમને વિષે દક્ષિણ આફ્રિકાના જેવા જ કાયદા આપણે કરી શકીયે અને કરીયે તેથી દોઢ લાખ હિંદીઓનો નાશ થતો કેવી રીતે અટકી શકે ? 'જૈસે કો તૈસા' ન્યાયમાં હમેશાં ગર્ભિત માન્યતા એવી રહેલી છે કે સામેનો માણસ, આપણામાં પણ તેના જેવું કરવાની શક્તિ અને ઇચ્છા હોય છે ત્યારે આપણને અન્યાય કરતાં ડરે છે અને તેથી અટકે છે. કેટલીક વાર આવું પરિણામ આવે છે એ ખરૂં છે. સરવાળે ન્યાય નથી થતો એ તો પ્રસિદ્ધ છે; કેમકે 'દાંતની સામે દાંત અને આંખની સામે આંખ' એ પુરાતન કાળથી ચાલતો આવેલો પ્રયોગ અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષોએ અજમાવ્યો છે છતાં હજુ લગી અન્યાય થતો અટક્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ પશ્ચિમના દૂરઅદેશી લેખકો પણ કહી રહ્યા છે કે યુરોપની ભારે શોધો છતાં, યુરોપમાં મળતા ભારે સાક્ષરજ્ઞાન છતાં, લોકોમાં વેરભાવ અને અન્યાય ઓછાં થયાં નથી. તેનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો તો આપણી નજર આગળ તરી રહ્યો છે. પણ અમે કંઇક વિષયની બહાર ગયા છીયે. આપણે સર વિલિયમ માયરે કરેલી સૂચનામાં કેવળ વ્યવહારદષ્ટિએ—વેરની દષ્ટિએ—પણ અર્થ નથી જોઇ શકતા એટલું જ એ સૂચના ત્યાજ્ય છે એવું સિદ્ધ કરવા સારૂ બસ છે.

બાદશાહી 'વ્હીટો'

મૉન્ટેગ્યુ સાહેબે કહ્યું કે 'વ્હીટો' એ રાજ્યપ્રકરણી હિસાબે અશકય છે. વ્હીટો એટલે બાદશાહે રાખેલી સત્તા મુજબ બ્રિટિશ સલ્તનતનાં જુદાં જુદાં સંસ્થાનોએ કરેલા કાયદા રદ કરવાનો બાદશાહી અધિકાર. મૉન્ટેગ્યુ સાહેબનો કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકાનું સંસ્થાન એવું જોરાવર અને એવું સ્વતંત્ર છે કે જો બાદશાહને તેનું પ્રધાનમંડળ દક્ષિણ આફ્રિકાનો કાયદો રદ કરવાની સલાહ આપે અને તે મુજબ બાદશાહ વર્તે તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારે ખળભળાટ ઉઠે એવું કદાચ બને. એનો અર્થ તો માત્ર એટલો જ છે કે બ્રિટિશ સલ્તનતના એક ભાગીદાર પોતાનો ભાગ ખેંચી લે. એ સલ્તનતના નબળામાં નબળા માણસોની ઉપર પણ અન્યાય થતાં અટકે અને તે અટકાવતાં કોઈ ભાગીદાર પોતાનો સંબંધ બંધ કરે તો એ પરિણામ કેવળ આવકારદાયક છે. બ્રિટિશ સલ્તનત કે કોઇ સલ્તનત હંમેશાંને સારૂ નબળામાં નબળા લોકોને પણ ગુલામના જેવા કેવળ વસવાયા તરીકે રાખીને ટકી ન જ શકે. એટલે જે સલ્તનતનો ઉદ્દેશ

દીર્ઘાયુ ભોગવવાનો હોય તેણે હમેશાં તેના ઉદ્દેશોનો વિરોધ કરનારાં અંગોનો ત્યાગ કર્યે જ છૂટકો. પણ હકીકતમાં તો દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરા બાદશાહી 'વ્હીટો'ના પ્રયોગથી ભારે ખળભળાટ કરી મુકે એવું માનવાને કંઇ સબળ કારણ છે જ નહિ. અન્યાય, અનીતિ, ઇત્યાદિ હમેશાં બીકણાં અને કાયર હોય છે. શરૂઆતમાં આવાં ઝુંડો બહુ બળ બતાવે છે પણ ન્યાયી બળની આગળ છેવટે દબાઈ જાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ સામે ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિમાં એવો તો હડહડતો અન્યાય રહ્યો છે કે-જો વડી સરકાર જરા પણ જોર કરે તો એ અન્યાય ટકી શકે તેમ નથી. વડી સરકાર જોર કરે તેને સારૂ એક જ વાત આવશ્યક છે. આપણાં સમુદ્રપાર રહેલાં, બહુ વિષમ દશામાં પોતાનું જીવન ચલાવી રહેલાં બાહુબહેનોને સારૂ મર્યાદાપૂર્વક પણ જોરાવર પોકાર અને તેટલું જ જોરાવર કાર્ય કરશું તો વડી સરકારને આપણે બહુ બળ આપશું અને તે વિષે ન્યાય મેળવવા સમર્થ બનાવશું.

કમીશનપર આશા

બાદશાહી ' વ્હીટો ' એ જોકે વાપરી શકાય એવું શસ્ત્ર છે એવું અમે બતાવી ગયા છીયે તોપણ અમારે કબૂલ કરવું જોઇયે કે તે શસ્ત્ર જવલ્લે જ વાપરવા જેવું છે. મિ. મૉન્ટેગ્યુ ધારે છે તેમ અમે પણ માનીયે છીયે કે રૉયલ કમીશનથી ન્યાય મેળવી શકાશે. તેથી હાલ તો આપણે કમીશનનું કાર્ય સાંગોપાંગ ઉતરે એ ઉપર જ ધ્યાન દેવાનું રહ્યું છે.

ફીજીની લડતનું રહસ્ય

ગીરમીટનો અર્થ

ફીજીના પ્રશ્નમાં ઘણી વાતો સમાયેલી છે. પણ અત્યારે પ્રજામત કેળવવાને સારૂ એક જ વસ્તુ જાણવાની આવશ્યકતા છે. ફીજીમાં ૧૮૭૭ની સાલથી હિન્દુસ્તાન-માંથી ગીરમીટમાં મજૂરો ગયેલા છે. ગીરમીટનો સીધો અર્થ તો અર્ધગુલામી છે. એ અર્થ અમારો નથી, પણ મર્હુમ સર વિલિયમ વિલ્સન હન્ટરે ગીરમીટીઆ હિન્દી-ઓને વિષે વાપરેલો એ શબ્દ છે. ત્યારથી તે આજ લગીમાં હિન્દી મજૂરોના સ્ત્રીઓ ઉપર જે અત્યાચાર થયેલા છે એ અત્યાચાર કેવળ આપણા આળસથી કહો કે અજ્ઞાનથી થઇ શક્યા છે. પરોપકારવૃત્તિવાળા મિ. ઍન્ડ્રુઝનો આપણી સમક્ષ પૂરાવો છે કે એકેક સ્ત્રીને ત્રણ ત્રણ પુરુષની સેવા કરવી પડે છે. આ તો ગીરમીટીઆ પુરુષો. એ સિવાયના બહારના આવી જાય એ નોખા. અમે મિ. ઍન્ડ્રુઝની ભાષાનો અનુવાદ કર્યો છે, પણ આ સેવાનો અર્થ વાચકવર્ગ સહેજે કરી શકશે. આ મહા-અત્યાચાર થતો અટકે એ રા. ગાંધી ઉપર ફીજીથી આવેલા તારની માગણી છે.

હિન્દી સ્ત્રીઓપર અત્યાચાર

ફીજીના હિન્દીઓ એ તારમાં જણાવે છે કે ફીજીની સરકાર ચાલુ ગીરમીટ બંધ કરશે એવી આશા હતી તે આશા ફોકટ થતી જણાય છે. સરકારે ગીરમીટ રદ કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો છે એવો તેઓને ભય છે. જો ગીરમીટ બંધ થાય તો આપણી નિરાધાર બહેનોના શિયળનું રક્ષણ થઈ શકે; છેવટે આપણી જવાબદારી-

આપણી ફરજ

માંથી તો આપણે મુક્ત થઇએ. આ આપણી સ્પષ્ટ ફરજ છે. પથારી તળે રહેલા સર્પની જ્યાં સુધી આપણને ખબર ન હોય ત્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી જ આપણે નિશંતે સૂઈ શકીયે છીયે; પણ એ ઝેરી સાથીના સહવાસની ખબર પડતાં જ જેમ આપણે ચમકી ઉઠીયે છીયે તેવી દશા ફીજીની ગીરમીટ સંબન્ધમાં આપણી હોવી જોઇયે. ફીજીમાં રહેતી બહેનોની ભયંકર સ્થિતિનું જ્યાં સુધી આપણને ભાન ન હતું ત્યાં સુધી આપણે નિરાંતે સૂઈ બેસી શકતા હતા. પણ હવે? હવે તો એક ઘડીભર પણ શાંત રહેવું એમાં પાપ છે. ઉપરની હકીકત જ્યારે આખું હિન્દુસ્તાન સમજે

કાયદો અને નીતિ

ત્યારે ફીજીની અનીતિ એક ઘડીભર પણ ન ટકી શકે. કોઈ કાયદાશાસ્ત્રી એમ પણ કહે કે કાયદેસર થયેલી ગીરમીટ આપણે કેમ તોડાવી શકીયે? ફીજીના ગોરાઓ ઉપર આપણે કેમ દબાણ કરી શકીયે? તેનો જવાબ એક જ હોઈ શકે. જે નીતિની વિરુદ્ધ છે, જે અનીતિનું પોષણ કરે છે તે કાયદો એ કાયદો જ નથી. તેને માન આપવું એ અનીતિમાં ભાગીદાર બનવા જેવું છે. જે વડે અનીતિ થઈ શકી એ કાયદો આટલા દિવસ ટકી જ કેમ શક્યો? એ યોગ્ય પ્રશ્ન ગણાય. અમારી ઉમેદ છે કે, ગુજરાતના દરેક શહેરમાંથી, દરેક ગામમાંથી સરકાર તરફ વેળાસર અરજી પહોંચી જશે કે ફીજીની ગીરમીટ સત્વર નાબુદ થવી જ જોઇયે. મિ. ઍન્ડ્રુઝે નાબુદ થવાની છેલ્લી તારીખ ૩૧મી ડીસેમ્બર ઠરાવી છે. એમના હાથમાં સરકારી સત્તા નથી. પણ એમના હાથમાં એથી ભારે સત્તા રહેલી છે, અને તે એમના દુભાયલા આત્માનો ગંભીર નાદ છે. એ નાદ ગુજરાતના દરેક સ્ત્રીપુરુષ સાંભળો અને પોતાની ફરજ બજાવો એવું અમે ઇચ્છીયે છીએ.

નોંધ

'નવજીવન'ની જામીનગીરી

ડેકલેરેશન

માસિક 'નવજીવન'ની ઉપર રહેમનજર હતી એમ કહી શકાય. પણ સાપ્તાહિક 'નવજીવન' એટલી રહેમને પાત્ર નથી રહી શક્યું. દરેક વર્તમાનપત્રને બહાર પાડવાના સમયમાં કે છાપખાના વગેરેના જ્યારે જ્યારે ફેરફાર થાય ત્યારે ત્યારે નવું 'ડેકલેરેશન'

કરવું પડે છે, અને તે વેળાએ બલ્કે ખરું જોતાં ગમે તે વેળાએ મૅજીસ્ટ્રેટને જામીનગીરી લેવાનો અથવા જો લીધેલી હોય તો તેમાં વધારો કરવાનો અધિકાર છે. 'નવજીવન' સામાહિક થતાં તે વિષે 'ડેક્લેરેશન' તો કરવું જ પડયું અને મૅજીસ્ટ્રેટ સાહેબે નીચે પ્રમાણે હુકમ મોકલી આપ્યો:

"સને ૧૯૧૦ ના ઇન્ડિયા પ્રેસ ઍકટની કલમ ૮ ની પ્રમાણે મિ. યાજ્ઞિકને ખબર આપવામાં આવે છે કે પુખ્ત વિચાર કર્યા પછી તમારે આ કોર્ટમાં તમારું સામાહિક 'નવજીવન' પ્રગટ કરવાને સારુ રૂ. ૫૦૦) ની જમાનત આપવી એ હું આવશ્યક ગણું છું. આ હુકમ મળ્યા પછી તુરત રોકડાં નાણાં અથવા તો ગવર્મેન્ટ ઑફ ઇન્ડિયાની સીક્યુરીટીના કાગળો તેટલી રકમ પૂરતા મૂકી જશો. ઉપરની કલમમાં છૂટ મૂકવાની જે જે શરત છે તેનો લાભ તમને હું નથી આપી શકતો." રૂ. ૫૦૦ ની જામીનગીરી

અમદાવાદ, ૩૦ ઑગસ્ટ (સહી.) ડી. એમ. કોઠાવાળા
ફર્સ્ટક્લાસ મૅજીસ્ટ્રેટ"

રા. ગાંધીએ તંત્રીપણું સ્વીકાર્યું છે તેથી 'નવજીવન' છૂટ ખોઈ બેઠું શું ?

પંચમહાલમાં વેઠ

પંચમહાલમાં વેઠનું દુઃખ બીજા જીલ્લાઓ કરતાં વિશેષ છે એમ વખતોવખત સાંભળવામાં આવે છે. એ બાબત કોરટે પણ ચડી છે. ગોધરામાં મળેલી રાજકીય પરિષદ્‌માં એ સારી પેઠે જણાયેલી હતી. હવે તે પંચમહાલમાં ઠેકાણે પડી એમ કહી શકાય. પંચમહાલના કલેકટર સાહેબ મિ. કલેટને જે સરક્યુલર કાઢયો છે તેને સારુ તેઓ સાહેબને તેમજ ગોધરાના હોમરૂલ લીગના વ્યવસ્થાપકોને મુબારકબાદી ઘટે છે. મે. કલેટન સાહેબે સ્થાનિક હોમરૂલ લીગની કમિટીની સાથે મસલત કરીને તુરત જ પોતાનો ઠરાવ બહાર પાડયો એ બહુ સ્તુત્ય ગણાય. પોતાના હુકમમાં તેઓ સાહેબે સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે કે કોઈ પણ માણસ બજારના દરથી ઓછા દામ લઈને અધિકારીવર્ગની સેવા કરવા બંધાયેલો નથી અને કોઈ પણ અધિકારી જો લોકોની ઉપર દબાણ અથવા જુલમ કરશે તો તે સજાને પાત્ર થશે. અધિકારીવર્ગ અને પ્રજાવર્ગ મસલત કરીને વેઠ જેવા ગુંચવાડાભર્યા મામલાનો પણ ઉકેલ કરી શકે છે તેનો ઉપરની બીના એક નમૂનો છે. અમે આશા રાખીયે છીયે કે વેઠના જુલમની ફરીઆદ હવે પંચમહાલમાં રહેશે નહિ અને અધિકારીવર્ગ કલેટન સાહેબના હુકમને પૂરેપૂરું માન આપશે, અને તેની સાથે અમે એ પણ સૂચવવા ઇચ્છીયે છીયે કે પ્રજાવર્ગ જ્યારે બજારદામ મળે ત્યારે અધિકારીઓની યોગ્ય સેવા કરશે. સરકારી અમલદારો જ્યારે ફરવાને નીકળે તે વખતે તેમને સહાય કરી તેમની બરદાસી કરવી એ આપણી ફરજ છે. પ્રજાને મિત્ર ગણી તેની પાસેથી દમામથી નહિ પણ વિવેકથી અને પૂરતા દામ આપીને કામ લેવું એ અમલદારોની ફરજ છે. ખોટી ખુશામત, હાજીઆપણું, બીકતા, એ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. પણ તેટલે જ દરજ્જે ઉદ્ધતાઈ અને અવિવેક પણ ત્યાજ્ય છે. વેઠ બંધ થઈ

મરહુમ શેઠ દાઉદ મહમદ

દક્ષિણ આફ્રિકાના જાણીતા આગેવાન શેઠ દાઉદ મહમદ વિષે વર્તમાનપત્રોમાં રા. ગાંધીએ જે વૃત્તાંત આપ્યું છે તે સહુએ વાંચ્યું હશે. તેમના મરણથી દ. આ. ના હિંદીઓને ભારે ખોટ ગઈ છે એમાં શક નથી. શેઠ દાઉદ મહમદ સુરતની આસપાસના ગામડાના વતની હોવાથી તેમને સારૂ ગુજરાત અભિમાન રાખે એ નવાઈ ન ગણાય. એમની ચતુરાઈ, એમની કાર્યદક્ષતા એવાં હતાં કે જો તેઓ યુરોપમાં જનમ્યા હત તો પંકાઈ ગયા હત. હિંદુસ્તાન તેમને ભાગ્યે જ ઓળખે છે. સામાન્ય હાલતમાં વધી નિરક્ષર હોવા છતાં જેણે લાખોનો વેપાર ચલાવ્યો, પોતાના હાથ નીચે ઘણાઓને ઉછેરીને પાળ્યા, જેણે લોકસેવામાં પોતાની ઉત્તર અવસ્થા ગાળી, જેણે પોતાના પુત્રને સારી કેળવણી આપી અને જેણે પોતાની શક્તિથી હજારો માણસો ઉપર કાબુ મેળવ્યો તે બીજું શું કરે તો પંકાય? પંકાયેલા કંઈક ખોટી કીર્તિ મેળવી ગયા છે અને નથી પંકાયા એવા ઘણાએ લોકસેવા કરી પ્રભુને પીછાન્યો છે. શેઠ દાઉદ મહમદના કુટુંબ અને દ. આ ના હિંદીઓ તરફ અમે દિલસોજી બતાવીયે છીયે.

દાહોદનાં ભાષણો

સ્ત્રીઓની સભા.

ધર્મની રક્ષક

સ્ત્રીઓના હાથમાં ધર્મનું રક્ષણ રહેલું છે. પુરુષ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં અતિશય રોકાવાથી ઘણીવાર ધર્મને ભૂલે છે, કેટલીક વાર તજે છે. પણ સ્ત્રી જેમ પોતાના બાળકને જીવ સમાન ગણીને સાચવે છે તેમ ધર્મને પણ જીવ સમાન ગણીને સાચવે છે. તેથી મેં તો હમેશાં માન્યું છે કે હિન્દુસ્તાનની મુક્તિ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં જ રહેલી છે.

સ્વદેશીધર્મ

સ્વદેશી એ ભારે ધર્મ છે, તેને ગુજરાતની ઘણી સ્ત્રીઓએ છોડી દીધો છે. પોતાના પડોશીને છોડીને દૂરનાની સેવા ન જ કરી શકાય. જે પડોશીની સેવા કરે છે તે આખા જગતની સેવા કરે છે. આપણા પોતાના કારીગરોનો આપણે ત્યાગ કરીયે અને પરદેશના કારીગરોને આપણે ઉત્તેજન આપીયે એ અધર્મ જ ગણાય. એવા અધર્મ આપણે અનેક સંયોગોને લઈને એક સૈકા થયાં કરતા આવ્યા છીયે. પરિણામે આપણા કારીગરોના મુખમાંથી કાઢીને આપણે પરાયા કારીગરોના હાથમાં કરોડો રૂપીઆ મુકયા છે. તેથી હિન્દુસ્તાન ભૂખથી પીડાઈ રહેલ છે. આપણી મોટામાં મોટી બે હાજતો છે, અનાજ અને વસ્ત્ર. અનાજ તો આપણે સદ્‌ભાગ્યે હજુ દેશમાં જ પેદા થયેલું ખાઇયે છીયે. પણ વસ્ત્ર ઘણું બહારથી માગીયે છીયે. તેથી ગયે જ વર્ષે આપણે ૬૦ કરોડ રૂપીઆ પરદેશ મોકલી દીધા. એ આપણે સારૂ ઘણી નામોશીની વાત ગણાય. આ દશામાંથી નીકળવું એ આપણી ફરજ છે. તેનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો એ

છે કે આપણે જેમ સો વર્ષ પહેલાં કરતાં હતાં તેમ આજ પણ કરવું. સ્ત્રીઓએ મુખ્યત્વે કરીને સૂતર કાંતવું, પુરુષોએ તે વણવું.

બહેનોની સાક્ષી

હું સ્વદેશીની ચળવળ થયા પછી સેંકડો બહેનોને મળી ચુકયો છું. તેમાંથી કેટલીકે પોતે સૂતર કાંતતી હતી એવું જણાવ્યું છે અને કેટલીકે પોતાની માતાઓ કાંતતી હતી એવી સાખ પૂરી છે. કાંતવાનો ધંધો હલકો નહિ ગણાતો હતો. બાદશાહી કુટુંબમાં પણ રાણીઓ શોખની ખાતર અથવા દયાની ખાતર કાંતતી હતી. દાહોદની બહેનોએ એ પ્રાચીન અને પવિત્ર કારીગીરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો ઘટે છે. જે ગરીબ બહેન હોય એ પોતે કોઈ પ્રામાણિક ધંધો કરતી હોય એ છોડીને કાંતવાનું કામ કરે એવી મારી માગણી નથી. કાંતવાનું કામ સહેલું અને સુન્દર છે. જલદીથી શીખી શકાય છે. જ્યારે કરવું હોય ત્યારે કરી શકાય અને પડતું મુકવું હોય ત્યારે પડતું મુકી શકાય. એટલે જ્યારે જ્યારે નવરાશ મળે ત્યારે ત્યારે એ કામ થઈ શકે છે. ગરીબ બહેનો આમ પોતાના બચતા વખતમાં કાંતવાનું કામ કરી થોડા પૈસા હમેશાં પેદા કરી શકે અને દેશના એક મોટા જરૂરી ધંધાને ઉત્તેજન મળે. સ્વદેશીનો બહોળો પ્રચાર કરવાને સારૂ બહેનોના આગ્રહની જરૂર છે. હવે પછી સ્વદેશી કાપડ પહેરીશ એવો નિશ્ચય દરેક બહેને કરવો જોઇયે. દેશને ખાતર થોડુંઘણું સૂતર હમેશાં કાંતીશ એવો બીજો નિશ્ચય પણ દરેક બહેને કરવો જોઇયે. આમ દાહોદની બહેનો કરે તો પોતાની હાજતજોગું બધું કાપડ દાહોદમાં જ પેદા થઈ શકે. તેથી દાહોદના વતનીઓ બહારથી કપડાં લાવવાની ઉપાધિમાંથી છૂટી જાય એટલું જ નહિ પણ ઘણા રૂપીઆ દાહોદના વણકરોને અને દાહોદની બહેનોને જ મળે. આમ કરવામાં ઘણા જ થોડા ત્યાગની જરૂર છે. આપણા ગામમાં જાડું પાતળું જેવું કપડું થાય તેવું પહેરીને સન્તોષ માનવો અને ઈશ્વરનો પાડ માનવો, અને આળસ તજી જ્યારે જ્યારે વખત મળે ત્યારે રેંટીયા આગળ બેસી જવું. મારી ઉમેદ છે કે દરેક બહેન આ કાર્યમાં ઉત્સાહ બતાવશે.

આગ્રહની જરૂર

સાળવીઓની સભા

અધાર્મિક રિવાજ

હું અહીં કેટલાક અન્ત્યજ ભાઈઓને દૂર ઉભેલા જોઉં છું એથી મને અતિશય દુઃખ થાય છે. મારી શક્તિ પ્રમાણે મેં હિન્દુ ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો છે અને શક્તિ પ્રમાણે તેનું પાલન કરું છું. ધર્મ વિના કોઈ પણ પ્રજા ખરી રીતે આગળ વધી ન શકે એમ હું માનું છું. પણ અમુક જાતિનો સ્પર્શ કરવામાં પાપ છે એ તો મારાથી કબૂલ ન જ થઈ શકે. ઈશ્વરે સર્જેલા કોઈ પણ પ્રાણીને અડતાં આપણે અભડાઇયે એવો વિચાર કરવામાં પણ મને તો અધર્મ લાગે છે. રિવાજમાત્રને ધર્મને નામે ઓળખી લેવો એ દુરાગ્રહ ગણાય. રિવાજો સારા પણ હોય અને નઠારા પણ હોય. અન્ત્યજોને અડવું એને હું તો નઠારો રિવાજ ગણું છું. એમના ધંધાની ટીકા કરીને ન અડીયે એમ કહેવું એ થોડો વિચાર કરતાં અયોગ્ય જ લાગશે. જો એ ધંધો કરવામાં હીણપત હોય તો તેઓની પાસે એ ધંધો છોડાવવો જોઇયે અને જો આપણાં પાયખાનાં સાફ કરવાં એ પાપકર્મ ગણાય તો આ કર્મનો ત્યાગ થયે દાહોદની શી દશા થાય એ દાહોદીઓએ વિચારવું જોઇયે.

ભંગી–માતાતુલ્ય

દરેક માતા પોતાનાં બચ્ચાંનું મેલું ઉપાડે છે, એમ કરીને રાજી રહે છે, અને પોતાનો ધર્મ માને છે, અને માતાને આપણે સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરીયે છીયે. ભંગી પણ અભિવન્દન કરવા યોગ્ય છે. એમાં હું અતિશયોક્તિ નથી કરતો. જો અન્ત્યજવર્ગ ગંદો છે, દારૂ ઈત્યાદિ પીયે છે એ બ્હાનું કાઢવામાં આવે તો હું કહીશ કે ઘણા દારૂ પીનારાનો આપણે સ્પર્શ કરીયે છીયે અને અન્ત્યજો કરતાં પણ ગંદાં રહેનાર સ્ત્રીપુરુષોનો આપણે ત્યાગ નથી કરતા. હું વર્ણાશ્રમને અસ્પૃશ્યતાની ભાવના સાથે બિલકુલ જોડી દેવા માગતો નથી. આપણે કોની સાથે ખાવુંપીવું, કોની સાથે દીકરાદીકરીની લેવદેવ કરવી, એ કેવળ નોખો સવાલ છે. તેમાં મતભેદનો અવકાશ છે. તેમાં પસંદગીનો સવાલ રહેલો છે. ગમે તેની સાથે ખાણાવહેવાર કે બેટીવહેવાર રાખવા આપણે બંધાયેલા નથી. પણ કોઈ પ્રાણીને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં દોષ છે એમ મને ભાસે છે. આ દોષમાંથી દાહોદના હિન્દુઓ મુક્ત થઈ જાઓ એવું હું ઈચ્છું છું.

મુસલમાન ભાઇઓ

અહીં હું મુસલમાન ભાઇઓને પણ જોઉં છું. આપણે બન્ને એક જ છીએ, એકબીજાના સુખદુઃખના સાથી છીયે. આપણને વઢવેઢ કરવાની હોય જ નહિ. હિન્દુને મુસલમાન વિના ન ચાલે, મુસલમાનને હિન્દુ વિના ન ચાલે, એ તો આપણે ડગલે ડગલે જોઇયે છીયે. એકબીજાની સેવા જ કરવાનો ભાવ આપણામાં પેદા થાય તો હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે રહેલી ખટાશ દૂર થયા વિના રહે જ નહિ. હિંદુએ મુસલમાન ભાઈઓની લાગણી જાળવવી અને મુસલમાનોએ હિન્દુઓની, એ આપણી અરસપરસની ફરજ છે. આપણા પાડોશીની આપણે પ્રથમ સેવા કરવી એવી સ્વદેશીની વ્યાખ્યામાં આ બન્ને પ્રશ્નોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

પણ ખરૂં જોતાં હું આજે પ્રસંગ સમજીને વિષયની બહાર બોલ્યો છું. અત્યારે મારૂં મુખ્ય કાર્ય તો કાપડને વિષે રહેલ સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવો એ જ છે. એ સ્વદેશીનો સંપૂર્ણતાએ અંગીકાર કર્યા વિના આપણે કદી આપણી આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી શકવાના નથી, આપણી કંગાલિયત દૂર કરી શકવાના નથી. દાહોદમાંથી જૂનાં કળાકૌશલ્યનો હજુ કેવળ લોપ થયો નથી. દાહોદમાં બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીપુરુષો છે, કારીગરો છે. અલ્પ પ્રયત્નથી તમે તમારૂં જોઇતું બધું કાપડ અહીં જ પેદા કરી શકો છો, અને કરશો જ એવી ઉમેદ રાખું છું.

સાળવીઓની પ્રતિજ્ઞા

સાળવી ભાઈઓની સાથે મેં વાતચીત કરી છે. તેઓએ હાથનું કંતાએલું સૂતર વણી આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. એ પ્રતિજ્ઞાનું તેઓ પાલન કરશે એવો મને ભરોંસો છે. દાહોદની બહેનોએ કાંતેલા સૂતરને દાહોદના સાળવીઓ અને વણકરો વણે, દાહોદનાં સ્ત્રીપુરુષો તે જ કાપડ પહેરે એનાથી બીજું શું સુંદર હોઈ શકે ?

અન્ત્યજોની સભા

સહવાસનું સુખ

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ અન્ત્યજનો મને પ્રસંગ થાય છે અને તેઓને ઘેર જવાની મને તક મળે છે ત્યારે ત્યારે હું બહુ રાજી થાઉં છું. જે વસ્તુને માનું તેનો અમલ કરવાનો મારો સ્વભાવ પડી ગયો છે, તેથી અન્ત્યજોનો સહવાસ અને એમનો સ્પર્શ એ મને તો એક પદાર્થપાઠ જેવું થઈ પડે છે. અન્ત્યજોને મારી વિનંતિ છે કે તેઓએ ધીરજ રાખવી. ધીમે ધીમે પણ નિશ્ચયપૂર્વક હિન્દુ વાતાવરણ બદલાતું જાય છે. અસ્પૃશ્યતા એ અધર્મ છે એવું ચુસ્ત

હિન્દુઓને પણ ભાસવા લાગ્યું છે. એટલે એ પાપ લાંબી મુદત નહિ ચાલે એવો સંભવ છે. અન્ત્યજોના જે દોષો ગણાય છે તેમાંથી મુક્ત થવાને તેઓ ભારે પ્રયત્ન કરે એમ હું ઈચ્છું છું. ગોધરામાં ઘણા અન્ત્યજોએ જ્યારે હું ત્યાં હતો ત્યારે દારૂનું વ્યસન છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મારી ઉમેદ છે કે અહીંના અન્ત્યજ ભાઇઓ તેમજ કરશે. વણાટકામ ઉત્સાહથી કરશો એવી મારી ઉમેદ છે. તેમ કરવાનું આજે તમે મને વચન આપ્યું છે. તે પ્રમાણે વર્તશો એવી હું આશા રાખું છું. હાથના કાંતેલા સૂતરમાં જરાક મુશ્કેલીઓ છે, તેથી ન ડરતાં ધીરજથી વણ્યા કરશો તો તમારો તેમજ દેશનો સ્વાર્થ સુધરશે એવી મારી ખાત્રી છે. અહીંના જાણીતા વેપારી ભાઈ કેશવલાલ નારણદાસ દેસાઈએ તમને હાથે કાંતેલું સૂતર આપવાનો બંદોબસ્ત કર્યો છે. તમારું કાપડ પણ તે જ ભાઈ બરોબર દામ આપીને લઈ લેશે. મારી આશા

તા. ૧૪–૯–૧૯૧૯

વાઈસરાયનું ભાષણ

નામદાર વાઇસરાયે ધારાસભા ખોલતી વખતે જે ભાષણ આપ્યું તે વિચાર કરવા જેવું છે. સામાન્ય રીતે આવાં ભાષણોમાંથી કંઇક શીખવાનું હોય છે. પણ આમાં શીખવાનું છે તેના કરતાં વિચારવાનું અને વિશેષમાં કાર્ય કરવાનું ઘણું છે. તેમના ભાષણના ઘણા ભાગમાંના નીચેના ભાગ ઉપર જ હું હાલ તુરત પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું, ને તે નીચે પ્રમાણે છે:— (૧) તુર્કીનો સવાલ, (૨) પંજાબનો અને તેને અંગે કમીશનનો અને ઇન્ડેમ્નિટીનો, (૩) દક્ષિણ આફ્રિકાનો અને (૪) ફીજીનો. ભાષણના ૪ મુદ્દા

તુર્કીનો સવાલ

મારે દિલગીરીપૂર્વક લખવું પડે છે કે વાઇસરાય સાહેબના આખા ભાષણમાં વધારેમાં વધારે નાઉમેદી ઉપજાવે એવો ભાગ એમના તુર્કીના સવાલ વિષેના ભાષણનો છે. દૈનિક પત્રોના પ્રતિનિધિઓ એ ભાષણ વિષે તાર કરતાં જણાવે છે કે વાઇસરાય સાહેબને પોતાનું ભાષણ વાંચતાં પંચાવન મિનિટ લાગી તેમાંથી તેમનાં તુર્કી વિષેનાં વાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરવામાં ભાગ્યે એક મિનિટ ગઈ હોય. હું કબૂલ કરું છું કે એક મિનિટમાંયે બોલનાર ઘણું એટલે ઘણું મહત્ત્વનું વાક્ય ઉચ્ચારી શકે છે. પણ વાઇસરાય સાહેબના આ એક મિનિટના ભાષણમાં હું નિરાશા સિવાય કંઈ એકજ મિનિટ

જોતા નથી. તેઓ સાહેબ કહે છે, "મુસલમાનોની લાગણી પૂરેપૂરી રીતે બતાવી શકાય તેવું કરવાને સારૂ મેં મારાથી જેટલું બન્યું તેટલું કર્યું છે. હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોના વિચાર વડી સરકારની પાસે મજબૂત ભાર દઈને આ સરકાર તરફથી રજુ કરવામાં આવ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ આપણા એલચીઓએ સુલેહમંડળની પાસે જાતે તે વિચારો રજુ કરેલા છે. વળી, તેઓના પૂરાવાને વજન આપવામાં કંઈ ઓછું ન રહી જાય તેમ કરવા સારૂ ત્રણ નામાંકિત મુસલમાનોને પણ સાથે રાખવામાં આવ્યા હતાં, જેઓને સુલેહના મંડળની આગળ આપણા પ્રતિનિધિઓની સાથે જવાને સારૂ ચુંટવામાં આવ્યા હતા. હિન્દના મુસલમાનોએ ખાત્રી રાખવી કે તેઓની લાગણી સંપૂર્ણ રીતે રજુ કરવામાં આવી છે." ઘણા મહત્ત્વના સવાલને આ પ્રમાણે નામદાર વાઇસિરાયે કોરે મુકી દીધો છે.

ખાલી વકીલાત

એઓ સાહેબે મુસલમાનની લાગણીઓ પૂરેપૂરી બતાવવાને સારૂ તજવીજ કરી તેથી મુસલમાનોને શો સન્તોષ થાય ? એ સવાલને વિષે લાગણી તો મુસલમાનોની જ નહિ પણ તેમના સહોદર હિન્દુ ભાઇઓની પણ રહેલી છે. એ પણ વાઇસિરાય સાહેબે રજુ કરી હશે એવી આપણે ઉમેદ રાખીયે. પણ તેથીયે શું વળે ? બ્રિટિશ રાજ્યાધિકારીઓએ આ પ્રશ્નને પોતાનો કર્યો છે કે નહિ એ જાણવા જેવું છે. તેઓએ મુસલમાનોની વકીલાત કરી છે એટલું કહીને તેઓ અળગા નથી રહી શકતા. જે લાગણી મુસલમાનોને છે એ જ તેઓને છે કે નહિ ? અને જો એ જ તેઓને હોય તો એવી સ્થિતિમાં તેઓ સુલેહમંડળની પાસે કેવી રીતે વર્તે એ સવાલ છે. ભૂખથી પીડાઇ રહેલા માણસને એની ભૂખના દુઃખને પ્રદર્શિત કરવા સારૂ પૂરી તક આપવી એ દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવા જેવું છે. મુસલમાનો પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરવાને સારૂ વકીલો નથી શોધતા. તેઓ એ લાગણીનો અગ્નિ શાંત કરવાને સારૂ જે પાણી શોધે છે એ બ્રિટિશ રાજ્યાધિકારીઓ આપવાને તૈયાર છે કે નહિ, તે મેળવશે કે નહિ એ મહાપ્રશ્નનો વાઇસિરાય સાહેબે કશોયે જવાબ વાળ્યો નથી. આ બાબત ચોકખી કરાવવી એ પ્રજાની ફરજ છે, આગેવાનોની ફરજ છે, મહારાજા બિકાનેરની ફરજ છે.

પંજાબ

ભયંકર સિદ્ધાન્ત

આ વિષય ઉપર બોલતાં વાઇસરાય સાહેબે લોકલાગણીનો ખ્યાલ જ નથી કર્યો. જેમ રોલેટ કાયદો પસાર કરતી વખતે લોકલાગણીને કચરાની જેમ કાઢી નાખવામાં આવી તેમ તે વિષે થયેલા આન્દોલનને વિષે એઓ સાહેબે કરેલું છે; અને

એક વિચાર તેઓએ સિદ્ધાન્ત રૂપે મુકેલો છે તેની સામે પ્રજા જરૂર થશે એવી મારી ઉમેદ છે. એ સિદ્ધાન્ત આ છે. વાઇસરાય સાહેબ બોલ્યા, " આ સભાના સભાસદો કબૂલ કરશે કે આન્દોલનની ધમકીથી પોતે જરૂરની ધારેલી નીતિનો કોઈ સરકાર ત્યાગ કરે જ નહિ." એનો વિરોધી અને સાચો, પ્રજાતત્ત્વને પોષનારો, રાજાપ્રજા બન્નેને ચઢાવનારો સિદ્ધાન્ત તો આ છે: " પ્રજા જેની સામે ભારે આન્દોલન કરે તેવી નીતિનો બધી સરકારે ત્યાગ કરવો જ જોઇએ." અને તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે જ્યાં સુધી રોલેટ ઍક્ટ હયાત છે, એટલે જ્યાં સુધી સરકાર પ્રજામતની સામે પોતાની હઠને વળગી રહે છે ત્યાં સુધી વિલાયતથી ગમે તેવા સુન્દર સુધારાઓ આવે તે નિરર્થક છે. એટલે વાઇસરાય સાહેબે રજુ કરેલા ભયંકર સિદ્ધાન્તને નાબુદ કરાવવા પ્રજાએ મહાપ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. ઇતિહાસ પણ વાઇસરાય સાહેબની વિરુદ્ધ છે. મારે પુરાણાં દૃષ્ટાન્ત શોધવાની જરૂર નથી. બાબુ કાલિનાથ રૉય, લાલા રાધાકૃષ્ણ વગેરે પંજાબના લોકોની નજરે માનવંતા કેદીઓની સજામાં ઘટાડો થયો તે પ્રજાના આન્દોલનને લઇને થયો. સરકારે જરૂરી ધારેલી નીતિ તો સજા કરવામાં અને તે બહાલ રાખવામાં જ રહેલી હોવી જોઇએ એવું નહિ માનવાનું આપણી પાસે એક પણ કારણ નથી. જો પંજાબમાંથી લાલા ગોવર્ધનદાસ આવ્યા ન હોત, બાબુ કાલિનાથ રૉય વગેરેની ખબર બહાર ન પડી હોત અને તે ઉપરથી પ્રજાનો અણગમો એક અવાજે જાહેર કરવામાં ન આવ્યો હોત તો સજાઓમાં જે ઘટાડો થયો છે તે કદી ન થાત એવી મારી માન્યતા છે. પણ પ્રજામતને વશ થવામાં નામદાર વાઇસરાય સાહેબ નામોશી છે એમ માનતા જણાય છે. પશ્ચિમમાં તો પ્રજામતને ખુશીથી કે પરાણે અધિકારીવર્ગને નમવું જ પડે છે એવું આપણે નિશાળમાં શીખીયે છીયે અને પશ્ચિમ તરફથી આવતી ખબરોથી જાણીયે છીયે. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રજામતને નમવું એ રાજ્યને ઝાંખપ લગાડે એવું છે એમ જો વાઇસરાય સાહેબ માનતા હોય તો એ મિથ્યા ભ્રમણા છે એવું સહેજે બતાવી શકાય એમ છે. રામચન્દ્રે છૂપી રીતે બતાવવામાં આવેલા પ્રજામતને તાબે થઇને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો તેનાં કવિઓએ વખાણ કર્યાં છે અને તેને સારૂ આજ લગી રામચન્દ્ર પૂજાય છે. જ્યાં સુધી એ રાજનીતિનો હિન્દુસ્તાનમાં પુનરુદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી પ્રજા શાન્ત અને સુખી ન જ થઈ શકે. જો વાઇસરાય સાહેબે ઉચ્ચારેલો સિદ્ધાન્ત એ એમનો પોતાનો જ નહિ પણ સરકારનો હોય તો સરકારે તે ફેરવવો જોઇએ અને પ્રજા તે ફેરવાવશે.

આન્દોલનનો પ્રભાવ

ગેરવ્યાજબી કાજીપણું

પણ તેઓ સાહેબ એકલો સિદ્ધાન્ત રજુ કરીને શાન્ત ન રહી શક્યા. તેઓ સાહેબ કહે છે કે જેઓએ આન્દોલન કરવાની ધમકી આપી હતી તેઓએ પોતાની "ધમકી ખરી પાડવી એ જરૂરનું ધાર્યું, અને પરિણામે દુઃખદાયક બનાવો બન્યા." આમ કહીને તેઓ સાહેબ કાજી બન્યા છે; જોકે એમણે જ ઇન્સાફ કરવાને સારૂ કમીશન નીમ્યું છે. આન્દોલનને પરિણામે ખુનામરકી થઈ કે સરકારની ગંભીર ભૂલોને લીધે થઈ એ તો કમીશને મુકરર કરવાનું છે. છતાં વાઇસરાય સાહેબ કહે છે કે આન્દોલનને પરિણામે દુઃખદાયક બનાવો બન્યા, એ આશ્ચર્યકારક છે.

"ભણેલા અને હોશિયાર માણસો"

મને અન્યાય

વાઇસરાય સાહેબે મને એક અન્યાય કરેલો છે એ પણ મારે કહેવું જોઇયે. અમદાવાદમાં બનેલી બીનાઓને વિષે મેં એપ્રિલ માસમાં જે ભાષણ કર્યું હતું તેમાં એમ કહેલું હતું કે જો ભણેલા અને કોઈ હોશિયાર માણસનો અથવા માણસોનો હાથ ન હોત તો જે બીનાઓ અમદાવાદમાં બની તે ન બનત. મારા આ શબ્દો બીજી કોઇ પણ જગ્યાને વિષે નહોતા કહેવાયા એ ભાષણ વાંચનાર હરકોઇ પણ પોતાની મેળે જોઇ શકે એમ છે. એ શબ્દોને હું હજી વળગી રહું છું, પણ તેને અમદાવાદની બહાર લાગુ પાડવાનો વાઇસરાય સાહેબને કંઇ પણ અધિકાર ન હતો. એમ છતાં એ શબ્દો એમણે પંજાબને વિષે લાગુ પાડ્યા છે. પંજાબની સ્થિતિને સારૂ તો હજુયે મને કશો જાતિઅનુભવ નથી. મેં ત્યાંથી આવેલા કેટલાક કેસોનો અભ્યાસ કર્યો છે તે ઉપરથી તો હું એમ જ જોઇ શકું છું કે ગમે તેટલા ભણેલા અને હોશિયાર માણસ ઉશ્કેરણી કરત તોપણ સર માઇકલ ઓડવાયરે જે ભારે ભૂલો જાણીને કે અજાણ્યે કરેલી છે તે ન કરી હોત, તો જે ખુનામરકી થઈ તે કદી ન થાત. છઠ્ઠી એપ્રિલે જ્યારે હિન્દુસ્તાનમાં શહેરોમાં અને નાનાં ગામડાંઓમાં ચારે દિશામાં લોકોએ અપવાસ કર્યો અને હડતાળ પાડી તે વખતે કોઇ દિવસ હિન્દુસ્તાનમાં આપણા જમાનામાં નહિ જોવામાં આવેલો એવો શાન્ત પણ ભવ્ય દેખાવ નજરે આવ્યો. લાખો સ્ત્રીપુરુષોએ આપણે એક પ્રજા છીયે, એકબીજાને દુઃખે દુઃખી છીયે અને એક જ લાગણીથી ઉશ્કેરાયેલા છીયે એમ જગત પાસે સિદ્ધ કરી આપ્યું. પણ ત્યાં લગી કંઈ પણ નોંધ લેવા જેવું અકાર્ય લોકોને હાથે થયું ન હતું. એ છઠ્ઠીના દેખાવથી પંજાબની સરકાર ભાન ભૂલી ગઇ અને સર માઇકલ ઓડવાયરે વિનાકારણ એક પછી એક ઝપાટાબંધ ભૂલો કરી. તેથી લોકો ઉશ્કેરાયા અને તેઓએ પણ ભૂલ કરી. સત્યાગ્રહને કાટલે નહિ, પણ સામાન્ય રીતે પશ્ચિમમાં આજકાલ જે કાટલાં

પંજાબની જવાબદારી કોની ?

સર્વમાન્ય છે તે કાટલાંમાં આ બીનાઓની તુલના કમીશન કરશે અને ત્યાં લોકોએ ભૂલ કરી છે કે નહિ એ સવાલનો નિર્ણય કરવાને બદલે પ્રથમ ભૂલ કોણે કરી એનો નિર્ણય થશે.

કમીશન

રૉયલ કમીશન વિ. કમિટી

તે નિર્ણય કરનારૂં કમીશન નીમાઇ ચુકયું છે એ ખબર વાઇસિરાય સાહેબે તેમના ભાષણમાં આપી છે. મેં એવી ટીકા જોઇ છે કે આ કમિટી છે પણ રૉયલ કમીશન નથી એ શોચનીય છે અને રોયલ કમીશન નહિ નીમીને કંઈ અન્યાય કર્યો છે. મને લાગે છે કે રૉયલ કમીશન અને વાઇસિરાય તરફથી નીમાયલી કમિટીમાં ભારે ભેદ નથી. રૉયલ કમીશનની નીમણુક જાહેર રીતે વિલાયતથી થાય અને એ કમીશન પોતાનો રિપોર્ટ પડી સરકારને કરે. આ કમિટીની નીમણુક જાહેર રીતે હિન્દી સરકારે કરી છે અને તેનો રિપોર્ટ વાઇસરાયને કરવામાં આવશે. એમ છતાં અહીં નીમાયેલા કમીશનના સભાસદોની નીમણુક હિન્દી વજીરની સંમતિ વિના ન થઈ શકે. આપણો એવો અનુભવ છે કે રૉયલ કમીશનો નીમાયાં છે અને એ નિરર્થક ગયાં છે, અને સ્થાનિક કમિટી નીમાયેલી છે અને તે કમિટીની મારફતે ઇન્સાફ મળી શકયા છે. એટલે મને તો રૉયલ કમીશન અને સ્થાનિક સરકારે નીમેલી કમિટી વચ્ચે ભારે ભેદ જણાતો નથી. તેના સભાસદો કેવા છે એની ઉપર કેટલેક દરજ્જે કમિટીના પરિણામનો આધાર રહેશે. સભાસદોને તપાસતાં, જો કે બધાં નામ આપણે હર્ષપૂર્વક વધાવી લઇયે તેવાં નથી, તોપણ એકંદરે પ્રથમથી જ એક પક્ષ તરફ દોરવાઇ ગયેલા અથવા તો સ્વતન્ત્ર વિચાર ન કરી શકે એવા ન કહી શકાય. લૉર્ડ હન્ટર એ પ્રમુખ છે. તેઓ સાહેબ સલ્તનત-વિખ્યાત નથી; તોપણ સ્કૉટલન્ડના સોલિસિટર જનરલ હતા, એટલે સ્વતન્ત્ર વિચાર બતાવતાં અચકાશે એવો ભય રાખવાનું કારણ નથી. બીજા સભાસદોને વિષે અભિપ્રાય બાંધવાની આપણી પાસે એક ચાવી છે, અને તે સર ચીમનલાલ સેતલવાડ. એમની નીમણુકને વિષે આપણે કંઈ ટીકા કરવા જેવું નથી, એટલું જ નહિ પણ જો બધા સભાસદો તેમના જેવા જ હોય તો આપણે એ કમિટીને જરૂર વધાવી લઇયે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડ એક પ્રખ્યાત વકીલ છે, એટલું જ નહિ પણ જાહેર જીવનમાં ભાગ લેનારા છે. વળી તેઓ સર ફીરોજશા મહેતા જેવા ધુરંધર અને સ્વતન્ત્રતાના ઉપાસકના શિષ્ય, સહાયક અને મિત્ર છે. તેથી આપણે આશા રાખી શકીયે કે તેઓ અદલ ઇન્સાફ કોઇ પણ પક્ષની તરફેણ કર્યા વિના કે કોઇ પક્ષનો ભય રાખ્યા વિના આપશે એટલું જ નહિ પણ બીજાઓને

સભાસદોની ઓળખ

પંજાબના ભાઇઓ પર આધાર

પોતાની તરફ ખેંચશે. અને જો મુંબઇ તરફથી આમ સ્વતન્ત્ર અને બાહોશ આગેવાનની પસંદગી કરવામાં આવી છે, તો આપણે એવું અનુમાન કરી શકીયે છીયે કે બીજાઓની ચુંટણી કરવામાં પણ એવું જ ધોરણ ઘણે ભાગે જાળવવામાં આવ્યું હશે. સાહેબજાદા સુલતાન અહમદ એ સાહેબજાદા આફતાબ અહમદખાનના ભાઇ છે, જેઓ હાલ ઇન્ડિયા કાઉન્સિલમાં છે. પણ કમિટીના રિપોર્ટનો મુખ્ય આધાર આપણી ઉપર રહેશે—આપણી ઉપર એટલે પંજાબના ભાઇઓ ઉપર રહેશે. જો તેઓ નીડરપણે ખરેખરી હકીકત કહેવા નીકળી પડશે અને જો કોઇ પણ હિન્દી પોતાના નીચ સ્વાર્થને સારૂ ખોટી જુબાની આપવા નહિ નીકળી પડે તો આપણે કમિટીના રિપોટને વિષે કંઇ ભય રાખવાનું કારણ નથી. આ કમિટી જોકે પોતાને ખાસ જણાતાં કારણોને સારૂ ખાનગી બેઠક રાખી શકે છે, તોપણ સામાન્ય રીતે જાહેર પૂરાવો જ લેશે. એટલે કમિટીનો રિપોર્ટ પૂરાવાની ઉપર જ આપી શકાશે. વળી પંજાબમાં થયેલા કેટલાક કેસોમાં એટલો બધો સ્પષ્ટ અન્યાય તરી આવે છે કે તે અભણ પણ જોઇ સમજી શકે છે. એ અન્યાયને વિષે કમિટી બીજો શો અભિપ્રાય આપી શકે? મારે કબૂલ કરવું જોઇયે કે કમિટીના રિપોર્ટ વિષે મને ભય નથી. ભય માત્ર આપણી બરોબર પૂરાવો આપવાની શક્તિ વિષે રહે. પણ તેથીયે હું તો મુક્ત છું, અને વાંચનાર મુક્ત રહો એ ઇચ્છું છું. માનનીય પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી, સંન્યાસી સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજી અને બહાદુર પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ એઓ પૂરાવો એકઠો કરવા વગેરેના કાર્યમાં ખસુસ રોકાયલા છે ત્યાં પુરાવો બરોબર ન અપાય એવી ધાસ્તી રાખવાને કારણ હોય જ નહિ. તેથી આપણે ખરૂં જોતાં કમિટી કેવા પ્રકારની છે તેની ઉપર આપણું ધ્યાન રોકવાને બદલે આપણે કમિટી પાસે કેમ પૂરેપૂરી હકીકત મુકી શકીયે એ ઉપર ધ્યાન દેવાનું છે. કમિટીને સોંપવામાં આવેલા કામમાં પંજાબમાં થયેલા ચુકાદા અને થયેલી સજાઓની તપાસ કરવાનો સમાવેશ થાય છે કે નહિ તેનો ચોકસ નિર્ણય કરવો એ પણ આપણું કામ છે. જોકે, વાઇસિરાય સાહેબના શબ્દોમાં એ વાત આવી જાય છે એમ જણાય છે, છતાં આવા મહત્ત્વના વિષયમાં શંકાનું સ્પષ્ટીકરણ થવું જ જોઇયે. વાંચનારના ધ્યાનમાં હશે કે કમિટી માત્ર પંજાબને સારૂ નથી, પણ તેમાં મુંબઇ ઇલાકાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે. તેથી આપણે તેને સારૂ તૈયારી રાખવી પડશે. કમિટીને શું સત્તા છે તેનો નિર્ણય કરાવવા અને કમિટીની પાસે આપણો કેસ રજુ કરવાની તૈયારી કરવા ઉપર આપણે મુખ્ય ધ્યાન આપવાની જરૂર છે એમ મને તો ભાસે છે.

"ઇન્ડેમ્નિટી"

મુક્તિ ભલે અપાય

હવે રહી "ઇન્ડેમ્નિટી." "ઇન્ડેમ્નિટી" એટલે અધિકારીવર્ગને તેમણે કરેલાં કાર્યો વિષે દીવાની કે ફોજદારી દાવામાંથી મુક્તિ. આવી મુક્તિ આપનારું બિલ આ ધારાસભામાં લાવવાના છે એમ વાઇસરાય સાહેબે કહ્યું તેની સામે ઠીક પોકાર ચાલી રહ્યો છે. કેટલાંક મંડળો તરફથી વાઇસરાય સાહેબને તારો પણ પહોંચાડવામાં આવ્યા છે કે મુક્તિ આપનારો કાયદો, જ્યાં સુધી કમિટીનો રિપોર્ટ બહાર ન પડ્યો હોય ત્યાં સુધી ન જ થવો જોઇયે. આવા કાયદાને હું જે પ્રમાણે સમજું છું તે સમજણ વાંચનાર આગળ મુકવા ઇચ્છું છું. માર્શલ લૉની રૂએ અમલદારોએ જે કાર્ય કર્યાં તે કાર્યને સારૂ તેઓની જાત જવાબદાર ન રહેવી જોઇયે. માર્શલ લૉ વિના અમલદારો સામાન્ય કાયદાની રૂએ જે હુકમો વગેરે કરે છે તેને સારૂ, તે હુકમો ખોટા ઠરે, પક્ષપાતપણે કે દ્વેષથી અપાયલા ઠરે તોપણ તેઓની ઉપર ફોજદારી કે દીવાની કામ ચાલી શકતું નથી. તેઓની સરકાર તપાસ ચલાવી શકે, તેઓને બરતરફ કરી શકે, પણ તેઓને કોરટની મારફતે જવાબદાર ન કરી શકાય માર્શલ લૉની રૂએ કરેલા કામનો બચાવ હમેશાં ખાસ કાયદો પસાર કરીને જ કરવામાં આવે છે, અને એ સિદ્ધાન્ત રૂપે તો સહુ કોઇ સ્વીકારે છે; અને તેથી જ હું કહું છું કે જો મુક્તિનો કાયદો સરકાર હમણાં જ પસાર કરવાને ઇચ્છે તો આપણે ભય પામવાની જરૂર નથી. તે કાયદો, જો તેની કલમો બરાબર હોય, તો પાસ થવા દેવો જોઇયે. આપણે જે જે અમલદારોએ ગોળીબાર કરવાના ગેરવ્યાજબી હુકમ કર્યા કે જે જજોએ ફાંસીના ખોટા હુકમ કર્યા તે અમલદારો કે જજોને ફાંસીએ ચડાવવા માગતા નથી. માગીયે તો આપણને તેવી સત્તા મળવાની નથી. તેઓ તો એવી સજાથી મુક્ત રહેવાના.

રાજ્યસત્તાને રક્ષણની જરૂર

પ્રત્યેક રાજ્યસત્તાને આવા રક્ષણની જરૂર હોય છે. જ્યારે આપણે સ્વરાજ્ય ભોગવતા હોઇશું ત્યારે પણ એવી સત્તા તો રહેશે જ. ત્યારના અમલદારો પણ ગંભીર ભૂલો કરશે અને લોકો ઉશ્કેરાશે, ત્યારે પણ જો હિંદુસ્તાનમાં શુદ્ધ સત્યાગ્રહ વ્યાપક નહિ હોય તો લોકો ખુનામરકી કરશે, માર્શલ લૉ થશે, ગોળીઓ ચાલશે, પછી કમીશન નીમાશે, અને સ્વરાજ્યમાં પણ સત્તાને નીભાવવા ખાતર મુક્તિના કાયદાઓ પસાર કરવામાં આવશે.

કલમો વિષે કાળજી

પણ જેમ ત્યારે તેમ આજે એવા કાયદામાં કેવી કલમો આવે છે તે જોવું રહેશે. તેથી આ કાયદા વિષે પણ હું તો એમ જ કહું કે આપણે મુક્તિનો કાયદો તેના સમય કરતાં વહેલો પાસ કરવાની ફરીઆદ કરવાને બદલે તે કાયદાની કલમો ઉપર ખૂબ ધ્યાન દેવું એ પૂરેપૂરૂં જરૂરનું છે. જેમકે, જેણે ગોળીના હુકમ કર્યા તેની

ઉપર ખુનનું તહોમત કે નુકસાનીનો દાવો-ન કરવો એવી કલમ હોય તો આપણે પાસ થવા દઇયે. પણ તેની ઉપર તેના ખાતા તરફથી તે વિષે તપાસ ન ચાલી શકે અથવા તે માણસ તેની ગેરવર્તણુક અથવા તો કમહોશિયારીને સારૂ બરતરફ ન થઈ શકે એવી કલમ હોય તો તેની સામે ખૂબ લડીયે. જે સજાઓ અથવા તો હુકમો વ્યાજબી કે ગેરવ્યાજબી થયા હોય તે કાયમ રહે અને તેમાં કશોયે ફેરફાર ન થઇ શકે એવી કલમ નાંખવામાં આવે, તો તેની પણ સામે થઇયે. આ તો મેં માત્ર દૃષ્ટાન્તો આપ્યાં. પણ આમ એવા બિલની અયોગ્ય કલમોની સામે થવું એ જ યોગ્ય છે એમ મારો તો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

દક્ષિણ આફ્રિકા

આવ ઠરાવ

આ બાબત વાઇસિરાય સાહેબે જે કહ્યું એ અસંતોષકારક નહિ ગણાય. હિંદ તરફનો કેસ રજુ કરવા સર બેન્જામીન રૉબર્ટસનને મોકલવાનો ઠરાવ આવકારદાયક છે. તેમના જવાથી દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓ ઉપર ઉંડી અસર થયા વિના નહિ રહે. દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવેલા તારો સૂચવે છે કે ગોરા વેપારીઓ હજુ તોફાન કરી રહ્યા છે, નવો કાયદો થયો તેનો બરોબર અમલ નથી થતો એવી ફરિયાદ તેઓ કર્યા કરે છે. એટલે હિંદી સરકાર તરફથી એક પ્રતિનિધિ ત્યાં હોય તો તે આવી બાબતમાં ઉપયોગી થઇ પડે. નામદાર વાઇસરાયના આ બાબતના ભાષણનો હું એવો અર્થ કરૂં છું કે મિ. મૉન્ટેગ્યુએ સૂચવેલા પ્રતિનિધિઓ તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં નીમાનારા કમીશનમાં પસંદ કરવામાં આવશે જ. એ પ્રતિનિધિઓ મજબૂત અને સ્વતંત્ર માણસો હશે તો ઘણું સરસ કામ થઈ શકે અને આપણા ભાઇઓની ઉપર થતો ગેરઇન્સાફ ઘણો ઓછો થાય એમાં મને શક નથી.

ફીજી

સંતોષકારક ખબર

ફીજીને વિષે વાઇસિરાય સાહેબે જે ખબર આપી છે એ તો તદ્દન સંતોષકારક ગણાય, અને આપણે આશા રાખી શકીયે કે આ વર્ષ પૂરૂં થાય ત્યાર પહેલાં આપણી બહેનો ઉપર થતો અત્યાચારનો પ્રસંગ બંધ થશે અને ગીરમીટીઆઓ બંધનમાંથી છૂટશે. ગીરમીટ બંધ થતાં પણ જે અનીતિ ઘર કરી રહેલ છે તે અનીતિ એકાએક નીકળી જશે એવું તો કોઇએ માનવાનું નથી. ગીરમીટ રદ્દ થવાથી આખી પ્રજા ઉપર અને સરકાર ઉપર જે નિરંતર વધતો જતો દોષ ગણાયાં કરે તે દોષમાંથી રાજપ્રજા મુક્ત થશે. થઈ ગયેલાને સારૂ તો આપણે જરૂર શરમાવું પડશે.

સત્યાગ્રહ

('સાંજ વર્તમાન' ના ૫તેતી અંકમાંથી)

સત્યાગ્રહને વિષે આપણામાં તેમજ અંગ્રેજોમાં હજુ એટલી બધી ગેરસમજ જોઉં છું કે એને વિષે જોકે હું ઘણું લખી ચુક્યો છું અને બોલી ચુક્યો છું તોપણ પુનરુક્તિનો દોષ આવે તે વ્હોરીલેઇને કંઇક કહેવું વાસ્તવિક ગણું છું.

'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ'

સત્યાગ્રહ શબ્દ અમુક પ્રવૃત્તિને સૂચવવાને સારૂ દક્ષિણ આફ્રિકામાં નવો યોજવામાં આવ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા ભાઇઓ જે મહાલડત લડી રહ્યા હતા તેને પ્રથમ તો ગુજરાતીમાં પણ સૌ 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ'ને નામે ઓળખતા હતા. અંગ્રેજોની એક સભામાં હું એ લડતને વિષે ભાષણ આપતો હતો ત્યાં એ સભાના અંગ્રેજ પ્રમુખે એમ કહ્યું કેઃ હિંદીઓ બિચારા વોટ વિનાના અને હથિયાર વિનાના હોઇ 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' સિવાય બીજું શું કરી શકે? નબળાંનું હથિયાર તો 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' જ હોય. એ પ્રમુખ મારા મિત્ર હતા. એમણે તો સરળભાવે આવા વિચારો દર્શાવ્યા, પણ હું ઝંખવાણો પડ્યો. મને ખબર હતી કે હિંદી પ્રજા જે યુદ્ધ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કરી રહી હતી એ પોતાની નબળાઇને લીધે ન હતું. ઇરાદાપૂર્વક તે પ્રકારનું યુદ્ધ કોમે કબૂલ કર્યું હતું. મારો સમય આવ્યો ત્યારે મેં મારા મિત્રના ઉપલા વિચારો સુધાર્યા અને જણાવ્યું કે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના જેવું યુદ્ધ નબળા માણસથી કરાય જ નહિ. જે હિંમતની જરૂર સિપાઇઓને વિષે રહેલી છે તેનાથી વિશેષ હિંમત આ યુદ્ધમાં હું જોઇ રહ્યો હતો.

હું જ્યારે તે લડતને અંગે જ ઈંગ્લંડ ગયો હતો ત્યારે મેં જોયું કે 'સફ્રેજેટ' બાઇઓ મકાનો બાળતી હતી, અમલદારોને ચાબુક મારતી હતી, અને એવી લડવાની ઢબને પણ પોતે 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ને નામે ઓળખાવતી હતી અને જનસમાજ એ નામથી એને ઓળખતો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાના યુદ્ધમાં ક્યાંયે આવા હુમલાને અવકાશ ન હતો.

'સિવિલ રીઝિસ્ટન્સ'

તેથી મેં જોયું કે દક્ષિણ આફ્રિકાની લડતને 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ને નામે ઓળખાવવામાં બહુ ભય છે. એને સારૂ અંગ્રેજી શબ્દ પ્રચલિત થઇ શકે એવો તો મને ત્યાં ન જ મળી શક્યો. અંગ્રેજોની ઉપર જણાવી ગયો તે સભામાં મેં આપણી લડતને 'સોલ ફોર્સ' ને નામે ઓળખાવી. પણ એ શબ્દ હમેંશાં લડતને સૂચવવા સારૂ વાપરવાની મારી હિંમત ન ચાલી. બાહોશ ઈંગ્રેજ મિત્રો પણ 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' શબ્દની અપૂર્ણતા જોઇ શક્યા હતા, પણ મને બીજો શબ્દ આપી ન શક્યા. 'સિવિલ રીઝિસ્ટન્સ' એ શબ્દ એ લડતનો બરાબર સૂચક શબ્દ છે. એ

મને થોડા સમય થયાં જ અનાયાસે સૂઝી આવ્યો, અને તેથી હું ઇંગ્રેજીમાં તો તેનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છું. જે અર્થ 'સિવિલ ડિસ્‌ઓબીડિયન્સ' માં સમાયલો છે એના કરતાં વિશાળ અર્થ 'સિવિલ રીઝિસ્ટન્સ' માં આવે છે; છતાં એ સત્યાગ્રહ કરતાં ઓછું સૂચવનારો શબ્દ છે.

'સત્યાગ્રહ'

દક્ષિણ આફ્રિકામાં મેં વળી જોયું કે આપણી લડતમાં કેવળ સત્ય અને ન્યાય જ હતાં અને લડત લડવાને સારૂ જે બળનો પ્રયોગ કરવામાં આવતો હતો તે પશુબળ ન હતું પણ આત્મિક બળ હતું. ગમે તેટલું ઓછું તોપણ એ આત્માને જ લગતું બળ હતું. એ બળનો પ્રયોગ આપણે પશુઓમાં જોઈ શકતા નથી; અને સત્યમાં હમેશાં આત્માનો પ્રભાવ રહેલો છે, તેથી દક્ષિણ આફ્રિકાની લડતને આપણી ભાષાઓમાં સત્યાગ્રહને નામે ઓળખાવવાનું શરૂ કર્યું.

સત્યાગ્રહની વ્યાપકતા

આમ સત્યાગ્રહ શબ્દનું મૂળ પવિત્રતામાં રહેલું છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય. હવે આપણે સમજી શકીયે છીયે કે સત્યાગ્રહમાં કેવળ કાયદાનો સવિનય ભંગ નથી. કેટલીક વેળા એવો ભંગ ન કરવામાંયે સત્યાગ્રહ હોઈ શકે. જ્યારે કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો એવી આપણને ફરજ જણાય, એવો ભંગ ન કરવાથી આપણા પુરુષાર્થને, આપણા આત્માને હીણપત લાગે તે સમયે કાયદાનો સવિનય ભંગ એ જ સત્યાગ્રહ હોઈ શકે. આ પ્રકારનો સત્યાગ્રહ સરકારની સામે જ નહિ પણ સમાજની સામે પણ હોઈ શકે; સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે, બાપદીકરા વચ્ચે, મિત્રો વચ્ચે પણ હોઈ શકે. ટૂંકામાં હરકોઈ ક્ષેત્રમાં અને લગભગ હરકોઈ સુધારાને સારૂ

ઉભયને પાવન કરનાર

આ ભારે શસ્ત્રનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીયે છીયે. એ શસ્ત્ર પ્રહાર કરનારને અને જેની ઉપર તેનો પ્રહાર થાય છે એ બન્નેને પવિત્ર કરનાર છે. તેના સદુપયોગનું પરિણામ કોઇ પણ કાળે વિપરીત હોય જ નહિ. તેમાં હમેશાં સફળતા જ રહેલી છે. સત્યાગ્રહને નામે દુરાગ્રહ થાય અને માઠાં પરિણામો આવે એમાં સત્યાગ્રહનો દોષ ન જ કાઢી શકાય.

નવો અખતરો

'આવો સત્યાગ્રહ ઘણે ભાગે કુટુંબોમાં જાણ્યે અજાણ્યે ચલાવવામાં આવે છે. એટલે કે દીકરાને બાપનો અન્યાય જોવામાં આવે તો દીકરો એ અન્યાયને કબૂલ નહિ કરતાં બાપ જે સજા કરે તે આનન્દે ભોગવી લે છે; અને એમ કરતાં છેવટે વિકરાળ બાપને પણ વશ કરી તેની પાસેથી ન્યાય મેળવવા સમર્થ થાય છે. પણ આપણે જડતા (Inertia) ના બળને વશ થઇને આ કાયદાનો ઉપયોગ કૌટુમ્બિક ક્ષેત્રની બહાર કરતાં અચકાઇયે છીયે. તેથી રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં અને સામાજિક

વિષયોમાં સત્યાગ્રહ કરવાના અખતરાને મેં નવો માન્યો છે. એ અખતરો નવો છે એવું ધ્યાન પહેલવહેલું મરહુમ ટૉલ્સ્ટૉયે પોતાના પત્રમાં ખેંચ્યું હતું.

ઉત્તમ પરિણામ

કેટલાક એમ માને છે કે સત્યાગ્રહ તો માત્ર ધાર્મિક વિષયોમાં જ થઈ શકે. મારો બહોળો અનુભવ એથી ઉલટું સિદ્ધ કરે છે. બીજા વિષયોમાં તેનો પ્રયોગ કરીને આપણે તેમાં ધર્મને દાખલ કરીયે છીયે, અને તેમ કરીને હકીકતમાં વહેલો જય મેળવીયે છીયે અને અનેક પ્રકારનાં પાખંડોમાંથી બચી જઈયે છીયે.

વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ

મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે સત્યાગ્રહમાં અર્થશાસ્ત્રના બહુ સૂક્ષ્મ નિયમોનું પાલન થાય છે. તેથી હું સત્યાગ્રહને વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ માનું છું. મેં ઉપર બતાવ્યું તે અર્થમાં સત્યાગ્રહ નવી પ્રવૃત્તિ હોઇને લોકો તેને ન ઓળખવાથી એનો સ્વીકાર થતાં ભલે વિલંબ થાઓ. અને જેમાં ઉત્તમ પરિણામો નીપજાવવાનાં હોય તેમાં વિલંબ થાય તેમાં શી નવાઈ છે! પણ જ્યારે સત્યાગ્રહ હિંદુસ્તાનમાં વ્યાપક પ્રવૃત્તિ થશે ત્યારે રાજ્યપ્રકરણી કે સામાજિક સુધારા કરવા સારૂ આપણે અત્યારે ઘણો વખત લઇયે છીયે તે સુધારા પ્રમાણમાં ઘણા ઓછા સમયમાં કરી શકાશે. રાજાપ્રજાની વચ્ચે અવિશ્વાસ અને અન્તર છે તે મટશે અને તેને બદલે વિશ્વાસ અને પ્રેમ જામશે. આમ જ સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગોને વિષે કહી શકાય.

સત્ય અને અહિંસા

પ્રજામાં આ પ્રવૃત્તિ બહોળા વિસ્તારમાં ફેલાવવા સારૂ એક જ વસ્તુની જરૂર છે. આગેવાનો તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે ઓળખી લે અને તે પ્રજાની આગળ મુકે તો પ્રજા તેને ઝીલી લેવા તૈયાર છે એવી મારી ખાત્રી છે. તેને ઓળખવાને સારૂ સત્ય અને અહિંસા ઉપર વિશ્વાસ હોવો જોઇયે. સત્યનો અર્થ કરવાની જરૂર નથી. અહિંસાનો હું બહુ સૂક્ષ્મ અર્થ આ સ્થળે માગતો નથી. જેની પાસેથી આપણે ન્યાય ઇચ્છીયે તેની તરફ આપણે વેરભાવ ન રાખવો, તેને મારીને કે કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા કરીને તેની પાસેથી કાર્ય ન લેતાં તેની સાથે વિનય વાપરીને, પણ આપણા નિશ્ચયમાં અડગ રહીને, કાર્ય કરવું, એટલો જ અહિંસાનો અર્થ હું આ જગ્યાએ કરૂં છું, અને એટલી જ અહિંસાની આવા સુધારા કરાવવામાં જરૂરીયાત છે.

સત્યાગ્રહનો અંગીકાર જ્યારે પ્રજા કરશે ત્યારે આપણી બધી પ્રવૃત્તિઓ નોખું જ સ્વરૂપ પકડશે. ઘણી ધાંધલ, આડંબરયુક્ત ભાષણો, ઘણી અરજીઓ, ઘણા ઠરાવો અને ઘણા પ્રપંચોમાંથી આપણે બચી જઇશું. હું તો પ્રજાની સામાજિક, આર્થિક અને રાજ્યપ્રકરણી ઉન્નતિ જેટલે દરજ્જે સત્યાગ્રહમાં જોઈ શકું છું તેટલે દરજ્જે બીજા કશામાં જોઇ શકતો નથી.

સ્વદેશી

['સાંજ વર્તમાન' ના પતેતી અંકમાંથી]

સ્વદેશી એટલે શું ?

સ્વદેશી એટલે સર્વ હિંદીએ હિંદુસ્તાનમાં પેદા થતી ચીજોનો જ ઉપયોગ કરવો. એમાં આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય રહેલું છે; તેથી સ્વદેશી એટલે આર્થિક સ્વતંત્રતા.

આર્થિક સ્વતંત્રતા વિના સ્વરાજનો કંઇ જ અર્થ નથી; તેથી સ્વદેશી એટલે સ્વરાજ પણ કહેવાય.

પણ હિંદુસ્તાન એવું પાયમાલ બની ગયું છે કે આપણને જરૂર પડતી બધી ચીજો આપણે પેદા નથી કરી શકતા.

તેથી આપણે જે વધુમાં વધુ જરૂરી વસ્તુ હોય તેને વિષે સ્વદેશીનું પાલન કરવું.

આ વસ્તુ કાપડ છે; તેથી હિંદુસ્તાનમાં જ પેદા થતા કાપડનો ઉપયોગ કરવામાં હાલ સ્વદેશીનું પાલન રહ્યું છે.

આ સ્વદેશીધર્મ કંઇ હિંદુને જ સારૂ નથી કે મુંબઇને જ સારૂ નથી. તેનું પાલન કરવું એ હિંદમાં વસતા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, ગોરા, કાળા, સ્ત્રી, પુરુષો, બધાની ફરજ છે.

સ્વદેશીની ઉન્નતિ કેમ થાય ?

આપણે બધા સ્વદેશી કાપડ જ વાપરવાનું વ્રત લઇને આપણને બાંધી લઇયે.

આપણને જરૂર પડતું કાપડ હિંદમાં બધું બનતું નથી, તેથી તે આપણે પેદા કરીયે.

આપણે બધા ધનાઢ્ય નથી છતાં આપણે બધાએ કાપડ પેદા કરવું એ આપણી ફરજ છે. એટલે આપણે મિલ ઉપરાંત બીજી રીતે સૂતર અને કાપડ બનાવતાં જાણી લઇયે કે જેથી ગરીબો પણ આ મહાન કાર્યમાં ભાગ લઇ શકે. આવું સાધન આપણા પુરાણા રેંટીયા ને સાળો છે.

દરેક સ્ત્રી પોતાના બચતા વખતમાં સૂતર કાંતવાનો ધર્મ સમજે તો પ્રજાને સૂતર રૂને દામે પડે.

દરેક પુરુષ પોતાના ફાજલ પડતા સમયમાં તે સૂતર વણે તો પ્રજાને કાપડ રૂને દામે મળે.

સ્ત્રી ને પુરુષ બન્ને ઉપરની બન્ને કળાઓ શીખી શકે છે. કાંતવાનું શીખતાં અઠવાડીયું લાગે. વણવાનું શીખતાં આઠ અઠવાડીયાં લાગે.

રેંટીયો ચાર રૂપીએ મળે. સાળના રૂા. ૨૫ થી રૂા. ૪૦ બેસે. આ બન્ને વસ્તુ સહેલથી આપણા સુતારો બનાવી શકે છે.

જે રૂ મફત ન કાંતી શકે તેને ૪૦ તોલા સૂતર કાંતવાના વધારેમાં વધારે ત્રણ આના મળી શકે. જે સૂતર મફત ન વણી શકે તેને ૨૪ ઇંચ પનાની એક વાર ખાદી વણવાનો ઓછામાં ઓછો એક આનો મળી શકે.

આખી પ્રજા રેંટીયા ક્યારે કાંતે ને ક્યારે વણે એવો કાયરતાનો સવાલ કોઇ નહિ ઉઠાવે એમ ઇચ્છું છું.

વાંચનાર પોતે સૂતર કાંતવાનો કે વણવાનો નિશ્ચય કરશે તો તેણે જેટલું કાંત્યું કે વણ્યું હશે તેટલો લાભ તો તેને અને પ્રજાને થયો જ ગણાય; ને જેવું શૌર્ય કે દેશાભિમાન આપણું તેવું બીજાને વિષે આપણે કાં ન માનીયે? 'આપ ભલા તો જગ ભલા,' તેમજ આપ ઉદ્યમી તો જગ ઉદ્યમી.

ચાલુ પ્રવૃત્તિને અંગે ઓછામાં ઓછા બે હજાર રેંટીયા હાલ ચાલે છે; ઓછામાં ઓછા બસેં વણકરો નવા વણતા થઇ ગયા છે.

લેડી તાતા, લેડી પીટીટ, મીસીસ જાઇજી પીટીટ, વગેરે બહેનોએ કાંતવાનુ શરૂ કર્યું છે કે કરવાનાં છે. હિંદુ બહેનોમાં તો ઘણીએ શીખી લીધું છે. એટલે કોનાં નામ આપી કોને દુભવું?

વાંચનાર! તમે બહેન હો કે ભાઇ, તમારી ફરજ વિચારો.

બહેનો પ્રત્યે

જેમાં હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને જેના વિના હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર ન થઈ શકે એવી ભારે છતાં સાદી વાત તમારી સાથે મારે કરવી છે. પુરુષ પોતાના મૂઢપણાથી સ્ત્રી પ્રત્યેની પોતાની ફરજ ભૂલી જાય, પણ તેથી સ્ત્રી પણ સ્ત્રી પ્રત્યેની ફરજ ભૂલે?

શિયળને ખાતર

દાહોદથી મને કાગળ મળ્યો છે તેમાં જે ખબર છે તે આપણને બધાંને શરમ ઉપજાવનારી છે. તેમાં ખબરપત્રી લખે છે કે ઢેડોની સ્ત્રીઓ જેને ઘરમાં કંઈ કામ નથી મળતું તેઓ બહાર મજૂરી કરવા જાય છે અને ત્યાં તે સ્ત્રીઓની લાજ લૂંટાય છે. આ વાત આ બહેનોના દીન બની ગયેલા પુરુષ સગા જાણે છે, છતાં સાંખી રહ્યા છે. આ કોમને સારૂ મેં ઢેડ શબ્દ વાપર્યો છે પણ તેઓ વણકર છે. કેટલાક વણકરો કેમ ઢેડ કહેવાય છે એ હું જાણતો નથી. પણ આવો સ્વચ્છ

ધંધો હોવા છતાંયે એ લોકો અસ્પૃશ્ય ગણાય છે એ હમેશાં યાદ રાખશું તો કોઈ દહાડો અસ્પૃશ્યતાના દોષમાંથી આપણામાંના કેટલાક મુક્તિ મેળવશું. જેમ સ્ત્રીઓ બીજા ધંધાને અભાવે મજૂરીએ જાય છે તેમજ પુરુષો પણ કરે છે. તેથી જ્યારે તેઓએ જોયું કે હું તેઓને સૂતર આપવા તૈયાર છું ત્યારે તેઓએ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જો તેઓને રોજનું મણ સૂતર નિયમસર મળી શકે તો તેઓ વણાટ સિવાય બીજો ધંધો નહિ જ કરે. મારા ખબરપત્રી મને વધારામાં જણાવે છે કે આ વણકરોએ ઉપર પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી તેનું મુખ્ય કારણ મેં ઉપર જણાવી એ અનીતિ વિષેનું તેમનું જ્ઞાન હતું.

બહેનોની વિડંબના

ઉપર પ્રમાણેની અનીતિનો દાખલો એક જ નહિ હોય એમ તો તમે ખચીત માની લેશો. ઉમરેઠમાં હું હતો ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે ત્યાંની ઘણી બાઈઓ દાળ વીણીને પોતાના આજીવિકાના સાધનમાં કંઈક ઉમેરો કરે છે. તેઓને વેપારીઓને ત્યાં દાળ લેવા અને દેવા જવું પડે છે ત્યાં અનેક પ્રકારની મશ્કરીઓ, અનેક પ્રકારના અપશબ્દો તેમને સાંખવા પડે છે. આવું હું આખા હિંદુસ્તાનમાં ભમતાં ચાર વર્ષ થયાં અનેક જગ્યાએ સાંભળી રહ્યો છું. મને એમ ભાસે છે કે સો વર્ષ પહેલાં જ્યારે આપણી માતાઓ કરોડોની સંખ્યામાં સૂતર કાંતતી હતી ત્યારે આવું નહિ થતું હોય.

રક્ષાનો ઉપાય—રેંટીયો.

તેથી હું ધનિક અને શિક્ષિત બહેનોને વિનંતિ કરવા ઇચ્છું છું કે જો તમે તમારી ગરીબ બહેનોના શિયળની રક્ષા કરવા ઇચ્છતાં હો તો હાથેથી સૂતર કંતાવવાની અને હાથેથી કાપડ વણાવવાની પ્રવૃત્તિમાં આગળ પડતો ભાગ લો. આ સ્થળે બીજા ધંધાઓને બદલે આ ધંધો પ્રવર્તાવવાનો કેમ આગ્રહ કરું છું તે વિષે બધી દલીલો દેવા ઇચ્છતો નથી. આટલું જ કહેવું બસ છે કે કાંતવું એ આપણો પુરાતન ખાનદાની ધંધો ગણાયો છે અને તેમાં રાણીઓ સુદ્ધાં જોડાયેલી રહેતી. કાંતવાનું કામ શીખવું એ ઘણું સ્હેલું છે. કાંતવાનો સંચો હરકોઈ સામાન્ય શક્તિવાળો સુતાર બનાવી શકે છે. અને તે ઉપર કરોડો બહેનો સૂતર કાંતે તોપણ તે હિંદુસ્તાનમાં જ ખપી શકે તેમ છે, અને તે લગભગ અનાજના જેવી જ ઉપયોગી વસ્તુ હોઇ ક્ષણિક પ્રવૃત્તિ ન કહેવાય. એમાં બહુ શારીરિક બળની જરૂર નથી, અને તે કાર્ય ગમે ત્યારે પડતું મૂકીને ગમે ત્યારે પાછું શરૂ કરી શકાય છે તેથી એ ફુરસદનો ધંધો પણ કહેવાય છે. જો કેટલીક સમજુ બહેનો આ પ્રવૃત્તિ ચલાવે તો મેં ઉપર બતાવ્યા છે તેવા અત્યાચારો

થતા અટકે. એટલે કે કોઈ બહેનને પોતાને અનુકૂળ ધંધાને અભાવે જેમાં પોતાનુ શિયળ જરાયે જોખમમાં આવી પડે એવા કામમાં ન જ જવું પડે.

ધોરી રસ્તો

વાંચનાર બહેન! તમે ધનાઢ્યની સ્ત્રી હશો તોપણ તમે તમારી રંક બહેનોના શિયળની રક્ષા કરવા બંધાયેલી છો. મેં તમારી પાસે એક ધોરી રસ્તો મુક્યો છે. તેનો તમે આ અઠવાડીયે વિચાર કરશો એવી ઉમેદ રાખું છું. દરેક બહેન કઇ રીતે મદદ કરી શકે છે એ હું આવતે અઠવાડીયે બતાવવાની ઉમેદ રાખું છું.

તમારો દીન બન્ધુ વિ૦

એક થયેલો સંવાદ

[નીચેનો સંવાદ થોડા જ દિવસ પહેલાં જેવો થયો તેવો જ અહીં આપીયે છીયે. વાંચનારને રસ પડે એમ ધારી કેટલાંક વાક્યો તોડ્યાં છે ને હિંદ દેવીના ચિતારમાં કંઇક વધારો કર્યો છે. તે સિવાય જેવા સવાલજવાબ થયા તેવા જ આપ્યા છે. સંવાદની કિંમત તેના બનવાપણામાં જ છે. પાત્રોની ઓળખાણ ઇરાદાપૂર્વક નથી આપી.]

ભગવાંનું ધારણ

अ. જય સચ્ચિદાનંદ! મને ઓળખ્યો કે?

ब. તમે આ ભગવાં તો ત્યારે નહોતાં ધારણ કર્યાં.

अ. હા, બાપજી, મને એક મહાત્માએ પહેરાવ્યાં ને મેં પહેર્યાં.

ब. તમે વિચાર સરખોયે ન કર્યો?

अ. મહાત્મા ઉપર મારી શ્રદ્ધા હતી. હું થોડો થોડો ધર્મનો વિચાર કરતો, એટલે મેં જાણ્યું કે મહાત્મા કહે છે તેમ કરાય.

ब. તમને ભગવાં પહેરેલાં જોઈ માણસો તમને પૂજે છે કે?

अ. હા બાપજી, માન તો આપે.

ब. તમે પૂજાને યોગ્ય છો કે?

अ. ના રે, એવું તો કેમ કહેવાય? હું તો રાગદ્વેષથી ભર્યો છું.

ब. તમે તો ભિક્ષા પણ માગો?

अ. એમ તો ખરૂં.

ब. ભિક્ષાના બદલામાં કંઈ કહો છો ખરા?

अ બહુ તો નહિ, પણ કોઇ કોઇ વાર ઉપદેશ આપીયે ખરા.

ब. તમે કંઇ અભ્યાસ કર્યો છે કે?

अ. થોડો જ તો ખરો. કંઈક પ્રાકૃતમાં શાસ્ત્ર વાંચ્યાં છે.

અસન્તોષની જીંદગી

ब. આમ જીંદગી ગાળવાથી તમને સંતોષ થાય છે ખરો ?

अ. સંતોષ થાય તો તો શું જોઇયે. ? હું તો ફાંફાં મારૂં છું. મારે જે સારૂં હોય તે જ કરવાની ઈચ્છા તો બહુ છે. તમે કંઇ રસ્તો બતાવશો ?

ब. ભગવાં ઉતારો એમ કહેવાનું મને બહુ મન થાય છે અને એ સ્હેલું છે. પણ હવે તો ભગવાં કેમ શોભે એ આપણે વિચારવું વધારે સારૂં છે.

अ. એવું થાય તો તો સૌથી સારૂં.

ब. તમે હિંદદેવીના ઉપાસક છો એમ તો હું જાણું છું.

अ. એવી ઈચ્છા તો ખરી.

ब. તમે દેવીને જોયાં છે ?

अ. હું ન સમજ્યો.

હિંદ દેવીનો ચિતાર

ब. હિંદ દેવીનો ચિતાર તમારા મનમાં ખડો થાય છે ખરો?

अ. મેં વિચાર્યું નથી.

ब. હું સૂચવું છું કે દેવીએ જપાનની સાડી પહેરી છે. તેની પારીસની અતલસની ચોળી ઉપર પારીસની લેસનું મોળીયું છે. તેને કપાળે નાનો પરદેશમાં બનેલો ચાંલ્લો છે. તેના હાથના કાંડામાં વિલાયતી બંગડી છે. જમણા હાથમાં સોના જેવી ચળકતી બાજરી અને મોતી જેવી જારનાં ડુંડાં છે. તેના ડાબા હાથમાં સડી રહેલો ધૂળ ચડેલો સૂતરનો ધાગો છે. દેવીનો વર્ણ પાસે પડેલા ઘઉંના રંગ જેવો છે. દેવીનું મ્હોં વીલું પડી ગયું છે. રોતાં હોય તેવો દેખાવ દે છે. આસપાસ દુકાળીયાં જેવાં તેનાં છોકરાંઓ ખેતરોમાં ધીમે ધીમે કામ કરી રહ્યાં છે. ડાબી બાજુએ રેંટીયા પડયા છે તેને ઉધઇ વળગી છે. માળ તૂટી ગયેલી છે. ચમરખાં પડું પડું થઇ રહ્યાં છે. આસપાસ અમારાં બૈરાંઓ બેઠાં ઝોલાં ખાય છે. બે ચાર વણકરો થોડું કાપડ વણી રહ્યાં છે.

अ. દેવીનો ચિતાર તો એવો ખરો.

દેવીનો સંદેશ

ब. ત્યારે દેવી તમને ને મને શું કહી રહ્યાં છે એ તમે સમજી શકો?

अ. આપણે ઉદ્યમ કરવો એ જ તો.

ब. એ તો છે જ. જે યજ્ઞ (શરીરમહેનત) ન કરે તે ચોર છે એમ ગીતાવાકય છે. પણ એથી વિશેષ આપણને દેવી કહેતાં નથી ?

अ. તમે જ કહેશો ?

ब. દેવીના દેખાવ પરથી દેવી આપણને એમ સૂચવતાં લાગે છે કે "મને આ પરદેશી પોષાકમાંથી છોડવો. આ બાઇઓ જે ઝોકાં ખાય છે તેને સારૂ રેંટીયા સાફ કરો ને તેમને પાછી સૂતર કાંતતી કરો."

अ. તમારી વાત તો સોનામહોર જેવી લાગે છે.

ભગવાં કેમ શોભે ?

ચ. ત્યારે તમારૂં ભગવું કેમ શોભે એનો નિકાલ આપણે કરી શકીયે ખરા. અનેક સાધુઓ ભગવું લજાવે છે. તેઓ દેશ ઉપર બોજા રૂપ છે એમ તો તમે કબૂલ કરશો જ.

અ. એમાં કોઇથી ના પડાય જ નહિ.

ચ. ત્યારે તમે સૂતર કાંતતાં ને કપડાં વણતાં શીખી બીજાને તે શીખવી તમારો ને તેઓનો ઉદ્ધાર કરો. તમારો રેંટીયો તમારી વતી ઉપદેશ કરશે.

કાંત્યેવણ્યે

અ. મને લાગે છે કે ભગવું ધારણ કરવામાં મેં ઉતાવળ તો કરી છે. મારો ઈરાદો સારો હતો; પણ હવે હું થોડા જ દહાડામાં કાંતવાવણવાનું તો શીખીશ.

મૌલાના અબદુલ બારી સાહેબ

મૌ૦ સાહેબની પિછાન

હું કેટલાક વખત પહેલાં લખનૌના મૌલાના અબદુલ બારી સાહેબને ત્યાં મહેમાન-ગતનું માન ભોગવી રહ્યો હતો. હિન્દુસ્તાનના આ ભાગમાં મુસલમાનો સિવાય આપણે આ મહાન્ ભલા પુરુષને વિષે થોડું જ જાણીયે છીયે. ઇસ્લામના પ્રખ્યાત ધર્મ-ગુરુઓમાં એઓ સાહેબ ઉંચુ પદ ભોગવે છે, અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં એમના હજારો સાગરીદ છે. એમના નિરભિમાન અને સત્યપૂર્ણ સ્વભાવથી એમના શત્રુઓ પણ જ્યારે તેમને ઓળખવા લાગે છે ત્યારે તેમના મિત્ર થઇ જાય છે.

ખિલાફત અને ગોરક્ષા-એક સંવાદ

એકબીજાને કામના ઘણા કોમી સવાલોની અમે ચર્ચા કરી તે દરમિયાન મેં એમને કહ્યું: "જેટલે દરજ્જે હું હિન્દુઓનો મત જાણું છું તેટલે દરજ્જે મને ખાત્રી છે કે તુર્કીના મુશ્કેલ મામલામાં મુસલમાનો ન્યાય મેળવવાને જે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે પ્રયત્નમાં હિન્દુઓ પૂરેપૂરી મદદ કરશે. એ સવાલ અઘરો છે, કેમકે તેમાં યુરોપમાં ઉત્પન્ન થતા એટલા બધા ગુંચવાડા છે કે મિત્રરાજ્યો નીતિબળમાં નબળાં પડી જઇ કદાચ તેનો ફડચો કેવળ ન્યાયદૃષ્ટિએ જ ન કરે." તેમણે મને શાંતિ અને દૃઢતાપૂર્વક પણ જરાયે અચકાયા વિના કહ્યું: "જો અમે તમને હિન્દુઓને મદદ ન કરીયે અને ન્યાય ન આપીયે તો હું તો મારા દીની ભાઇઓને સારૂ તમારી મદદ ઉપર હક ન ધરાવી શકું એટલું જ નહિ, પણ તે લઇ પણ ન શકું." હું બોલ્યો: "આપ એમ તો ક્ષણભર પણ ન જ માનો કે હું જે બોલ્યો તે બદલો લેવાના ઇરાદાથી હતું. તમારા મનમાં ગોરક્ષણનો સવાલ જે અત્યારે રમી રહ્યો છે તેનો આપણે ગુણદોષ ઉપર વિચાર કરીને નિશ્ચય કરી શકીયે. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ખરી મિત્રતા ન પાકે અને આપણે નિષ્પક્ષપાતપણે ચર્ચા ન કરી શકીયે ત્યાં સુધી તે

સવાલના ફડચાની આપણે રાહ જોઈ શકીયે છીયે." આ વાક્ય મેં પૂરૂં કર્યું કે તુરત બારી સાહેબ વચમાં જ બોલી ઉઠયાઃ "મને માફ કરશો. હું જાણું છું કે તમે અમને વ્યાપારી દૃષ્ટિએ મદદ કરવાનું નથી કહેતા; પણ મદદ કરવા ઇચ્છો છો, કેમકે અમારો સવાલ ન્યાયી છે, અને આપણે બધા એક જ ભૂમિનાં સંતાન છીયે. પણ અમારે તમારી તરફ પણ ફરજ બજાવવી રહેલી છે. જો ઇસ્લામ હમેશાં લીધાં જ કરે અને કાંઈ પણ દે નહિ તો તેનો નાશ થાય. ઇસ્લામનો અર્થ નિમકહલાલી તો છે જ. અમારા ધર્મની ખાનદાની અમને એમ શીખવે છે કે અમારે અમારા પડોશી પ્રત્યે અદલ ઇન્સાફ કરવો જોઇયે. અહીં અમારે તમારી પાસેથી કાંઇક પણ ચાકરી લેવાનો પ્રશ્ન છે. હિન્દુઓ તેમના પ્રત્યેની અમારી વર્તણુકથી અમારા દીન વિષે વિચાર બાંધશે અને એમ જ હોય. તેથી હું કહું છું કે જો અમે તમારી પાસેથી લઇયે તો અમારે તમને દેવું જ જોઇયે."

કહ્યું તે કર્યું

એક નમ્ર દિલના વિદ્વાન અને શાણા ધર્મગુરુ સાથે મારે જે આનંદાશ્ચર્ય પમાડે એવી વાત થઇ તેમાંનો મેં તો એક નાનામાં નાનો ભાગ જ આપ્યો છે. મૌલાના સાહેબે કહ્યું તે કરી બતાવ્યું છે. હું જાણું છું કે તેમણે આ વાત થયા પછી પોતાના મિત્રો અને સાગરીદો વચ્ચે મુસલમાનોએ ગોવધ નહિ કરવો એમ સમજાવ્યાં કર્યું છે, અને તેમણે એક મહાન્ પવિત્ર દિવસે હિન્દુઓનો ખ્યાલ રાખેલો છે, અને નીચે પ્રમાણે તાર મને મોકલ્યો છે :—

"હિન્દુમુસલમાન ઐક્યની ખુશાલીમાં આ બકર-ઇદને દિવસે ફિરંગી મહાલમાં ગોવધ નહિ કરવામાં આવે. —**અબદુલ બારી**"

તેનો જવાબ જે મેં મોકલ્યો તે અહીં ઉતારૂં છુંઃ

"આપના મોટા ત્યાગથી હું બહુ રાજી થયો છું. આપને ઇદ મુબારક ઈચ્છું છું."

આપણે બધા હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, યાહુદી વગેરે જુદી જુદી કોમનામાં મૌલાના સાહેબના જેવી જ ઉદારતા, ન્યાયદૃષ્ટિ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ હોય તો કેવું સારૂં? દુનીયા તેથી વધારે સારી જ થાય.

સંચા વિરુદ્ધ સ્વદેશી (?)

મુંબઇથી એક ચર્ચાપત્રી લખે છે કેઃ

સ્વદેશીમાં સંચા

"સંચાઓ કે જેના ઉપયોગથી ઢેરોની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે છે તે સંચા વિરુદ્ધ આપનો મત હશે? મીલ વગેરે મેલીને રેંટીયાથી કંઈ વિશેષ લાભ ક્યાં યે પણ સમાયેલ હશે? શુદ્ધ સ્વદેશી વ્રત હાથથી જ (સંચાથી નહિ) બનાવેલ માલ

વાપરવાથી જ કેમ લેખાતું હશે ? સ્વદેશી વ્રત અને સંચાઓને બનતું નથી ? કોઈ માત્ર સ્વદેશની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે જ અત્યાર સુધી વિદેશમાં બનેલ સંચા અહીં બને તેમ કરે અને પછી તેમાં સુધારોવધારો કરવા યત્ન કરે તો તે દેશ પ્રત્યે ફરજ બજાવતો નહિ કહેવાય ?''

બેનો અવિરોધ

આ શંકા ઘણાને થયાં કરે છે એમ મેં જોયું છે. એનો જવાબ છૂટોછવાયો મેં આપ્યો પણ છે. શુદ્ધ સ્વદેશીને અને સંચાને જરાયે વિરોધ નથી. સ્વદેશી ચળવળ માત્ર પરદેશમાં પેદા થયેલા અને પરદેશમાં પેદા થતા કાપડનો ત્યાગ કરવાને સારૂ ઉત્પન્ન થયેલી છે. મીલનું કાપડ પહેરવામાં બાધ ગણાયેલો નથી. પણ હું પોતે મીલમાં બનેલું કાપડ પહેરતો નથી ને સ્વદેશી વ્રતની ઉપરની સમજણમાં મેં અવશ્ય સૂચવેલું છે કે હાથથી કંતાયેલું સુતર ને હાથથી વણાયેલું કાપડ પહેરવું એ પ્રત્યેક હિંદીનો ઉદ્દેશ હોવો જોઇયે. હિંદુસ્તાનને સદ્‌ભાગ્યે કદાચ કરોડો માણસ એકી વખતે આ ઉદ્દેશનો અમલ કરે તો મીલોને કદાચ કંઇ ધક્કો પહોંચે એમ બને. પણ જો આખું હિંદુસ્તાન ઉપર પ્રમાણે પવિત્ર નિશ્ચય કરે તો મારી ખાત્રી છે કે મીલના માલીકો પણ તે નિશ્ચયને વધાવી, તેને પવિત્ર ગણી, તેમાં શામેલ થાય.

ઘેર ઘેર નાજુક મીલ

પણ ઘણાં વર્ષથી ચાલતી આવેલી ટેવ માણસો એકદમ છોડતા નથી. એટલે દેશમાં બન્ને પ્રવૃત્તિને સારૂ અવકાશ છે. ભલે મીલો વધે. ભલે રેંટીયા વધે અને હાથની સાળો વધે. બન્ને સંચા તો છે જ. હાથની સાળ એ નાનકડી વીવીંગ મીલ છે. રેંટીયો નાનકડી સ્પિનીંગ મીલ છે. ઘેર ઘેર આવી નાજુક મીલ બને તેની સામે કંઇ કહેવાપણું હોય નહિ. એટલું જ નહિ પણ રેંટીયાની અને હાથસાળની પ્રવૃત્તિની દેશને પૂરેપૂરી જરૂરીયાત છે.

મદદગાર ઉદ્યોગ

કોઇ દેશના ખેડૂતો ખેતી ઉપરાંત બીજા મદદગાર ઉદ્યોગ વિના નભી શકતા નથી. અને હિંદુસ્તાન કે જે કેવળ વરસાદની ઉપર જ નભે છે ત્યાં તો દુષ્કાળને સમયે રેંટીયો અને સાળ કેવળ કામધેનુ રૂપ જ છે. એટલે ૨૧ કરોડ ખેડૂતોની દૃષ્ટિએ રેંટીયાની અને હાથસાળની પ્રવૃત્તિની યોજના કરવામાં આવી છે. દેશમાં મીલો કરીને આપણે બધું કાપડ પેદા કરતા થઇયે તોપણ આપણે ખેડૂતોની દિનપ્રતિદિન દુઃખી હાલત થતી મટાડવાને સારૂ તેમને મદદગાર ધંધો આપવો જ જોઇયે, અને કરોડો માણસ કરી શકે તે કાંતવા વણવાનો જ ધંધો છે.

સંચાની મારી કલ્પના

આમાં સંચાના કે મીલના વિરોધની વાત નથી. દેશની સ્થિતિને શું અનુકૂળ છે તેની જ વાત છે. દેશમાં સંચાઓ બનાવવાની પ્રવૃત્તિનો મને દ્વેષ નથી. સંચાઓમાં સુધારા થાય તેનો પણ દ્વેષ નથી. પણ એ સંચાઓ શું કરશે એ તો હું જાણવાને ઇચ્છું. રસ્કિનના શબ્દમાં એમ પણ પૂછું કે શું એવા સંચા

શોધવા છે કે જેથી હજારને બદલે લાખ માણસને એક મિનિટમાં ઉડાવી શકાય તેવી તોપ બનાવાય ? કે એ સંચાથી એવી જાતનાં નાનાં હળ બનાવવાં કે જે વડે કઠણ જમીન સામાન્ય પરિશ્રમથી ઉખેડી શકાય ? અને મારા હાથમાં કાયદો હોય તો હું નાશ કરવાનું યંત્ર બનાવવાની પ્રવૃત્તિને ગુન્હો ઠરાવું અને પ્રત્યેક મનુષ્યને હળવું પડે એવું હળ બનાવવાની પ્રવૃત્તિનું રક્ષણ કરૂં. મારી ઉમેદ છે કે આમાં ઉપરની શંકાનું પૂરૂં સમાધાન આવી જશે.

---

*જાહેરખબરો કેમ ન લેવી ?

ઉપરની રા. ખાંડવાળાની ટીકા એ ઘણા મિત્રોની છે, તેથી અમે આ પત્રને સ્થાન આપ્યું છે. જે ભય રા. ખાંડવાળાને છે એનું પ્રયોજન નથી. જાહેરખબરો પૈસાથી જ લેવાય એવી ભ્રમણા હોવાથી ચર્ચાપત્રી એમ માને છે કે સ્વદેશી વસ્તુઓને 'નવજીવન' મારફતે ઉત્તેજન નહિ મળી શકે. જે વસ્તુની દેશને જરૂર છે તે વસ્તુઓ મળવાનાં સ્થાન વગેરેને લગતી માહીતી આપવાને સારૂ દ્રવ્યની જરૂર હોય જ નહિ. 'નવજીવન'ની પ્રવૃત્તિ બરોબર અંકાઈ જશે અને તેના કાર્યવાહકો ગોઠવાઈ જશે ત્યારે ખૂણેખાંચરેથી પણ હિંદુસ્તાનના ઉદ્યોગોને શોધી—એ શોધવામાં પૈસો ખરચવો પડે તો તે ખરચીને પણ—અમે તે ઉદ્યોગોની જાહેરખબર આપીશું. દ્રવ્ય લઇને જ્યારે જાહેરખબર લેવામાં આવે છે ત્યારે જાહેરખબરની ભાષાની અથવા તો વસ્તુની પસંદગી કરવી લગભગ અશક્ય છે. જે જાહેરખબરો અમારા જોવામાં આવી છે તેમાંની ૯૯ ટકા કેવળ નિરર્થક છે. જેમાંથી વધારેમાં વધારે દ્રવ્ય પેદા થાય છે એવી જાહેરખબરો કેવળ દવાઓની હોય છે અને દવાઓની જાહેરખબરોમાં જે પાખંડ, કેટલીક વખતે બિભત્સતા વગેરે રહ્યાં છે એ દેશને અત્યંત હાનિકારક છે એવી અમારી માન્યતા છે. દવાની જાહેરખબરો વાંચીને તેનો ઉપયોગ કરીને માંદગી વ્હોરી લીધી છે એવા ઘણા મિત્રોને અમે ઓળખીયે છીયે. દવા સિવાયની બીજી વસ્તુઓની જાહેરખબરો પણ પ્રજાને ઘણીવાર છેતરે છે એવું કોણે નથી અનુભવ્યું ? આપણે ભૂલથી માનીયે છીયે કે જાહેરખબરોને આધારે આપણને ઓછે પૈસે વર્તમાનપત્રો મળી શકે છે. પણ જે વસ્તુને વિષે જાહેરખબરો આપવામાં આવે છે તે વસ્તુના ખરીદનારા પણ આપણે જ હોઇયે છીયે, અને તેમાં આપણને જાહેરખબરોનું ખરચ પણ વાળી દેવું પડે છે. ઔષધોની કિંમત ઔષધોમાં નથી, પણ બાટલી, બુચ, જાહેરખબર અને પછી ઔષધ વેચનારના નફામાં છે. એક પૈસાની દવાનો આપણે એક રૂપીઓ આપીયે છીયે. જાહેરખબરો ન અપાતી હોય તો તે ઘટીને અરધો રૂપીઓ તો થાય.

---

* રા. કંચનલાલ ખાંડવાળાના ચર્ચાપત્રના જવાબમાં.

નોંધ

ટ્રાન્સવાલના એશિયાવાસી

ગયા અઠવાડીયામાં ટ્રાન્સવાલથી જે ખબર મળ્યા છે તે બળતામાં ઘી હોમે છે. ટ્રાન્સવાલની મ્યુનિસિપાલિટીઓ, વેપારીમંડળો, ટ્રેઈડઝ યુનિયનો અને બીજી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓની કૉંગ્રેસમાં એવો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો છે કે, એશિયાવાસીઓની વિરુદ્ધ પસાર કરવામાં આવેલા ધારાનો ઢીલો અમલ થાય છે, તે વધારે સખત થવો જોઈયે. તે કૉંગ્રેસે એશિયાવાસીઓને શહેરી તરીકેના હક આપવાની વિરુદ્ધ પોકાર ઉઠાવ્યો છે. વળી, તે કૉંગ્રેસે સાઉથ આફ્રિકન્સ લીગ અર્થાત્ દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓનું મંડળ સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એ મંડળનો એવો હેતુ છે કે એશિયાવાસીઓના કબજામાં જે સ્થાવર મિલ્કત હાલ છે તે પેટે વ્યાજબી બદલો આપીને તેમના હાથમાંથી તે લઇ લેવી, તેમજ ટ્રાન્સવાલમાં વસતા અને વેપાર કરતા તમામ એશિયાવાસીઓનો ત્યાંથી ધીમે ધીમે પગ ટાળવાને કુનેહથી બની શકે તે યોગ્ય ઉપાયો લેવા.

પ્રીટોરીઆથી બીજો તાર પણ ગોરાઓની લાગણી સૂચવે છે. મ્યુનિપાલિટી, વેપારીમંડળો ને બીજી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ એક ગંજાવર સભામાં હાજર થયા હતા, તેમાં ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાવાસીઓનો સવાલ વિચારવામાં આવ્યો હતો. જો આ સવાલ ચાલુ રહે તો દક્ષિણ આફ્રકાનું ભવિષ્ય ઘણું જ ઘેરૂં થાય એવો ચિતાર પ્રમુખ સાહેબે આપ્યો હતો. સેનેટર મુનીકની દરખાસ્તથી સભાએ એવો ઠરાવ પસાર કર્યો કે એશિયાવાસીઓના વધતા જતા પગપેસારાથી ટ્રાન્સવાલના ગોરા વતનીઓની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ ગંભીર જોખમમાં આવી છે અને તેથી તે સવાલનો નીવેડો લાવવાને તરત જ ધારા તૈયાર કરવાની હિમાયત કરવામાં આવી હતી.

મિ. મૉન્ટેગ્યુએ મિ. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીની આગેવાની નીચે મળવા ગયેલા ડેપ્યુટેશનને જે જવાબ આપ્યો હતો તેને વિષે સખત ટીકા કરતાં 'ધી કેપ ટાઇમ્સ' જણાવે છે કે હિન્દી વજીરને ટ્રાન્સવાલના મુશ્કેલ અને બારીક સવાલની પૂરી માહીતી નથી. તે પત્ર તેમને યાદ દેવડાવે છે કે ટ્રાન્સવાલમાં હાલ પસાર કરવામાં આવેલા કાયદામાં ટ્રાન્સવાલના તમામ ભાગમાં હિન્દીઓને વેપાર કરતા અટકાવવાનો જે સુધારો મિ. કોલીન્સે રજુ કર્યો હતો તેની વિરુદ્ધ સરકારે પોતાનું બધું જોર અજમાવ્યું હતું. સામ્રાજ્યને હિન્દુસ્તાને જે જે મદદ કરી છે તેની ઉંચી કદર યુનિયન પાર્લામેન્ટને છે એમ વધારે સ્પષ્ટ રીતે મિ. મૉન્ટેગ્યુએ જણાવવું જોઈતું હતું અને હિન્દીઓના સવાલને ઉકેલવામાં દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારને જે મુશ્કેલીઓ પડે છે તેનો વધારે સમભાવથી ચિતાર આપવો જોઇતો હતો.

તા. ૨૧–૯–૧૯૧૯

નિરાશા

પંજાબના નવા સૂબાના ઉદ્‌ગાર

" જ્યારે આપણે પંજાબના મામલાનો વિચાર કરીયે ત્યારે આપ નામદારે (વાઈસરાયે) આપેલી ચેતવણી યાદ રાખવાની જરૂર છે. તે ચેતવણી એ હતી કે એપ્રિલમાં બનેલી બીનાઓને નજીવી ન ગણી કાઢવી. જ્યારે પંજાબમાં ગોલમાલ ચાલી રહ્યો હતો ત્યારે પંજાબની બહારના માણસો તેનું ગંભીર સ્વરૂપ સમજી શકયા હતા એમ મને લાગતું નથી; અને હવે ગોલમાલ બંધ થઈ ગયો છે એટલે પંજાબમાં અને પંજાબ બહાર ઘણા માણસો છે કે જેઓએ પોતાના મનને એમ મનાવી દીધેલું જણાય છે કે પંજાબમાં કંઈ ગંભીર મામલો હતો નહિ. જો તોફાન શમાવવાને સારૂ તાકીદથી ઉપાયો લેવામાં નહિ આવ્યા હત, જો તોફાન જરા પણ આગળ વધવા દેવામાં આવ્યું હત, તો પંજાબના અને કદાચ પંજાબની બહારના પણ લોકોના જાનમાલ અને મુખ્યત્વે કરીને વેપારીવર્ગના જાનમાલ ઘણા ભારે જોખમમાં આવી પડત. મામલો ગંભીર હતો એ વિષે શક લાવી શકાય જ નહિ. પંજાબના લોકો મોટી આફતમાંથી ઉગરી ગયા છે એ વિષે જરાયે શક નથી. એપ્રિલ માસમાં જેઓએ હુલ્લડને ઉત્તેજન આપ્યું અને જેઓએ હુલ્લડમાં ભાગ લીધો તેઓની ઉપર જે સજા થઈ છે તેને વિષે બહુ કહેવામાં આવ્યું છે. આના જવાબમાં ઘણું કહી શકાય છે. પણ હમણાં તો હું સરકારના ઈરાદા વિષે આ સજાઓ સંબંધમાં જે ગેરસમજુતી થઈ છે તે વિષે થોડું કહીશ. પંજાબમાં માર્શલ લૉની રૂએ જે ખાસ અદાલતો નીમવામાં આવી હતી તેના ચુકાદા સંબંધમાં કહેવું જોઇયે કે દરેક કેસમાં તે ચુકાદાઓ આપનાર અનુભવી અમલદારો હતા અને દરેક વખતે તેઓએ ચુકાદા એકમતે આપ્યા હતા. બહારથી જ જણાઇ આવતી અને જેને વિષે શંકા ન ઉઠાવી શકાય એવી ભૂલ માલમ પડે ત્યારે જ અમલી સત્તા વચમાં પડી એ ભૂલ સુધારી શકે; અને જોકે મેં ઘણા કેસો તપાસ્યા છે, તોપણ મારા જોવામાં એક પણ કેસ નથી આવ્યો કે જેમાં મજકુર કોર્ટોના ચુકાદાની સાથે હું મુખ્યપણે મળી શકયો નથી. શિક્ષાઓને વિષે જુદી જ સ્થિતિ છે. ઘણા કેસોમાં તો સખતમાં સખત સજા આપવાને કોર્ટ બંધાયેલી હતી. બીજા કેસોમાં જે જે માણસોની સામે કેસ ચલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓએ તેમનાં કાર્યોથી દેશને કેટલો જોખમમાં નાંખી દીધો હતો એનો ચિતાર જજોની પાસે ખડો હતો, અને તેથી સજા કરતી વખતે તેઓ વ્યાજબી રીતે (કેદી સામે) દોરવાયા હતા. આવા કેસોમાં સરકાર હવે ઉદાર દિલ કરી શકે છે, અને ગુન્હા અટકાવવાનો સજાઓમાં જે ગુણ છે તે ગુણને બાધ ન આવે તેવી રીતે સજામાં સરકાર ઘટાડો કરી શકે છે. મારી આગળના નામાંકિત અમલદારે (સર માઇકલ ઓડવાયરે) આ ધોરણે ૧૯૧૫ ના ગદરના તોફાનીઓ ઉપર થયેલી સજામાં ઘટાડો કર્યો હતો અને એપ્રિલના તોફાનને અંતે થયેલી સજામાં પણ તેમનાથી થઇ શકયો તેટલો ઘટાડો તેઓ કરતા ગયા હતા. કેટલે દરજ્જે અને કયે વખતે તેઓ બધી સજાઓની તપાસ કરત એ તો હું નથી કહી શકતો; પણ મારી ખાતરી છે કે યોગ્ય વખતે

તેઓ સાહેબ પણ મજકુર સજાઓની ફરી તપાસ કરત. શાન્તિ થયા પછી ઘણી સજાઓમાં ઘટાડો કરવાનું મારાથી બની શક્યું છે; પણ હું જાણું છું કે તેમ કરવામાં મેં બહુ જોખમ વહોરી લીધુ છે. સજાઓમાં ઘટાડો કરીને સરકારે બતાવી આપ્યું છે કે જુલમ કરવાનો કે વેર વાળવાનો સરકારનો ઇરાદો ન હતો. આ ઘટાડાથી લોકોની દુખાયેલી લાગણીને પણ કંઇક શાન્તિ મળી છે. એ ઘટાડો એવી ઉમેદથી કરવામાં આવ્યો છે કે રાજપ્રજા વચ્ચે એપ્રિલ માસમાં જે અંતરાય પડી ગયો હતો તે અંતરાય ટળીને પાછા બન્ને એક થઈ જાય; અને હું ધારૂં છું કે આ આશામાં અમે નિષ્ફળ નહિ થઇયે. પણ કદાચિત્ નિષ્ફળ થયા, તો સરકારે કાળજીપૂર્વક મહેનત નથી કરી તેને લીધે તે નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઇ છે એમ તો નહિ કહી શકાય."

ઉપરના વિચારો કોના છે એ દૈનિક વર્તમાનપત્રો વાંચનાર ઓળખી ગયા હશે. એ ઉદ્ગારો પ્રજાએ બરોબર સમજવા જોઇયે તેથી અમે લગભગ શબ્દે શબ્દ અને વાક્યે વાક્યનો તરજુમો આપ્યો છે. થોડાં જ વાક્યો કે જેનો સંબંધ બીજાંઓની સાથે નથી અને જે મુકી દેતાં બોલનારને અન્યાય નથી થતો તેવાં જ વાક્યો અમે નકામી જગ્યા નહિ રોકવાના ઇરાદાથી મુકી દીધાં છે. આ ઉદ્ગારો પંજાબના લે. ગવર્નર સર એડવર્ડ મૅકલૅગનના છે, અને માનનીય પંડિત મદનમોહન માલવીયાજીના એક ઠરાવના રદીયા તરીકે કાઢવામાં આવ્યા છે.

અણબદલાયેલું વલણ

આ ઉદ્ગારો બતાવે છે કે સર માઇકલ ઓડવાયરની કારકીર્દીનો નવા નાયબ સુબા પૂરો બચાવ કરવા ઇચ્છે છે. જે સજાઓ થઇ છે એ વ્યાજબી થઇ છે એમ તેઓ સાહેબ માને છે અને જે ચુકાદા અપાયા છે તે બરોબર છે એમ પણ માને છે. સજામાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો છે તે દયાને ખાતર અને રાજાપ્રજા વચ્ચે એકતા કરવાના ઇરાદાથી કર્યો છે. મારે કહેવું જોઇયે કે હું આ ઘટાડામાં દયા જોતો નથી, ન્યાય જોતો નથી, અને ઉપરના ઉદ્ગારોમાં સરકારી વલણમાં ફેરફાર પણ નથી જોતો. રાજાપ્રજાના મન વચ્ચે હું મોટો ભેદ જોઇ રહ્યો છું. અધિકારીવર્ગની મુક્તિ હું સહન કરી શકું છું. કમીશન જેવું નીમાયું છે તેથી હું ચલાવી શકું છું. પણ ઉપરના વિચારો જે વલણ સૂચવે છે એ મને અસહ્ય છે, અને પ્રજાને અસહ્ય થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું; કેમકે તેવા વલણમાં હું બન્નેની પડતી જોઉં છું, બન્ને વચ્ચે અવિશ્વાસ અને અંતરાયનાં કારણો વધતાં જોઉં છું.

પછી કમીશન શા માટે?

જો સરકાર એમ ધારે છે કે તેમના તરફથી કશીયે ભૂલ થઇ નથી, ભૂલ તો બધી પ્રજાવર્ગની જ છે, તો કમીશનની શી જરૂર છે? કમીશન શી તપાસ કરશે? સરકાર તરફ અને પ્રજાની સામે ચુકાદો બે મુખ્ય પુરુષો આપી ચુકયા—

વાઇસરાય સાહેબ ને પંજાબના સૂબા સાહેબ. જો સરકાર એમ માનતી હોય કે કમીશનની ફરજ અમલદારોનાં કાર્યોને માત્ર ધોળવાની છે, તો તે કમીશન આપણને ત્યાજ્ય હોવું જોઇયે. પ્રજા તરફનો કેસ આ છેઃ સર માઇકેલ ઓડવાયર સૂબા તરીકે નાલાયક નીવડ્યા છે. પંજાબમાં જે અશાન્તિ થઈ તેનું કારણ તેઓ સાહેબની તે પહેલાંની કારકીર્દી હતી. જો તેઓએ ડૉ. કિચલુ અને સત્યપાલની સામે અન્યાયી હુકમો નહિ કાઢ્યા હત, અને દિલ્હી જતો નહિ અટકાવ્યો હત તો અશાન્તિ ઉગ્ર સ્વરૂપ નહિ પકડત. ત્યારપછી પણ જો ગોળીના બહારો નહિ ચલાવ્યા હત, તો જે ભૂલો લોકોએ કરી તે કદી નહિ થાત. લોકોના ભયંકર આવેશો ઉશ્કેરવામાં સર માઇકેલ ઓડવાયરના હુકમો સ્પષ્ટ રીતે કારણભૂત થઈ પડ્યા.

પ્રજાનો કેસ

સરકાર આરોપીના પીંજરામાં

હું નથી કહેતો કે લોકો તરફનો આ કેસ બરોબર છે. તેમાં ભલે અતિશયોક્તિ હોય, ભલે તે તદ્દન ખોટો હોય. પણ સરકાર કે જે આરોપીના પીંજરામાં છે, જેની સામે ઉપરના આક્ષેપો કરવામાં આવે છે, તે પોતે કેવળ ઇન્કાર કરીને મુક્ત થઈ શક્તી નથી. ઉપરના આરોપોનો નિર્ણય કરવો એ કમીશનનું એક મોટું કાર્ય છે. લોકમત તો એ કમીશનથી સંતુષ્ટ નથી. પણ જો સરકારે પોતાના કાર્યને વિષે નિશ્ચય કરી જ લીધો છે તો પછી કમીશનની જરૂર જ રહેતી નથી. અથવા કમીશન નીમીને તેની ઉપર પ્રજાવિરોધી ભાષણો કરીને કેમ આજથી જ ખોટી અસર ઉત્પન્ન કરે છે ? સરકારની ફરજ પોતે એપ્રિલના બનાવો વિષે ચૂપ રહીને પોતાની પાસે જે પુરાવો હોય તે રજુ કરીને, અને પ્રજાને તેનો પુરાવો આપવામાં સહાય કરીને કમીશનને મદદ કરવાની છે.

બળતામાં ઘી

સર એડવર્ડ મૅકલૅગને તો પોતાના ભાષણથી એમ જ બતાવી આપ્યું છે કે બાબુ કાલીનાથ રાય, લાલા હરકીસન લાલ, ડૉ. સત્યપાલ વગેરે ગુન્હેગાર તો હતા જ. આમ કહીને તેમણે પ્રજાની લાગણીને જખમી કરી છે; તેમણે બળતામાં ઘી હોમ્યું છે; પ્રજાને શાન્ત કરવાનો દાવો કરી અશાન્ત કરી છે.

દયા નહિ, શુદ્ધ ન્યાય

પ્રજા નથી માગતી કે સરકાર દયા કરે. લાલા હરકીસન લાલ ઇત્યાદિએ જો ગુન્હો કર્યો હોય તો તેઓ દયાને પાત્ર નથી; તેઓ માત્ર સજાને પાત્ર છે. જો તેમણે ગુન્હો ન કર્યો હોય તો તેઓને શુદ્ધ ન્યાય મળવો જોઇયે.

પ્રજાની ફરજ—ગુસ્સાનો ને ગફલતનો ત્યાગ

પ્રજાની ફરજ સ્પષ્ટ છે. જો પ્રજા ન્યાય મેળવવા સમર્થ ન હોય તો પ્રજા જવાબદાર રાજ્યસત્તા મેળવવા લાયક નથી. જો પ્રજા ન્યાય મેળવવા સમર્થ બનવા ઇચ્છતી હોય તો પ્રજાએ ઉશ્કેરાયા વિના શાન્તિથી પણ દ્દઢતાપૂર્વક કાર્ય લેવું

જોઇશે. જેની પાસેથી પ્રજા ન્યાય ઇચ્છે છે તેણે ન્યાય આપવા તત્પર રહેવું જોઇશે. આપણો કેસ મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે એટલો સરસ છે કે તેને વિશેષણના આડંબરની જરૂર નથી. તે જો બગડે તો કેવળ આપણા ગુસ્સાથી અથવા તો આપણી ગફલતથી બગડશે. ક્રોધથી સંમોહ પેદા થાય છે, સંમોહથી સ્મૃતિભ્રંશ થાય છે, અને સ્મૃતિભ્રંશથી (સ્મરણશક્તિના નાશથી) બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, અને બુદ્ધિના નાશથી મનુષ્યનો સર્વથા નાશ થાય છે: આ શાસ્ત્રવાકય પ્રજા ગોખી રાખે એમ હું ઇચ્છું છું.

સ્વરાજ્યની શક્તિનું માપ

આપણે શાન્તિથી શું કરી શકીયે ? ઠેકઠેકાણે સભા ભરી વાઇસરાય સાહેબ અને પંજાબની સરકારનાં ભાષણો તરફ આપણે આપણો અણગમો બતાવીયે. જો સરકાર ન્યાયપુર:સર ન વર્તે તો કમીશન પાસે પૂરાવો આપવાનું પણ બંધ રાખીયે. પંજાબમાં અને બીજી જગ્યાએ આપણે જે ભૂલથાપો ખાધી તેમાંથી આપણે હવે પછી મુક્ત રહીયે. સરકારનાં કાર્યોથી આપણને ચીડાવાનાં હજુયે ઘણાં કારણો મળશે. ચીડાઈ જવાને બદલે આપણે ગંભીરપણે વિચાર કરીને સરકારને તેમના અન્યાયમાં મદદ કરતા અટકીયે તો આપણે અજિત બનીયે. પ્રજાના સત્યમાં, પ્રજાની દૃઢતામાં અને પ્રજાની સહનશીલતામાં સ્વરાજ્ય રહેલું છે. ન્યાય મેળવવાની આપણી સત્તા એ સ્વરાજ્ય ભોગવવાની આપણી શક્તિનું માપ છે. આટલી શક્તિ પ્રજા બતાવે તો સર એડવર્ડ મૅકલૅગન અને વાઇસરાય સાહેબનાં ભાષણોથી ઉપજનારી નિરાશામાંથી આશાનાં કિરણો ઉગી નીકળશે.

બહેનો પ્રત્યે

અત્યાચાર કેમ બંધ કરી શકીયે ?

ગયે અઠવાડીયે મેં કેટલાંક દૃષ્ટાન્તો આપીને બતાવ્યું કે આપણી ગફલતથી કહો, આળસથી કહો કે બેદરકારીથી કહો, પણ ઘણી ગરીબ બહેનો સ્વતંત્ર ધંધાને અભાવે અત્યાચારનો ભોગ થઇ પડે છે. અહીંથી હજારો માઇલ દૂર સેંકડો બહેનો ફીજીમાં અત્યાચારનો ભોગ થઇ પડે છે તેથી આપણને કમકમાટી ઉપજે છે એ વાસ્તવિક છે. તેને સારૂ આપણે ફીજીની સરકાર ઉપર આક્ષેપો મુકીયે છીયે અને હિંદ સરકારને આપણે કહીયે છીયે કે તેમણે ફીજીમાં થતા અત્યાચાર બંધ કરવાને સારૂ પ્રયત્નો કરવા જોઇયે. આ પણ આપણી ફરજ છે. પણ આપણી નજર આગળ ફીજીના કરતાં ઘણી જ વિશેષ સંખ્યામાં આપણી બહેનો પીડાય છે તેનું આપણે શું કરીયે છીયે ? તેને સારૂ ઠરાવો કરીને આપણે સરકાર

પાસેથી ન્યાય મેળવવાનો નથી. તેને સારૂ તો આપણે પોતે યથાશક્તિ કાર્ય કરવાનાં છે. તમારે દરેક બહેને આ અત્યાચાર કેમ મટે તેને સારૂ ઉપાયો યોજવાના છે. તમને વિચાર કરવામાં, ઉપાયો સુઝાડવામાં મદદ કરવી એ આ પત્રનો હેતુ છે.

આળસ—વિષયનું પોષક

આપણે ગયે અઠવાડીયે જોયું કે ગરીબ બહેનોનું અને જો મને ખરૂં પૂછો તો બધી બહેનોનું શિયળ જાળવવાને સારૂ રેંટીયાની વાડ સૌથી સરસમાં સરસ છે. તમે કદાચ કહેશો: ગરીબ બહેનોનું તો જાણ્યું, પણ બીજીઓને રેંટીયાની સાથે શો સંબંધ છે? આપણામાં એક ભારે કહેવત છે, 'નવરો બેઠો નખોદ કાઢે.' હું જાતિઅનુભવથી કહી શકું છું કે આળસ એટલે નવરા બેસવું એ વિષયોને ઘણી સારી પેઠે પોષે છે. પૈસેટકે સુખી એવી બહેનો પોતાનો વખત વાતોના ચાપડા મારવામાં કે એવી બીજી રીતે નકામો ગાળે તેના કરતાં કંઇક ઉપયોગી ધંધામાં ગાળે તો તેમનું મન, હાથપગ રૂડી રીતે રોકાય, અને રેંટીયો કાંતવાનો ધંધો કરે તો બેવડો ફાયદો થાય. એક બહેન થોડા જ દિવસ થયાં વિધવા થઈ છે. તેને રેંટીયાની પ્રવૃત્તિની ખબર પડી. સારા ઘરની એ બાઈ એક વર્ષ સુધી તો બહાર ન જ જઇ શકે. તેથી તેણે સૂતર કાંતવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું છે. છ દહાડામાં લગભગ અચ્છેર સૂતર ઝીણું કાંતીને મોકલી આપ્યું. તેની પવિત્ર આશા તો એવી છે કે પોતાના કુટુંબનાં કપડાં માટે પૂરૂં થાય એટલું સૂતર ખૂણો છોડે તેના પહેલાં સહેજે કાંતી કાઢશે.

બધો વખ આપો તો—

પણ હું તો મારા વિષયની બહાર ગયો. ગરીબ બહેનો જે પરવશ થઇ પોતાનું શિયળ છોડે છે તેને કેમ મદદ કરાય, એ વિચાર આપણે તો કરવાનો છે. જો તમે તમારો બધો વખત એ જ કામમાં ગાળી શકો તો તો તમે ગામડાંઓમાં ભટકો, ત્યાં તમારી ગરીબ બહેનો શું કરે છે એ શોધી કાઢો, તેઓને કાંતતાં ન આવડે તો શીખવો, તેઓને રૂની પુણીઓ પૂરી પાડો અને તેઓની પાસેથી સૂતર મેળવી તેની મજૂરી આપો. એ કાર્યને સારૂ હવે તો મુંબઇની સ્વદેશી સભાએ ઠેકઠેકાણે સગવડ કરવાનું માથે લીધું છે, અને થોડી મુદતમાં ઘણે ઠેકાણે સ્થળો મુકરર થશે. અમદાવાદની સભા તરફથી એવું ખાતું ખોલવામાં આવેલું છે અને ત્યાંથી રૂની પુણી વગેરેની સગવડ થઈ શકે છે.

કાંતવાની 'કલબ'

હું કબૂલ કરૂં છું કે બધી બહેનો પોતાનો બધો વખત નહિ આપી શકે. જેઓ થોડો જ વખત આપી શકે એવી છે, પોતાનું ગામડું કે શહેર ન છોડી શકે એવી સ્થિતિમાં છે તે બહેનો પોતાના લત્તાની જ કે પોતાના ગામડાની જ સંભાળ રાખી શકે છે. સુજાણ બહેનો પોતાનું જ સંભાળીને સંતોષ ન માને, પણ પોતાનામાં જે

સારપ હોય તે બીજાને વિષે પણ ઇચ્છે. એટલે તમારી પડોશણની સ્થિતિ તપાસી તેઓના જીવનમાં તમે ભાગ લો અને તમારા લત્તામાં કાંતવાનું મંડળ કે કાંતવાની 'કલબ' કાઢો, તમારી ઓછા નસીબવાળી બહેનને તમે ટેકો દઈ આગળ વધારો.

તમે એટલું પણ ન કરી શકો, બીજી બહેનોની ઉપર અસર પાડવાની તમારી શક્તિ તમે ન માનતાં હો અથવા તમને તેટલી ઇચ્છા ન હોય તો તમે પોતે કાંતવાનું શીખી, હમેશાં અમુક મુદ્દત લગી કાંતી, બીજી બહેનોને દાખલા બેસાડી શકો છો, અને તમે પોતે મફત સૂતર કાંતી એટલે દરજ્જે ગરીબ બહેનોને વધારે દ્રવ્ય મળી શકે એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી શકો છો. આવાં કાર્યો કેટલીક બહેનોએ શરૂ કરી દીધાં છે એ તો તમે 'નવજીવન' માં વખતોવખત જોશો. પ્રજાજીવનને પોષનારી, ગરીબોને મદદ કરનારી, હજારો સ્ત્રીઓનાં શિયળને સાચવનારી, હિંદુસ્તાનને સ્હેલાઇથી આર્થિક સ્વતંત્રતા અપાવનારી આ મહાન પ્રવૃત્તિમાં તમે તમારી શક્તિ પ્રમાણે કંઇક પણ ભાગ લો એવી ઉમેદ રાખું છું.

નોંધ

<u>રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ</u>

શિક્ષણ અને પ્રજાજીવન

ભારતવર્ષની પુરાણી વિદ્યાપીઠો ઉપરના લેખ તરફ અમે વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીયે છીયે. જ્યાં લગી દેશમાં વિદ્યાદાન ચારિત્રવાન શિક્ષકોની મારફતે નહિ થાય, જ્યાં સુધી ગરીબમાં ગરીબ હિંદીને સારામાં સારી વિદ્યા પહોંચી શકે એવી સ્થિતિ નહિ હોય, જ્યાં સુધી વિદ્યા અને ધર્મનો સંપૂર્ણ સંગમ નહિ થયો હોય, જ્યાં સુધી વિદ્યાને હિંદની પરિસ્થિતિની સાથે સંબંધ નહિ જોડાયો હોય, જ્યાં સુધી પરભાષાની મારફતે શિક્ષણ આપી બાળકો અને જુવાનોનાં મનની ઉપર અસહ્ય બોજો પડે છે તે દૂર કરવામાં નહિ આવ્યો હોય, ત્યાં સુધી પ્રજાજીવન કદી ઉછળવાનું નથી એ નિઃશંક છે.

શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ કેવું હોય ?

શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તે તે પ્રાંતની ભાષા મારફતે અપાવું જોઇયે. શિક્ષકો ઉચ્ચ કોટિના હોવા જોઇયે. જ્યાં વિદ્યાર્થીને સ્વચ્છ હવાપાણી મળે, શાન્તિ મળે, જ્યાં મકાન અને આસપાસની જમીન આરોગ્યનો પદાર્થપાઠ આપતી હોય એવી જગ્યાએ શાળા હોવી જોઇયે અને જેમાંથી હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધંધાનું અને મુખ્ય ધર્મોનું જ્ઞાન મળી શકે એવી શિક્ષણપદ્ધતિ હોવી જોઇયે.

અમદાવાદમાં એવી પ્રાથમિક શાળા

આવી નિશાળનું સંપૂર્ણ ખર્ચ ઉપાડવાનો એક મિત્રે અમને પોતાનો ઈરાદો જણાવ્યો છે. અમદાવાદના બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ આ નિશાળમાં મફત આપવું એવો તેમનો ઉદ્દેશ છે. આવી નિશાળો અમદાવાદમાં એક નહિ પણ અનેક થાય એમ અમારા મિત્રની ઈચ્છા છે. અમદાવાદની નજીકમાં જમીન મળી શકે, મકાન થઈ શકે એમ અમે માનીયે

છીયે; પણ સારી કેળવણી પામેલા ચારિત્રવાન શિક્ષકો મેળવવા મુશ્કેલ પડે છે એમ અમે

શિક્ષિતવર્ગને આમન્ત્રણ

જાણીયે છીયે. ગુજરાતના કેળવણી પામેલા વર્ગને અમે સૂચવવા ઇચ્છીયે છીયે કે તેમણે આ માર્ગ તરફ તેમની દૃષ્ટિ ફેરવવાની જરૂર છે. શિક્ષિતવર્ગ જે આપભોગ મહારાષ્ટ્રમાં કરે છે તેનો ચતુર્થાંશ પણ તે વર્ગ ગુજરાતમાં નથી કરતો. અમારા મિત્રની યોજનામાં પગાર બિલકુલ નહિ આપવા એવું તો ક્યાંયે છે નહિ. પોતાની આજીવિકા મળી શકે એવી સગવડ શિક્ષકને સારૂ મજકુર યોજનામાં રહેલી છે; પણ પોતાની કમાઇની મર્યાદા ન બાંધી શકે એ શિક્ષક આવી શાળામાં ઓતપ્રોત ન થઈ શકે. ગુજરાતના કેળવાયેલા વર્ગમાંના કોઇ આવું શિક્ષણ આપવામાં પોતાનો કાળ ગાળવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વિભાગના મન્ત્રીને નામે કાગળ લખી મોકલવા. અને જો યોગ્ય શિક્ષકો મળશે તો થોડા સમયમાં આપણે અમદાવાદમાં આવી રાષ્ટ્રાય શિક્ષણ આપનારી શાળા સ્થપાયેલી જોઇશું. આ શાળાનાં બાળકો પોતાને ઘેર રહેશે. માત્ર અભ્યાસને સમયે જ શાળામાં આવશે. તેમજ શિક્ષકોને વિષે સમજી લેવું. સત્યાગ્રહાશ્રમને અંગે ચાલતી રાષ્ટ્રીય શાળાની સાથે અમારા મિત્રની યોજનાને શિક્ષણપદ્ધતિ બન્નેમાં એક જ હશે તે સિવાયનો સંબંધ નથી. સત્યાગ્રહાશ્રમને લગતી શાળામાં બાળકોનો સંપૂર્ણ કબજો મેળવી તેઓમાંથી શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરવા એ એક ઉદ્દેશ રહ્યો છે. જેનો વિચાર ચાલે છે તે શાળાનો ઉદ્દેશ અમદાવાદનાં બાળકોને માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવાનો છે.

વેપારીઓની નોકરો પ્રત્યે ફરજ

નોકરોનાં દુઃખ

'સર્વોદય' ઉપનામથી લખનાર ચર્ચાપત્રીના કાગળ તરફ અમે વેપારીવર્ગનું લક્ષ ખેંચીયે છીયે. અમારા ચર્ચાપત્રી પોતે મુંબઈના સંભાવિત વેપારી છે. મુંબઇનાં ઘણા નોકરોની દુઃખદાયક રાવ અમે ઘણીવાર સાંભળી છે. તેઓની પાસેથી વહેલી સવારથી તે રાત્રીના દસ દસ વાગ્યા સુધી કામ લેવામાં આવે છે. પરિણામે તેઓ નથી ધર્મધ્યાન કરી શકતા, નથી પોતાનું શરીર સાચવી શકતા અને નથી અભ્યાસને સારૂ વખત બચાવી શકતા. પ્રજાના નોકરવર્ગની આવી દયામણી સ્થિતિ જ્યાં હોય ત્યાં પ્રજાજીવન ખામીવાળું

શેઠ નોકરનો સંબન્ધ

ગણાય. વેપારી અને નોકર વચ્ચેનો સંબંધ પિતાપુત્રના સંબંધ જેવો અરસપરસ લાગણી અને વફાદારીવાળો હોવો જોઇયે. નોકરની લાગણી અને વફાદારીનું પરિણામ એ હોવું જોઇયે કે નોકર જરૂર પડયે પોતાના શેઠને સારૂ પોતાનો વહાલો જાન બક્ષે, હમેશાં શેઠ પ્રત્યે પ્રામાણિક રહે. શેઠની વફાદારી કામ લેતાં નોકર ઉપર દયા રાખવામાં, તેના આરોગ્યનું રક્ષણ કરવામાં અને તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવામાં રહેલી છે. આવી અરસપરસ ફરજ જ્યાં સમજવામાં આવે ત્યાં પરિણામ ઘણાં સુંદર જોવામાં આવે. અહીં આપણે ઇંગ્રેજોની નકલ સારી રીતે કરી શકીયે છીયે. સામાન્ય રીતે નોકરોને કામ કરવાના અમુક કલાક જ હોય છે, અને તે એટલા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે કે જેથી નોકરોને પોતાના ઘરકાર્ય સારૂ, વ્યાયામ સારૂ અને જો તે ધાર્મિક વૃત્તિનો હોય તો ધર્મધ્યાનાદિ સારૂ તેને વખત રહે છે. જેટલું કામ ઇંગ્રેજ શેઠ પોતાના નોકર પાસેથી આઠ કલાકમાં લે છે તેટલું ઘણી વેળા આપણા શેઠો પોતાના નોકર પાસેથી સોળ કલાકમાંયે નથી લઇ શકતા.

શેઠનો સ્વાર્થ

અમે શેઠોની આગળ તેમના સ્વાર્થનો પ્રશ્ન મુકવા ઇચ્છીયે છીયે. નોકરોની પાસેથી દસ કલાક, બાર કલાક કે ચૌદ કલાક કામ લેવામાં તેમને પણ અટવાઇ રહેવું પડે છે. આપણે કંઇ આખો દહાડો આપણા વેપારનો જ વિચાર કરવાને જન્મ્યા નથી. વેપાર એ એક સાધન છે. તે સાધ્ય બની આપણી ઉપર સવારી કરે છે ત્યારે આપણે ગુલામ બનીયે છીયે. એ દશામાંથી વેળાસર છૂટવું એ વેપારીની ફરજ છે.

નિર્દોષ આનન્દની જરૂર

રા. નાનાલાલ કવિ જે પ્રશ્નનો ઉકેલ પોતાના કિંમતી લેખો વડે કરી રહેલ છે તેને આ વિષય સાથે ગાઢ સંબંધ છે. તેમના કહેવાનું આટલું તાત્પર્ય તો આપણે જાણી ગયા છીયે કે જ્યાં પ્રજાજીવનમાં નિર્દોષ આનંદ મેળવવાનો વખત નથી કે મેળવવાનાં સાધનો નથી ત્યાં પ્રજા ઘસાય છે. જેમ મનુષ્યને નિદ્રાની જરૂર છે તેમજ વ્યાપારાદિ ચિંતાઓમાંથી મુક્ત રહી ઘડીભર બાળકની જેમ વિનોદ કરવાની અને નિશ્ચિંત થવાની પણ જરૂર છે. તેમ થાય તો પ્રજા નિત્ય નવજીવન પામે અને જેમ હમેશાંનો અરૂણોદય આપણને તાજો જ લાગે છે તેમ પ્રજાજીવન પણ જ્યાં નિર્દોષ આનંદો મળવાનાં સાધન અને સમય રહ્યાં છે ત્યાં નિસ્તેજ અને કરમાયેલ દેખાવાને બદલે તેજસ્વી ને પ્રફુલ્લિત લાગશે. આ વિચારની અમે શેઠીઆઓને ભેટ કરીયે છીયે, તેમને વિચાર કરવા વીનવીયે છીયે અને 'સર્વોદય'ની સૂચનાનો કોઈ પણ પ્રકારે અમલ કરવા ભલામણ કરીયે છીયે.

<u>ક્ષણિક અને સ્થાયી</u>

પ્રવૃત્તિના બે પ્રકાર

આખા જગતમાં બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. એક ક્ષણિક છે અને ક્ષણિક સુખને સારૂ જ હોય છે. ડાહ્યા માણસો તેનો ત્યાગ કરે છે અથવા તેને સારૂ અલ્પ પ્રયાસ કરે છે. બીજી પ્રવૃત્તિ સ્થાયી હોય છે; તેનો કાયર માણસ ત્યાગ કરે છે, કેમકે તેમાં નિરંતર પ્રયત્નની જરૂર પડે છે.

અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ આમ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. સરકારના ઝીણા ઝીણા અન્યાયો અને જુલમોનો વિચાર કરવામાં પ્રજા બહુ રોકાયલી જોવામાં આવે છે. તેમાં રસ આવે છે, કેમકે થોડા મસાલાદાર શબ્દો વાપરવાનો કે સાંભળવાનો આપણને પ્રસંગ મળે છે. આવી પ્રવૃત્તિમાં બહુ રોકાવાથી પ્રજા ચઢે નહિ પણ પડે. આનો અર્થ એવો નથી કે જુલમની સામે તો એવી બાથ ન ભીડવી કે ફરી જુલમ થાય જ નહિ. અહીં કહેવાની મતલબ માત્ર એટલી જ છે કે જુલમની જ વાતોને આપણે પ્રજાજીવનનો મુખ્ય ભાગ નહિ કરી મુકવો. કરોડો માણસોને તેમાં રસ પણ નાહ આવી શકે. જ્યાં જુલમ એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે ત્યાં પ્રજા હમેશાં પોતાના બચાવના કાર્યમાં જ રોકાયલી રહે છે અને તેવી સ્થિતિમાં પ્રજાની પાસે બીજી પ્રવૃત્તિની વાત કરવી એ પણ ભૂખથી પીડાતાની પાસે ગાયન ગાવા જેવું છે.

હિંદુસ્તાનમાં આપણે એ સ્થિતિને નથી પહોંચ્યા. અંગ્રેજ સરકારની રાજ્યનીતિ મિશ્રિત છે. તેમાં ન્યાય છે અને અન્યાય પણ છે. એ રાજ્યનીતિનું બંધારણ તો ન્યાયી જ ગણાય; પણ રાજ્યનીતિનો અમલ કરનારા વખતોવખત ભૂલ ખાય છે તેથી અન્યાય થાય છે અને પ્રજાને તે ભૂલ સુધારવામાં રોકાવું પડે છે. એમ કરવું એ પ્રજાની ફરજ છે.

વર્તમાનપત્રોનું કાર્ય

પણ પ્રજાનું સ્થાયી સુખ જેમાં છે એ પ્રવૃત્તિ શોધી તે ચલાવવામાં પ્રજાને મદદ કરવી, પ્રજાને દોરવી એ વર્તમાનપત્રોનું કાર્ય છે. અમારી ખસુસ માન્યતા છે કે એવી સ્થાયી પ્રવૃત્તિમાંની મુખ્ય સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ છે, તેમજ પ્રજાની શુદ્ધ કેળવણીનો માર્ગ શોધવો, ખેડૂતોનું જીવન દરિદ્ર છે તેને શોભાયમાન કરવાના ઉપાયો શોધવા, પ્રજા અનેક પ્રકારના રોગોથી પીડાય છે તેનાં કારણો અને તેનાં ઔષધ શોધવાં એ છે. આ બધી પ્રવૃત્તિ પ્રજાને ઉંચે માર્ગે લઇ જનારી છે; તેથી વાંચનાર જોશે કે 'નવજીવન'ને અમે ઉપર જણાવી તેવા પ્રકારની સ્થાયી પ્રવૃત્તિઓમાં વિશેષે રોકશું. જ્યાં સુધી પ્રજાનાં બધાં અંગ ખીલવી ન શકાય ત્યાં સુધી પ્રજાની ખરી ઉન્નતિ ન સંભવે. આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં પ્રજા રોકાય તો જ શુદ્ધ સ્વરાજ્ય મેળવે અને ભોગવે.

સ્થાયી પ્રવૃત્તિનું પોષણ

એટલે જોકે અમે જ્યાં જ્યાં અન્યાય જોઇશું ત્યાં ત્યાં બરોબર સામે થઇશું અને અમને જે ખરો માર્ગ લાગશે તે માર્ગ સૂચવશું; તોપણ 'નવજીવન'નાં પાનાં મુખ્યપણે અમે સ્થાયી પ્રવૃત્તિઓને વધારવાના વિચારો કરવામાં રોકશું અને અમારી ઉમેદ છે કે વાચકવર્ગ પણ અમારા આ નિશ્ચયને પસંદ કરશે.

નવજીવન—કલબ

'નવજીવન'ના ઉદ્દેશો પાર પાડવાને સારૂ અમારે લખાણો કરીને બેસી રહેવું અથવા તો જેઓ ઘરાક બને તેને 'નવજીવન' મોકલી દેવું એ બસ નથી. ભણેલ કે અભણ ગુજરાતી સ્ત્રી કે પુરુષને જ્યાં સુધી 'નવજીવન'નો સંદેશો ન મળે ત્યાં સુધી અમારૂં કાર્ય બરાબર થાય છે એમ અમને જણાય જ નહિ. આ મહત્કાર્ય 'નવજીવન'ના લેખકો અથવા વ્યવસ્થાપકો એકલાથી બની શકે તેમ નથી. તેમાં 'નવજીવન'નાં ગ્રાહકો અને વાચકોની સંપૂર્ણ મદદની જરૂર છે. ગ્રાહક અથવા વાચક પોતે વાંચીને સંતોષ નહિ માને પણ પોતાના કુટુંબના અભણવર્ગને વાંચી સંભળાવશે એવી અમારી ઉમેદ છે. અમારી સૂચના તો એથી બહુ આગળ વધે છે. અમે જાણીયે છીયે કે એવા ઘણા માણસો છે કે જે અઠવાડીયે એક આનો પણ ન ખર્ચી શકે. તે કરતાં પણ વધારે એવા માણસો છે કે જેઓ વાંચતાં આવડે છતાં દેશમાં શી શી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તે જાણવાને ઉત્સુક નથી, વર્તમાનપત્રો વાંચવા ઈચ્છતા નથી અને જો વાંચે છે તો જે વાંચવામાં જરાયે તસ્દી ન પડે એવું વાંચે છે. આ બન્ને વર્ગને 'નવજીવન'નો સંદેશો અમારા ઉત્સાહી વાચકો, જેઓ 'નવજીવન'ના ઉદ્દેશો પસંદ કરનાર છે તેઓ પહોંચાડી શકે છે. તેવાઓને અમે સૂચવીયે છીયે કે તેમણે 'નવજીવન' કલબ કે મંડળીઓ કાઢવી. તેનો માત્ર એક ટૂંકો હેતુ રાખવો. તે મંડળી અમુક દિવસે, અમુક વખતે, અમુક જગાએ મળે, અથથી તે ઈતિ સુધી 'નવજીવન' વાંચી જાય અને તેની ઉપર ચર્ચા કરે. આ કાર્ય ઘણું સ્હેલું છે, પણ એમાંથી પરિણામો ઘણાં ભારે નીપજાવી શકાય છે. તેનું માપ દરેક વાચક જો એક રોજનિશી રાખે તો વર્ષને અન્તે કાઢી શકશે. શુદ્ધ વિચારો, શુદ્ધ કાર્યો, શુદ્ધ ભાવોની અસર પ્રજાની ઉપર ઘણી ઉંડી પડે છે. શુદ્ધ ભાવનાઓને આપણે આપણી સહચારિણી બનાવી દઇયે તો તે વડે આપણે આ સંસારનો વિકટ માર્ગ ઘણી સ્હેલાઈથી કાપી શકીયે.

'નવજીવન' એક પણ અયોગ્ય કે નીચ ભાવનાનું, અસત્ય ખબરનું કે અવિવેકી ભાષાનું વાહન નહિ થાય એવો પ્રયત્ન અમે નિરંતર કર્યા જ કરશું; અને તેમાં અમે ભૂલ ન કરીએ તેની ચોકી અમારા વાચકવર્ગને અમે સોંપીએ છીએ. વાચકવર્ગનો અમારી સાથેનો સંબંધ વ્યાપારી નથી પણ ઘણો નિકટ અને નીતિમય છે એમ અમે ધારીએ છીએ.

ઠીક કર્યું

વાચનલય પરનો અંકુશ રદ

થોડા વખત પહેલાં જ્યારે રા. ગાંધીએ ગોધરાની મુલાકાત લીધી હતી ત્યારે તેમની જાણમાં આવેલું કે રજીસ્ટર થયેલાં વાચનાલયોમાં અમુક વર્તમાનપત્રો દાખલા થવા નથી દેતા. આમાં કેટલાંક લોકપ્રિય વર્તમાનપત્રોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. આ વિષય 'યંગ ઇન્ડિયા'માં ચર્ચવામાં આવેલો હતો અને તે વિષે કેળવણીના વડા અધિકારીની સાથે રા. ગાંધીએ પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવેલો. આ પત્રવ્યવહાર 'યંગ ઈન્ડિયા'માં છપાયો છે અને તે ઉપરથી માલુમ પડે છે કે વર્તમાનપત્રો વિષેનો પ્રતિબંધ રજીસ્ટર થયેલા વાચનાલયોને વિષે દૂર થયો છે. આ ડહાપણભર્યા ઠરાવને સારૂ અમે કેળવણી ખાતાના મુખ્ય અધિકારીને મુબારકબાદી આપીએ છીએ.

વફાદારી કેમ ટકાવાય?

પ્રજાની આગળ નિર્દોષ સાહિત્ય જ મુકાય એ બેશક ઈચ્છવા જેવું છે. ઝેરભર્યા લખાણોથી પ્રજા દૂર રહે એ પણ ઈચ્છવા જેવું છે; પણ આવા સુધારા બળાત્કારે નથી થઇ શકતા. પ્રજાના વાચનનો આધાર પ્રજાની કેળવણી ઉપર રહે છે. એટલે પ્રજાનો શોખ અખબારો કે પુસ્તકો વાંચવાના ભારે પ્રતિબન્ધો કરીને નથી કેળવી શકાતો, તેમજ વફાદારીની કેળવણી અમુક પુસ્તકો કે વર્તમાનપત્રો વાંચવાની બંધી કરીને પ્રજાને નથી આપી શકાતી. જે પ્રજાને હમેશાં ન્યાય મળે છે અને જે પ્રજાના મનને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તે પ્રજા સ્હેજે વફાદાર રહે છે. સત્ય ઈ૦ ગુણોની માફક વફાદારી એ સ્વતંત્રપણે પોતાને જ આધારે ટકી શકે એવો ગુણ નથી. વફાદારી કોઇ પણ આમ ટેકા વિના નભી શકતી નથી. એટલે કૉવર્નટન સાહેબનું પગલું દરેક રીતે વખાણવા યોગ્ય છે. ખરૂં જોતાં સરકાર આવાં ડહાપણભર્યા પગલાં હમેશાં લેતી જ રહે તો બેવફાઇને અવકાશ જ ન રહે.

માતા આગળ થતી હિંસા

નવરાત્રિમાં હવનઅષ્ટમીના પવિત્ર દિવસે તથા દશેરાના શુભ દિવસે માતાની આગળ બકરાં વગેરે પશુઓનો ઘાતકી રીતે વધ કરવામાં આવે છે તે અટકાવવાની પોતાના જ્ઞાતિભાઈઓને તથા બીજા હિંદુઓને નમ્રતા સાથે પરંતુ આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરનારી ચાર પાંચ કવિતાઓ એક ભીલ ગૃહસ્થ તરફથી અમને મળી છે. અમે તે કવિતાઓ તો છાપી શકતા નથી. પરંતુ તેમના સ્તુત્ય કામની નોંધ તો લેવી જ જોઇયે. દયાધર્મ માનનારા હિંદુ ભાઇઓ દેવીના ભોગને બ્હાને જે હિંસા કરે છે તે જેમ બને તેમ જલદી અટકાવવાની દરેક હિંદુ ભાઇની ફરજ છે એમ અમે માનીયે છીએ. મુસલમાન ભાઇઓને ગોવધ બંધ કરવાનું વીનવીયે તો આ હિંસા તો આપણે બંધ કરવી જ જોઇયે.

વિજાપુરની રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ

બહેનોની પ્રવૃત્તિ

આ વિજાપુરની પ્રવૃત્તિ તેમજ એવા પ્રકારની બીજી પ્રવૃત્તિ વિષે તે તે બહેનો પાસે મેં જ્યારે લેખોની ભિક્ષા માગી ત્યારે તેમને સંકોચ થયો અને તેમના તરફથી એવો પ્રશ્ન ઉઠયો કે આમ તેઓનાં નામ જાહેરમાં આવે એ હું કેમ ઈચ્છી શકું? આજ લગી તેઓનું કાર્ય મેં છૂપું રહેવા દીધું. મને પણ આવાં કાર્યો જાહેરમાં લાવતાં સંકોચ તો થયો. પણ રેંટીયાનું કામ ચાલી શકે છે, તે લોકપ્રિય છે, તેમાં આર્થિક વગેરે અર્થો સચવાય છે અને તેમાં સંભાવિત કુટુંબોની સ્ત્રીઓ પણ કામ કરી રહેલી છે એ પ્રજાએ જાણવું આવશ્યક છે એમ પણ મને જણાયું. જો 'નવજીવન' જેવું સાધન ન મળ્યું હોત તોપણ તે તે બહેનોની પ્રવૃત્તિ જાહેર કરવી એવો તો મેં નિશ્ચય કર્યો જ હતો; અને તેથી જ લેડી તાતા, લેડી પિટિટ અને મિસિસ જાઇજી પિટિટનાં નામ તે બહેનોની પરવાનગી લઇને મેં 'સાંજ વર્તમાન'-ના પતેતી અંકમાં જાહેર કર્યાં. ગં. સ્વ. ગંગાબહેનની પ્રવૃતિ મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે ઘણી મહત્ત્વની છે અને એ પ્રજાએ જાણવી જ જોઇયે. તેમાં તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ હોમ્યું છે. જ્યારે પોતાનું કેટલુંક દ્રવ્ય રોકી ફતેહમંદી મેળવી ત્યારે જ રેંટીયા પ્રવૃત્તિ વધારવાને સારૂ તેમણે બીજા પૈસાની મદદ માગી અને મેળવી. વિજાપુર જેવા નાના ગામમાં આટલી મોટી સૂતર કાંતવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ સૂચવે છે કે જો બરોબર કામ થાય તો થોડી મુદતમાં ગામેગામ સૂતર કંતાતું થઈ જાય અને જે વણકરોનો ઉદ્યોગ પડયો છે તે પાછા પગભર થઇ જાય. હું ઉમેદ રાખું છું કે ગંગાબહેનની નકલ જે જે બહેનોને અવકાશ છે તે તે બહેનો કરશે.

* ગં. સ્વ. ગંગાબહેનના લેખ નીચે નોંધ

તા. ૨૮–૯–૧૯૧૯

નડિયાદ–બારેજડીનો દંડ

ભૂલનો બચાવ

મા. રા. બ. હરિલાલ દેસાઇએ મુંબઈની ધારાસભામાં નડિયાદમાં વધારાની પોલીસ મુકવા બાબત જે સવાલો પૂછેલા અને તેનો સરકાર તરફથી જે જવાબ મળ્યો એ વિચારવા લાયક છે. તાબેના માણસો સરકારને કેવી રીતે આડે રસ્તે દોરી જઈ શકે છે એ આપણે સરકારના જવાબમાંથી જોઈ શકીયે છીયે. વળી એમ પણ જોઇ શકીયે છીયે કે એક ખોટું બીજા ખોટાને કરાવે છે. સરકારનું પ્રથમ પગલું ખોટું હતું. કલેકટર સાહેબના કાગળથી દોરવાઇ જઈ સરકારે નડિયાદ

બારેજડી ઉપર વધારાની પોલીસ મુકી. સરકારે જોયું કે એ ભૂલ થઈ; પણ ભૂલ કબૂલ કરવા સરકાર તૈયાર નથી. તેથી ભૂલનો કોઇ પણ પ્રકારે બચાવ કરવો એવી જ સ્થિતિ સરકારની પાસે આવી પડી. એ બચાવ કરવામાં સરકારને વિશેષ ખોટું કરવું પડ્યું છે કે કેમ તે આપણે તપાસીયે.

અવળો માર્ગ

રા. બ. સાહેબે સવાલો પૂછ્યા તેમાં એવું પણ પૂછ્યું કે તા. ૧૦–૧૧–૧૨ અને ૧૩ એપ્રિલે નડિયાદમાં કંઈ પણ તોફાન થયું હતું કે નહિ. આ સૂચક સવાલ હતો અને તે પૂછવામાં રા. બ. સાહેબની મતલબ હતી કે એ તારીખો દરમિયાન નડિયાદમાં તોફાન થયું નથી તેથી વધારાની પોલીસ મુકવાનું સરકારને કંઇ કારણ નથી. આવું સરકાર કેમ કબૂલ કરે ? તેથી જવાબ આપવામાં સરકારે અવળો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે અને જવાબમાં એમ જણાવ્યું છે કે તા. ૧૧મીની સવારે અંગ્રેજી નિશાળના હેડમાસ્તરને અયોગ્ય દબાણનો દેખાવ કરીને નિશાળ બંધ કરવાની ફરજ પાડવાના ઇરાદાથી એક ટોળું એકઠું થયું હતું. સરકારે આમ નિશ્ચયપૂર્વક વાત કરી છે તેથી એ બનેલી જ છે એમ માનવાનું કશુંયે કારણ નથી. આ બાબતની કંઈ પણ જાહેર તપાસ કરીને સરકારે નિર્ણય કર્યો નથી. સરકારે પોતાને મળેલા એકપક્ષી પોલીસ રિપોર્ટ ઉપર આધાર રાખીને ઉપરની હકીકત ધારાસભામાં રજુ કરી છે. જો સરકારે વિવેકબુદ્ધિ વાપરી હોત તો સરકાર કંઇક પણ મર્યાદિત વિશેષણ વાપરીને શંકાપૂર્વક હકીકત રજુ કરત. જો પ્રજા તરફથી એકપક્ષી વાત થાય તો સરકાર તેની ટીકા કરવા તૈયાર થાય છે, તો એકપક્ષી વાત ઉપરથી નિર્ણય કરવાનો સરકારને શો અધિકાર હોઈ શકે ? સરકાર અને રૈયત વચ્ચે પણ ઇન્સાફ કરવાને અદાલતો પડી છે, અને પંચ નીમવાના તત્ત્વને પણ ચાલુ રાજ્યનીતિમાં સ્વીકારવામાં આવેલું છે. મેં તપાસ કરી છે અને નડિયાદના જાણીતા ગૃહસ્થો તરફથી મને જુદી જ હકીકત મળેલી છે. તેમની તરફથી કહેવામાં આવે છે કે જોરજુલમથી નિશાળ બંધ કરાવવાના ઇરાદાથી કોઇ ટોળું ગયેલું ન હતું. બીજી નિશાળો તે દિવસે બંધ હોવાથી અંગ્રેજી નિશાળના છોકરાઓ પણ વડા શિક્ષકની સાથે રકઝક કરી રહ્યા હતા. તેમાં શહેરનાં થોડાં માણસો પણ ભળ્યાં હતાં. પણ કોઈ પ્રકારનું અયોગ્ય દબાણ ચલાવ્યું ન હતું.

એકપક્ષી હકીકત

સત્યના વિપર્યાસ

હવે સરકારનો બીજો જવાબ લઇયે. તેઓ એમ કહે છે કે આ ટોળામાંનો એક આગેવાન જ્યારે પકડાયો હતો ત્યારે તેના ખીસામાં ખુનામરકીને ઉત્તેજન આપનારી એક પત્રિકા જોવામાં આવી હતી કે જેને સારૂ તેને સજા થઇ છે. આ હકીકત વાંચનારને ભૂલથાપ ખવડાવે એવી છે. વાંચનાર એમ માને કે

આ 'આગેવાન' પાસે પેલી પત્રિકા ૧૧મી તારીખે જ હતી અને એ તે જ તારીખે પકડાયો હતો. સાબીત થયેલી અને ઉભય પક્ષે માનેલી હકીકત તો આ છે કે તે 'આગેવાન' ૧૧મી તારીખે નહિ પણ ૧૭મી તારીખે પકડાયો હતો અને મજકુર પત્રિકા પણ તેના હાથમાં તે જ તારીખે આવેલી. એટલે સરકારની આ બીજી હકીકત પણ પ્રજાને ભ્રમણામાં નાંખનારી જોવામાં આવે છે.

હવે ત્રીજી હકીકત તપાસીયે. ૧૨મી એપ્રિલે એક ટોળું એકઠું થયું અને તેનો ઇરાદો નડિયાદની ડેરી ઉપર હુમલો કરવાનો હતો, પણ તે ટોળાને પોલીસે વીખેરી નાખ્યું હતું, આમ સરકાર તરફથી કહેવાયું છે. મને જે ખબર મળી છે તે એમ બતાવે છે કે એક ટોળું મળ્યું હતું એ સાચી વાત છે, પણ એ ટોળું નિર્દોષબુદ્ધિથી ડેરીના વ્યવસ્થાપકને ડેરી બંધ કરવાનું સમજાવવા ગયું હતું. નડિયાદના આગેવાનોની માગણીથી જ એ ટોળું વીખરાઇ ગયું હતું. પોલીસને એ વીખેરવાનો જરાયે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો ન હતો. તેવી જરૂર પણ ન હતી.

પ્રજાની શરમ

ચોથી હકીકત સાચી છે અને તે એ છે કે નડિયાદની બહાર રહેલા રેલ્વેના પાટા ૧૨મી તારીખે ઉખેડી નાંખવામાં આવ્યા હતા. આ ભયંકર કામ હતું, શરમાવા જેવું હતું અને ગુન્હેગારો નથી પકડાયા એ વિશેષ શરમ ઉપજાવનારૂં છે.

દ્વિઅર્થી હકીકત

હવે પાંચમી હકીત લઇયે. ૧૩મી તારીખે રેલના પાટાને ઇજા પહોંચી હતી અને તાર કાપવામાં આવ્યા હતા. આ હકીકત દ્વિઅર્થી હોઇ ખોટો ખ્યાલ ઉપજાવનારી છે, અને તેથી સરકારની પ્રામાણિકતાને ઝાંખ લગાડનારી છે.

૧૩મીએ કોઇક જગ્યાએ પાટાને નુકસાન પહોંચ્યું અને તાર કપાયા એ વાત સાચી. રા.બ.નો પ્રશ્ન નડિયાદને જ વિષે હતો, તેથી વાંચનાર એમ સમજે કે ૧૩મીની બીના પણ નડિયાદની સરહદમાં બની હતી. ખરી હકીકત આવી છે કે નડિયાદની સરહદથી સારી પેઠે દૂર પાટાને જોખમ પહોંચ્યું હતું અને તાર કપાયા હતા. આ અકાર્યમાં કોઇ પણ નડિયાદીનો હાથ હતો એવી સૂચના પણ નથી થયેલી, એમ છતાં સરકાર નડિયાદને વિષે પૂછાયેલા પ્રશ્નના જવાબમાં ૧૩મીની બીના મુકે છે એ દુઃખદ છે.

સત્તાનો મદ

સરકારની પાસે ભારે સત્તા છે. રાવબહાદુરે એક બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો તેના જવાબમાં એ સત્તા કેવી છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ સરકારે રાવબહાદુરને અને પ્રજાને આપી દીધો છે. નિર્દોષ સવાલનો જવાબ કેટલી બધી સફાઇથી સરકારે આપ્યો છે એ બતાવવા હું એ સવાલજવાબનો અક્ષરશઃ તરજુમો નીચે આપું છું:

સ.—વધારાની પોલીસ નડિયાદમાં રાખી છે તેનો અર્થ શું એમ નથી કે તે પોલીસ ગુન્હા અટકાવવાને સારૂ નહિ પણ સજાને ખાતર છે ?

જ.—૧૮૯૦ના મુંબઈ ડિસ્ટ્રિક્ટ પોલીસ કાયદાની ૨૫મી કલમની પેટાકલમ ૧ માનનીય સભાસદે જોઇ લેવી. તે કલમ શા કારણથી પોલીસ રાખી શકાય એ બતાવે છે.

જો અવિવેક વાપર્યા વિના શુદ્ધ ભાષા વાપરી શકાય તો સરકારનો આ જવાબ ઉદ્ધત ગણાય. તેમાં સત્તાનો મદ રહ્યો છે. એ જવાબ ઉડાઉ છે, અને ગામઠી ભાષામાં એ જવાબનો અર્થ એ થયો કે ' અમારે કરવું'તું તે કર્યું; તમારાથી થાય તે કરી લેજો. '

રાજ્યસત્તાના ભારે બળની પાસે એક રંક રાવબહાદુર શું કરી શકે ? સરકારની ફરજ હતી કે તેમણે ચોખ્ખા સવાલનો ચોખ્ખો જવાબ આપવો; અને જો સરકાર ચોખ્ખી રીતે પોતાનો બચાવ ન કરી શકે તો સરકારે પોતાની ભૂલ ખેંચી લેવી જોઇતી હતી. હું સૂચવું છું કે એમ સરળભાવે ભૂલ સુધારવામાં જે સત્તા રહેલી છે, જે મરતબો રહેલો છે, તે બિનજવાબદાર મગરૂરી અને ઉડાઉ જવાબમાં નથી રહેલાં.

ઇન્સાફ અને રાજ્યનીતિની ચોખવટ

પ્રજા આ કિસ્સાને આટલેથી મુકી શકતી નથી. નડિયાદ કે બારેજડીનો દંડ થાય છે એટલો જ સવાલ આમાં નથી રહ્યો. આમાં ઇન્સાફનો, સરકારની રાજ્યનીતિનો સવાલ છે. ઇન્સાફ અને રાજ્યનીતિ ચોખ્ખાં રાખવાં અને રખાવવાં એ એ રાજાની તેમજ પ્રજાની ફરજ છે. આજે નડિયાદ તો કાલે ગુજરાત અને આવતી કાલે હિંદુસ્તાન—આવી રાજ્યનીતિ એ રોગની જેમ છે; અને જેમ રોગને ઉગતો ડાંભવો જોઇયે તેમ અનીતિવાળી રાજ્યનીતિ તુરત બંધ થાય એવા ઇલાજ પ્રજાએ લેવા જ જોઇયે.

નડિયાદ-બારેજડીની ફરજ

નડિયાદના શહેરીઓની અને બારેજડીના ખાતેદારોની ઉપર મોટી જવાબદારી છે. તેઓએ ખંતથી આ પ્રશ્નને સરકાર અને પ્રજાની પાસે ચચવો જોઇયે. તેમણે જ્યાં જ્યાં સરકારની હકીકતમાં દોષ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં બતાવવા જોઇયે. શાંતિ, વિવેક અને મર્યાદાથી ચુસ્ત અને નીડર રહીને કામ લેવામાં આવશે તો મારી ખાત્રી છે કે સરકાર પોતાની ભૂલ કબૂલ કરશે. ૨૦-૨૫ હજાર રૂપીયાનો સવાલ નથી. નડિયાદ-બારેજડીની ઉપર કલંક આવે છે એ સવાલ છે. એ કલંક દૂર કરવું એ નડિયાદીઓની અને બારેજડીના ખાતેદારોની ફરજ છે. તેમને મદદ કરવી એ આપણી ફરજ છે.

પંજાબ કમિટી

હીલચાલની અસર

પંજાબ કમિટીમાં અજાયબીભર્યા ફેરફાર થયાં કરે છે. પંજાબ વિષે જે હીલચાલ થઈ છે તેની અસર સરકાર ઉપર થઇ છે એમ જણાય છે. કમિટીનું પરિણામ શું આવશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. આપણી હીલચાલ હજુ પણ વધારે જોરદાર થઇ હત તો આપણને જરાયે ભયનું કારણ નહિ રહેત. પંજાબને સારૂ જેટલું આપણને દુઃખ લાગ્યું છે તેટલું આપણે જ્ઞાન મેળવ્યું નથી, તેટલો આપણે તે મેળવવા પ્રયાસ નથી કર્યો. એમ છતાં સંન્યાસી શ્રદ્ધાનંદજી કહે છે તેમ લોકોમાં ચોતરફ પંજાબને સારૂ લાગણી ઉભરાઈ આવી છે, એ જેવી તેવી વાત ન કહેવાય. 'પંજાબ અમારૂં, પંજાબી તે અમારા ભાઇ,' આવો ધ્વનિ આપણે ચારેમેર સાંભળી રહ્યા છીયે. એમાં આપણી પ્રજાભાવના, એકતા રહેલાં છે.

સન્તોષ અને ચિન્તા

પંજાબની કમિટીમાં બે વધારે સભાસદ નીમાશે—એક હિંદી ને એક યુરોપીઅન—એમ સરકાર વતી સર વિલિયમ વિન્સેન્ટે જાહેર કર્યું છે. આ ખબર એક રીતે સંતોષકારક ગણાય. એ સૂચવે છે કે લોકલાગણીને કંઇક માન મળ્યું છે. બીજી તરફથી તે ચિંતા ઉપજાવે છે. મેમ્બરો કેવા નીમાશે ? એ સભાસદો પ્રામાણિક, સ્વતંત્ર અને હોશિયાર હોય તો કમિટીને જોર મળે, ન્યાયની વધારે આશા રખાય. જો તેઓ પ્રામાણિકતા કરતાં સ્વાર્થને વધારે ગણે, સ્વતંત્રતા કરતાં ખુશામત કરવી તેમને વધારે પ્રિય હોય, હોશિયારીની ખોટ ચાલાકીથી પૂરે એવા હોય તો ઓલમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા જેવું થાય. ગાજતું વાજતું હમણાં જ માંડવે આવશે એટલે આપણે લાંબી મુદ્દત સંશયવાન નહિ રહેવું પડે.

હાઇકોર્ટ જજોની નીમણુક

આ કમિટીમાંથી બીજી કમિટી પેદા થવાની છે. કમિટીને પંજાબમાં થયેલી સજાની તપાસ કરવાની સત્તા છે કે નહિ એ સવાલ અમે હમેશાં કર્યો છે. બીજી કમિટી એ આવા સવાલનો જવાબ છે. સર વિલિયમ વિન્સેન્ટે જણાવ્યું છે કે સજાની તપાસ કરવા બે હાઇકોર્ટના જજો નીમાશે. તેમાંના એક હિંદી ને બીજા અંગ્રેજ હશે. આ ખબરને પણ ઉપરની ટીકા લાગુ પડે છે. હાઇકોર્ટના જજો પંજાબમાં પણ નીમાયા હતા. પંજાબ કમીશનમાં હિંદી પણ હતા. હાઇકોર્ટ જજ પોતાની લાગણીથી દોરવાઈ જઇ જાણ્યે અજાણ્યે અન્યાય કરી શકે છે. હિંદી જજ ન્યાય જ કરે એવો દાવો આપણે કરી શકતા નથી. જજોનાં નામ જાણ્યા પછી જ આપણને ખબર પડશે કે તેથી આપણે સંતોષ પામવો કે આપણી ચિંતામાં વધારાનું કારણ ઉમેરાયું માનવું.

આપણી એક ફરજ તરી આવે છે. સરકાર ગમે તેવી ને ગમે તેટલી કમિટી નીમે. આપણે જો બરોબર પૂરાવો રજુ ન કરી શકીયે તો કમિટી શું કરે ? અને જો લાલા હરકીશનલાલ જેવાને કેદમાં રહેવું પડે તો તેઓ ખરી હકીકત કઈ રીતે રજુ કરી શકે ? જેઓ ખરા ગુન્હા સારૂ નહિ પણ મુખ્યત્વે રાજદ્વારી પુરુષો તરીકે જ પકડાયા છે તેઓને છોડવા જોઇયે. તેમ થાય તો જ પંજાબમાં થયેલા મામલાઓની યોગ્ય તપાસ થઈ શકશે. આપણી ફરજ

જગતનો તાત

(૧)

“ રે ખેડૂત તું ખરે જગતનો તાત ગણાયો. ”

આ પ્રમાણે નિશાળમાં પ્રાથમિક કેળવણી લેતાં શીખીયે છીયે. તેનો શો અર્થ છે અને જગતના તાતની સામે આપણી ભક્તિ કેટલી ઓછી છે એનું થોડુંક સ્મરણ રા. ચંદુલાલના આ અંકમાં છપાયેલા લેખથી આપણને થાય છે. ખેડૂતોની હાલત

રા. ચન્દુલાલે ખેડૂતોની સ્થિતિ વિષે બહુ ટૂંકામાં પણ અસરકારક લખ્યું છે. એમણે કાઠીયાવાડના ખેડૂતને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે, પણ જે વાત કાઠીયાવાડના ખેડૂતને લાગુ પડે છે એ જુદે જુદે રૂપે સમગ્ર હિંદુસ્તાનના ખેડૂતોને લાગુ પડે છે. જ્યાં સુધી ખેડૂતોની હાલત શિક્ષિતવર્ગે વિચારી નથી, જાણી નથી, અનુભવી નથી ત્યાં સુધી એ હાલતમાં સુધારો થવો અશકય છે.

ખેડૂતોની હાલત વિષે આપણા અગ્રેસરોએ થોડી માહીતી મેળવી છે, થોડું લખ્યું છે, ધારાસભામાં પણ ચર્ચા કરી છે, એમ છતાં એ હાલતનો અનુભવ નહિ હોવાથી તેમાં ખરો સુધારો થઈ શક્યો નથી. અધૂરો ચિતાર

સરકારી અમલદારોએ ખેડૂતોની હાલત બેશક જાણી છે, પણ અમલદારોની સ્થિતિ ખરેખરી દયાજનક છે. એમણે અમલદારની દૃષ્ટિએ એટલે મહેસૂલ ઉઘરાવનારની દૃષ્ટિએ ખેડૂતોને જોયા છે. વધારેમાં વધારે વીઘોટી નાંખી શકે, ઉઘરાવી શકે એ અમલદાર ચઢે, તેને ખિતાબ મળે અને તે હોશિયાર ગણાય. જે દૃષ્ટિએ જે ચીજને આપણે તપાસીયે તે જ દૃષ્ટિએ તેને આપણે જોઈ શકીયે છીયે. એટલે જ્યાં સુધી કોઇએ ખેડૂતની નજરે ખેડૂતની હાલત તપાસી નથી ત્યાં સુધી તે હાલતનો આબેહુબ ચિતાર આપણને મળવાનો નથી.

ખેડૂતોની કંગાલિયત

તોપણ કેટલેક દરજ્જે આપણે એ હાલત જાણી શકીયે છીયે. હિંદુસ્તાન કંગાલ છે. હિંદુસ્તાનમાં લાખો માણસોને એક જ ટંક ખાવાનું મળે છે. એ બધાનો અર્થ એટલો જ કે હિંદુસ્તાનના ખેડૂતો કંગાલ છે અને તેઓમાંના ઘણાને એક જ ટંક ખાવાનું મળે છે. એ ખેડૂતો કોણ ? હજારો વીઘાંના માલીક એ પણ ખેડૂત; જેની પાસે એક વીઘું જમીન છે એ પણ ખેડૂત; અને જેની પાસે એક વીઘું જમીન નથી પણ જે બીજાને તાબે રહી ખેતી કરી ભાગમાં કાંઇક દાણો મેળવે છે એ પણ ખેડૂત; અને છેવટે મેં ચમ્પારણમાં એવા પણ હજારો ખેડૂતોને જોયા છે કે જેઓ સાહેબ લોકની તેમજ આપણા લોકોની કેવળ ગુલામગીરી જ કરે છે અને જેમાંથી જન્મભર છૂટી શકતા નથી. આ જુદા જુદા પ્રકારના ખેડૂતોની ખરેખરી સંખ્યા આપણને કદી મળવાની નથી. વસ્તીપત્રક બનાવવાની પણ રીત હોય છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસવાને અર્થે વસ્તીપત્રક બનાવવામાં આવે તો એ આપણને આશ્ચર્ય પમાડે અને શરમાવે તેવી ખબરો આપે. ખેડૂતોની દશા સુધરવાને બદલે દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે એવો મારો અનુભવ છે. જે ખેડા જીલ્લો આબાદ ગણાય છે ત્યાં પણ જેઓ સારાં ઘર બાંધી શકયા છે તેઓ તેમાં સમારકામ કરવાને શક્તિમાન રહ્યા નથી. તેઓના ચહેરા ઉપર આપણે આશા રાખી શકીયે એવું તેજ નથી. તેઓનાં શરીર જોઇયે તેવાં મજબૂત નથી. તેમનાં છોકરાં રેંજીપેંજી જોવામાં આવે છે. ગામડાંઓમાં મરકીએ પ્રવેશ કર્યો છે. બીજા ચેપી રોગોથી પણ લોકો પીડાય છે. મોટા પાટીદારો કરજના બોજા નીચે કચરાયેલા છે. મદ્રાસનાં ગામડાંઓમાં જતાં તો કમકમાટ જ આવે. જોકે જેવો ગાઢો અનુભવ મને ખેડા અને ચમ્પારણનો છે તેવો મદ્રાસનો નથી, તોપણ ત્યાંનાં જે ગામડાં મેં જોયાં છે તેની સ્થિતિ ઉપરથી મદ્રાસના ખેડૂતોની કંગાલિયતનો મને સારો ખ્યાલ આવી શકે છે.

મોટામાં મોટો સવાલ

હિંદુસ્તાનને સારૂ આ મોટામાં મોટો સવાલ છે. એ સવાલનો ફડચો કેમ થઇ શકે ? ખેડૂતોની હાલત કેમ સુધરી શકે ? એનો વિચાર આપણે ક્ષણે ક્ષણે કરવો આવશ્યક છે. હિંદુસ્તાન તેનાં શહેરોમાં નથી. હિંદુસ્તાન ગામડાંઓમાં વસે છે. મુંબઇ, કલકત્તા, મદ્રાસ આદિ નાનાં મોટાં શહેરોની વસ્તીનો સરવાળો કરવા જઇશું તો એક કરોડથી ઓછો આવશે. હિંદુસ્તાનનાં સારાં શહેરો ગણવાને બેસીશું તો તે સોની અંદર હશે. પણ સોથી માંડીને હજાર માણસની વસ્તીવાળાં ગામડાંનો પાર નથી. એટલે આપણે શહેરોને આબાદ કરી શકીયે, શહેરોને સુધારી શકીયે તોપણ એ પ્રયત્નની અસર આપણાં ગામડાંઓની ઉપર ઘણી ઓછી થવાની

છે. ખાબોચીયાંને સુધારતાં છતાં જેમ પાસેની નદીમી ઉપર જો તેમાં મેલ રહ્યો હોય તો કશીયે અસર નથી થતી, તેમ શહેરોનું છે. પણ જેમ નદી સુધરવાથી ખાબોચીયાં પોતાની મેળે સુધરી જાય છે તેમ જો આપણે ગામડીયાના જીવનમાં સુધારો, વિકાસ કરી શકીયે તો બીજું બધું એની મેળે સુધરી શકે છે.

'નવજીવન'નું દૃષ્ટિબિન્દુ

'નવજીવન'નું દૃષ્ટિબિન્દુ નિરંતર ખેડૂતોની સ્થિતિ જ રહેશે. એ સ્થિતિ કેમ સુધારી શકાય, એ સુધારવામાં નાના મોટા બધા કેમ ભાગ લઈ શકે, અને જો આપણામાં થોડું જ લશ્કર એવું પેદા થાય કે જે સત્યને જ વળગી પોતાનું કર્તવ્ય કર્યાં કરે તો થોડા સમયમાં આપણે કેમ આગળ વધી શકીયે એ હવે પછી વિચારશું.

લેખકોને વિનંતિ

ધન્યવાદ અને સૂચના

ઘણા લેખકો અમને પોતાના લેખો મોકલ્યાં કરે છે. એમના ઉત્સાહ અને એમના 'નવજીવન' પ્રત્યેના પ્રેમને સારૂ અમે એમને ધન્યવાદ આપીયે છીયે. જે લેખો વાંચવા અમારી મતિ પ્રમાણે પ્રજા ઉત્સુક છે તેવા લેખોને અમે જરૂર સ્થાન આપશું. બધા લેખકોને અમે નોખો પત્ર નથી લખી શકતા તેથી કેટલીક સૂચના અહીં જ આપીયે છીયે.

સારાં કાર્યોની જરૂર, સારા વિચારોની નહિ

હાલ તુરતમાં અમે નિબંધોને સારૂ ઘણી જગ્યા રોકવા નથી ઇચ્છતા. ખ્યાતિ પામેલા વિદ્વાનોની પ્રસાદી જ્યારે જ્યારે મેળવી શકીયે ત્યારે ત્યારે અમે આપતા રહેશું. પ્રજાની મુખ્ય જરૂર સારા વિચારોની નથી પણ સારાં કાર્યોની છે. સારામાં સારા વિચારો જ જો પ્રજાની પાસે મુકવા હોય તો પ્રાચીન ગ્રંથોના સુંદર અનુવાદથી 'નવજીવન' ભરી શકાય. પ્રજા એથી થાકેલી માલુમ પડે છે. એટલે જે જે વિચારોનો અમલ થયો હોય તેનાં દૃષ્ટાંતો પ્રજાની પાસે મુકી એ વિચારોની ઉપર વિશ્વાસ બેસાડવાનો અમે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીયે. તેથી અમે જેમાં પ્રજાને ઉપયોગી હોય તેવા અનુભવ પ્રજા પાસે મુકવા ઇચ્છીયે છીયે. એટલે પ્રજામાં જેઓ કંઇ પણ કાર્ય શુદ્ધભાવે કરી રહ્યા હશે તેમનાં કાર્યોનાં વર્ણનને 'નવજીવન'માં સ્થાન મળશે.

અક્ષરની કાળજી

લેખકોએ તંત્રી અને ગરીબ બિચારા બીબાં ગોઠવનાર ઉપર દયાભાવ રાખવો જોઇયે. તેથી લેખકોએ કાગળની એક જ બાજુએ લખવું આવશ્યક છે. લેખકો જે લેખ મોકલે તે અમે ફરી પાછા નથી લખી શકતા, એટલે પોતાથી બની શકે એવા સારામાં સારા અક્ષરો લખવા એ પણ બહુ જરૂરનું છે. કેટલાક એમ માને છે કે ગુજરાતી ભાષામાં તો ગમે તેવા અક્ષર લખીયે તોપણ ચાલે. એ માતૃભક્તિની

ન્યુનતા સૂચવે છે. પોતાની ભાષાના અક્ષરો ચોખ્ખા અને સુંદર લખવામાં આપણે અભિમાન માનવું જોઇયે. ગમે તેવા અક્ષર લખતાં શરમાવું જોઇયે. પણ જ્યારે છાપવાને સારૂ લખીયે ત્યારે એવડી કાળજી રાખવી એ પોતાનો ધર્મ છે એમ હરેક લેખકે માનવું જોઇયે.

એક કિંમતી શીખામણ

આ પ્રસંગે અમને એક કસાયેલા લેખકનું કાવ્ય યાદ આવે છે. તેનો સાર આવો છે:—વિચાર્યા વિના કંઈ પણ ન લખશો; લખીને ધ્યાનપૂર્વક વાંચી તે જ વસ્તુ ફરી લખજો; અને ફરી લખતાં તેને અરધી કરજો; વળી વાંચી જજો, વળી વિચારજો અને અરધીની પણ અરધી કરજો; એમ જે ચતુર્થાંશ રહે તે ફરી વાંચજો અને તમને જરાયે શંકા રહે તો વળી કંઇક કાઢી નાંખજો; તોયે તમે જોશો કે તંત્રી એવો ઘાતકી હશે કે તેમાંથીયે કંઇક કમી કરશે ! આ શીખામણ નવીન લેખકોને સારૂ છે, પણ કસાયેલા લેખકો તેમાંથી ઘણું શીખી શકયા છે. દરેક લેખકને ઉપલી અનુભવી સલાહના અખતરા અજમાવી પરિણામ જોવા અમે વીનવીયે છીયે.

ગોખલેજીનો દાખલો

સ્વ. ગોખલેજી એક નાનકડો કાગળ લખવો હોય તોપણ તેને વિષે પાંચ દશ મિનિટ વિચાર કરી લે, ભાષા મનમાં ગોઠવી લે, પછી તે કાગળ લખી કાઢે; તેને રદ કરી બીજો લખે, મિત્રોને બતાવે, તેઓની ટીકા વિનયપૂર્વક સાંભળે અને પછી જ પોતાનો કાગળ પૂરો લખાયો સમજે. પરિણામ એ આવ્યું કે એમના જેવો કાબુ પરદેશી ભાષા ઉપર થોડા જ મેળવી શકયા છે. તેમની ભાષામાં શૌર્ય, સત્ય ઇ. ભર્યાં હતાં, છતાં તેમાં કયાંયે ડંખ જોવામાં નહિ આવે. જેમ હોશિયાર કડીયો ભીંત ચણે છે તેમાંથી એક પણ ઇંટ ભૂલભરેલી રીતે ચણાયેલી નજરે નથી પડતી, તેમ આ ભાષાના કડીયાની અક્ષરભીંતને વિષે તેના લખાણોના વાંચનારાનો અનુભવ છે. પોતાની માતૃભાષા વિષે તો આપણને એથી પણ વધારે પ્રેમ હોવો જોઇયે.

ભાષાનો કડીયો

અમારા ઉત્સાહી અને પ્રેમી લેખકો ઉપરની સુચનાઓ ધ્યાનમાં રાખશે તો તેઓનાં લખાણ કબૂલ થવાનો વધારે સંભવ છે, એટલું જ નહિ પણ એવી રીતે વિચારરૂપી હથોડાથી ઘડાયેલાં લખાણ પ્રજાને ઉપયોગી થઇ પડશે.

શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની

વ્હાલાં ભાઈઓ અને બ્હેનો,

વિવેકી પ્રેમનો ભૂખ્યો

મારી ઉપર મારા જન્મદિવસને સારૂ અનેક તારો, કાગળ અને પત્તાં આવ્યાં છે. તમે એ દિવસને વધાવ્યો છે. મારી ઉપરના પ્રેમનો બદલો હું કઇ રીતે આપું ? કયા શબ્દમાં

હું આભાર માનું ? હું વિવેકી એટલે જ્ઞાનમય પ્રેમનો ભૂખ્યો છું એમાં શંકા નથી. અવિવેકી એટલે આંધળા પ્રેમથી દૂર નાસું છું. એ પ્રેમે ઘણી જગ્યાએ વ્યાવહારિક અને શુદ્ધ સ્વરૂપ પકડ્યું છે એથી હું બહુ રાજી થયો છું.

ગરીબોની દુવા જોઇયે

હિંદુસ્તાનની કંગાલ હાલતનો મને એવો તો કડવો અનુભવ થયો છે કે એક પણ પૈસો કોઈ નકામો વાપરે તો મને એમ થાય છે કે એ ગરીબના ખીસામાંથી ગયો છે. મારી ઉપર એટલા બધા તાર આવ્યા છે કે તેમાં ગયેલા પૈસાનો બચાવ કરીને તેની સ્વદેશી ખાદી લઈ તે દિવસે લાયક પણ નાગાને ઢાંક્યા હત અથવા અનાજ લઇ અપંગને જમાડ્યા હત તો તેઓની આંતરડી કેટલી દુવા દેત ? ગરીબોના શાપથી પ્રજાઓ નાશ પામી છે, રાજાઓ પોતાનો મુગટ ખોઈ બેઠા છે, અને ધનાઢ્ય ભીખારી થયા છે. કર્મ કોઇને મુકતું નથી અને મુકનાર નથી. ગરીબોની દુવાથી રાજાપ્રજા તરી ગયાં છે.

શુદ્ધ પ્રેમ કેમ બતાવાય ?

મારી ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ બતાવવાનો સરળ કાયદો તો એ જ છે કે મારૂં જે કાર્ય, મારી જે સેવા જેને પસંદ પડયાં હોય તે તેઓ કરતા થઈ જાય. માણુસ જે માગે તે તેને આપવું, જે કરે તેવું કરવું, તેનાથી વિશેષ માન તેને શું આપી શકાય ? ઘણાઓએ તે દિવસે સ્વદેશી વ્રત લીધાં છે. ઘણી બહેનોએ સૂતર કાંત્યું, સૂતર કાંતવાનાં વ્રત લીધાં છે. કેટલાકે અંત્યજોની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. અમદાવાદનો સ્વદેશી સ્ટોર કે જેને ભાવ ઘટાડવામાં ઘણી મુશીબતો હતી તેણે મુશીબતોને ઓળંગી જઇને ભાવ ઘટાડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. સુરતના નવા સ્વદેશી ભંડારના વ્યવસ્થાપકોએ પણ ભાવો ઘટાડ્યા છે. આવી રીતે જન્મ-દિવસો ઉજવાય એને હું શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની માનું; અને એવા જન્મદિવસ દરરોજ આવે અને દરરોજ પ્રજાનાં જુદાં જુદાં સ્ત્રીપુરુષો આવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરે એ ઈચ્છવા જેવું છે. ભગિની સમાજે દ્રવ્ય એકઠું કરી મને સોંપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એમાં મારી ઉપર જવાબદારી આવી પડે છે. એ દ્રવ્યનો મારે શો ઉપયોગ કરવો એ ધર્મસંકટ મારી આગળ ખડું થાય છે. પણ આટલો નિશ્ચય તો હું બહુ વિચાર કર્યા વિના જણાવી શકું છું કે એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓની સેવાના કંઈક કાર્યમાં જ કરવા હું ઈચ્છું છું. કયું કાર્ય સારામાં સારૂં ગણાય એ વિષે જો મને બહેનો અને ભાઈઓ પોતાનો અભિપ્રાય જણાવશે તો હું તેઓનો ઋણી થઈશ.

મારી મનકામના

સૌએ મારૂં દીર્ઘાયુ ઇચ્છ્યું છે. હું સત્યને શોધતો, સત્ય આચરતો અને સત્યનું જ ચિંતવન કરતો મરવા ઇચ્છું છું. એ મારી મનકામના સફળ થાય એવો આશીર્વાદ હું પ્રજા પાસે માગું છું. જેઓએ મને તાર અને કાગળો લખેલા છે તેમને જુદા કાગળો લખવાનો વિવેક હું નથી વાપરી શક્યો તેને સારૂ મને ક્ષમા મળશે એવી આશા રાખું છું.

નોંધ

અન્યાયની અસહિષ્ણુતા

રા. મૂળશંકર માવજી યાજ્ઞિક મુંબઈથી લખે છે કે કેટલાક ગોરા સિપાઇઓએ તા. ૧૭મી સપ્ટેમ્બરે એક ભાડુતી ઘોડાગાડીનો બળાત્કારે કબજો લીધો. તે ગાડીને રોકનાર ભાટીયા

ગૃહસ્થોનો સામાન કઢાવી નાંખ્યો અને ગાડીવાળાને તેણે રોકાયલી છે એમ કહ્યું તેથી બે ત્રણ સોટીનો માર માર્યો; વળી તે લખે છે કે 'આસપાસના લોકોમાં એટલી હિંમત ન હતી કે તે બિચારા ગાડીવાનને કે ભાટીયા ગૃહસ્થને ન્યાય આપી શકે.' એ ન્યાય કઈ રીતે આપી અપાવી શકે એ ભારે પ્રશ્ન છે. બીજા દેશમાં આવી ઉદ્ધત વર્તણુકથી, તમાશગીરો વચમાં પડી, એવા માણસને ઉદ્ધતાઈ કરતો જરૂર રોકે. આપણને જેની ઉપર અન્યાય થતો હોય તેનો મર્યાદાપૂર્વક બચાવ કરતાં આવડતું નથી. આપણામાં વ્યક્તિગત હિંમત એટલી બધી ઓછી થઈ ગઈ છે કે એક જ માણસ જોખમ સહન કરીને નિરાધારનો બચાવ કરવા તૈયાર થતો નથી. આવી સ્થિતિમાં આપણી પાસે ત્રણ રસ્તા સ્હેલા થઈ રહેલા છે. ગાડીવાળો જો ન્યાયી અને એંટવાળો હોય તો એ ગોરાઓને સીધો પોલીસ સ્ટેશને હાંકી જાય અને એ જ વખતે ફરીઆદ નોંધાવે; અને હિંમત ધરાવે તો એ ગોરાઓનું ઠેકાણું યાદ રાખીને તેઓને ઉતાર્યા પછી ફરીઆદ નોંધાવે. જે ભાટીયા ગૃહસ્થને અન્યાય વેઠવો પડ્યો એ પણ ફરીઆદ દિવાની અથવા ફોજદારી અથવા તો બન્ને કરી શકે; અને ત્રીજું તમાશગીરો પણ એ ગાડીવાળાને તથા ભાટીયા ગૃહસ્થને ફરિયાદ કરવામાં મદદ કરી શકે. રા. મૂળશંકરે પોતે તમાશગીર તરીકેની પોતાની ફરજ ન બજાવી હોય અને ગાડીવાળા કે ભાટીયા ગૃહસ્થને મદદ કરવાનું ન કહ્યું હોય તો અન્યાયનો બીજો પ્રસંગ આવ્યે આટલું તો કરશે જ એમ અમે માની લઈશું. આટલી વસ્તુ અમે સામાન્ય દષ્ટિએ વિચાર કરતાં સૂચવી છે. જો આપણા બધાયમાં અન્યાયની અસહિષ્ણુતા આવી જાય અને તેને અંગે ગૌણ પણ યોગ્ય અને શુદ્ધ કાર્ય કરતા આપણે થઇ જઇયે તોપણ આવા અન્યાયો થતા જરૂર અટકે.

સ્વદેશી ખાંડ

રા. પોપટલાલ દામોદર પૂજારાએ સ્વદેશી ખાંડ વાપરવાની આવશ્યકતા વિષે લેખ લખી મોકલેલો છે. હાલ અમે 'નવજીવન'ની જગ્યા એ લેખને સારૂ નથી રોકતા, તેમ છતાં સ્વદેશી ખાંડ વાપરવાની આવશ્યકતા વિષે અમને કાંઇ સંશય નથી. અમારાથી કેટલો ભાર ઉચકી શકાય એ સવાલ વિચારીને જ આ લેખને અમે સ્થાન નથી આપ્યું. પણ કાપડ બાદ કરતાં બીજી વસ્તુઓમાં પરદેશી ખાંડ આપણો બહુ પૈસો એટલે લગભગ ૧૭ કરોડ રૂપીયા બહાર ઘસડી જાય છે. અમારી મહત્ત્વાકાંક્ષા તો એ છે કે જો આપણે પરદેશી કાપડને દેશમાં ન આવવા દેવાના મહાપ્રયાસમાં સફળ થઇયે તો તેમાં મેળવેલી સફળતા અને તે પ્રયાસથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉત્સાહ આપણને બીજી વિદેશી વસ્તુઓ જે આપણા દેશમાં આપણે પેદા કરી શકીયે તેનો ત્યાગ જરૂર કરાવશે જ. અત્યારે તો આપણી દયામણી સ્થિતિ એવી છે કે આપણે આપણને જોઈયે તેટલું કાપડ, જોઇયે તેટલી ખાંડ વગેરે દેશમાં પેદા કરી શકતા જ નથી. એ અશક્તિ સગવડને અભાવે નથી, દ્રવ્યને અભાવે પણ નથી એવો અમારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. એ અશક્તિનું મૂળ આપણાં જ્ઞાન, સાહસ, સ્વદેશપ્રેમ અને ઉત્સાહની ન્યૂનતામાં છે.

* ધર્મસંકટ પર જીત

આવો લેખ હું 'નવજીવન'માં આવવા દઉં છું, કેમકે જે ધર્મસંકટ બહેન સંતોકને આવ્યું ને હજુ છે તે આપણને બધાંને આવે છે. એવાં સંકટની સામે થવું ને તે જીતવાં એમાં પુરુષપણું કે સ્ત્રીપણું છે. વળી ઉપરના લેખમાં વર્ણના સંકરને ક્યાંયે સ્થાન અપાયું છે એવો અર્થ કોઈ નહિ કાઢે એવી ઉમેદ રાખું છું. હિંદુ સંસારસાગરમાં નીતિનાં, ભરતીઓટ થયાં જ કરે છે. સત્યાગ્રહાશ્રમમાં એક રહેણી અને એક ઉદ્દેશને સહુ વશ છે, ત્યાં જાતિભેદ રાખવો એ હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય ન સમજવા બરોબર છે એવી મારી અલ્પમતિ છે.

*સૌ. સંતોકબહેન ગાંધીના લેખ નીચે નોંધ

તુર્કીનો સવાલ*

ઈસ્લામની પવિત્રતાનો સવાલ

આ સભામાં આવવાને આમંત્રણ આપીને મને વ્યવસ્થાપકોએ આભારી કર્યો છે. જે સવાલની ચર્ચા કરવા આપણે એકઠા થયા છીયે તે સવાલ મારે સારૂ નવો નથી. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી જુદા જુદા મતના ઘણા ઈસ્લામી ભાઇઓના પ્રસંગમાં હું આવેલો છું. હું જાણું છું કે આ બહુ ભારે સવાલ છે. તેના શુદ્ધ ફડચા ઉપર આ દેશની શાંતિનો આધાર રહ્યો છે. તેથી આ સવાલને માત્ર મુસલમાનોની સાથે સંબંધ છે એટલું જ નહિ પણ તેની અસર હિંદુ અને બીજા વર્ગો ઉપર પણ થઈ છે. આ બ્રિટિશ સલ્તનતનો એક મહાન સવાલ છે. તેથી જ્યારે મેં જોયું કે ધારાસભામાં અપાયેલા પોતાના ભાષણમાંની ૫૫ મિનિટમાંથી એક જ મિનિટ વાઈસરાય સાહેબે આ સવાલને આપી હતી ત્યારે હું દુઃખી થયો. જો તેમણે એથી ઉલટું જ કર્યું હોત અને ૫૪ મિનિટ તુર્કીના સવાલને આપી હોત તો અયોગ્ય ન ગણાત. મેં નમ્રતાપૂર્વક આ સવાલની ગંભીરતા વિષે તેઓ નામદારને ચેતવણી આપેલી છે. ઇસ્લામમાં જે ઘણું પવિત્ર છે, તે આ સવાલમાં સમાયેલું છે. તમારી લાગણી હું સમજી શકું છું કેમકે જો હિંદુઓની ધાર્મિક લાગણી દુખાય તો તેઓની ઉપર કેવી અસર થાય એ હું જાણું છું. તમારી સમક્ષ આજે ખલીફાનો પ્રશ્ન એ સઘળું જ છે, તેથી મને ખાત્રી છે કે તમારી આ યોગ્ય લડતમાં હિંદુઓ તમારી સાથે છે.

બ્રિટિશ સત્તાધારીઓની ફરજ

થોડા જ દિવસ પહેલાં મેં મારા એક લેખમાં જણાવ્યું છે કે વાઈસરાય સાહેબે તમારો કેસ રજુ કર્યો છે અને પીસ કૉન્ફરન્સમાં તમારી વતી એલચીઓ મોકલી શક્યા છે. આ સારૂં કહેવાય, પણ બસ નથી. તમારે સારૂ તેમને લાગણી હોવી જોઇયે. તમારો કેસ તેઓ સાહેબે પોતાનો કરી મુકવો જોઇયે. હું નમ્રતાપૂર્વક એમ સૂચવવા માગું છું કે જો વાઈસરાય સાહેબ અને મિ. મૉન્ટેગ્યુ તમારી લાગણી બરાબર જાણતા હોય તો તેઓએ બાદશાહના પ્રધાનમંડળને કહેવું જોઇયે કે તમને સંતોષ થાય તે પ્રમાણે તેઓ ફડચો ન

* મુંબઈમાં મુસલમાનોની જંગી સભા સમક્ષ આપેલું ભાષણ; ૧૮–૯–૧૯

લાવી શકે તો એ બન્ને અમલદારોનું રાજીનામું પ્રધાનમંડળે સ્વીકારવું જોઇયે. બ્રિટિશ સલ્તનતમાં મુસલમાનોની સંખ્યા ઘણી મોટી હોવાથી પ્રધાનમંડળની ફરજ છે કે તેઓએ આ કેસનો વ્યાજબી ચુકાદો મેળવવો. આપણને થોડા વખતમાં જવાબદારી રાજ્યકારભાર કંઈક અંશે મળવાનો આ સમય કહેવાય છે. એવે સમયે મુસલમાનોની લાગણીને વિષે બેદરકારી હોય તે વિરોધી વર્તન ગણાય.

આપણી ગંભીરતા વિષે ધાસ્તી

પણ મારે કબુલ કરવું જોઇયે કે પ્રધાનમંડળ પોતાની ફરજ ચૂકશે એવી ધાસ્તીના કરતાં મને વધારે ધાસ્તી તો એ છે કે તમે આ મંડપમાં બેઠેલા આગેવાનો અને આ મહાન સભા તમારી ફરજ ભૂલશો. જો તમે અને હું આપણી ફરજ ભૂલી જઈશું તો કરોડો મુસલમાનોના શાપને લાયક આપણે બનશું. કેમકે તેઓ તો એમ ધારી રહ્યા છે કે ગમે તે પ્રકારે પણ પરિણામ તો સારૂં જ આવશે. એટલે જો પરિણામ સારૂં ન આવ્યું તો તેઓની નિરાશાનો પાર નહિ રહે. બ્રિટિશ અમલદારો ડાહ્યા અને શાણા છે. આપણે ગંભીર છીયે કે રમતમાં છીયે એ ખોળી કાઢતાં તેઓને વાર લાગતી નથી. તેથી હું ઈચ્છું છું કે તમારી છાતી ઉપર હાથ મુકી તમે આ ગંભીર વિષય વિષે ગંભીર છો કે નહિ એ સવાલ તમારા દિલને પૂછો. ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે જો તમે ગંભીર હશો તો હજી કાંઈ ગયું નથી. લૉર્ડ ઍમ્પ્ટિલ અને બીજા ઉમરાવો જેઓ તમારી કુમકે આવ્યા છે તેઓના આપણે આભારી થયા છીયે. તમે ભલા અંગ્રેજ મિ. એન્ડ્રુઝનો તુર્કીના સવાલ વિષે એક જ કાગળ જોયો છે. હું તમને ખાત્રી કરી આપું છું કે તેની આ સવાલ વિષેની ભારે મહેનતમાંનું આ એક ઓછામાં ઓછું કાર્ય છે. પણ જો તમે પોતે આ સવાલ વિષે ખરી લાગણી નહિ ધરાવતા હો તો આ બધા અંગ્રેજોની સેવા નકામી થઈ પડશે.

સવાલ અને કસોટી

તમે પ્રાર્થના વડે આજનું કાર્ય આરંભ્યું છે, પ્રાર્થના કરીને સમાપ્ત કરશો. જે હમેશાં જાગ્રત છે અને જે સર્વત્ર વસનારો છે એવા સાક્ષીને આપણે છેતરી શકવાના નથી. પવિત્ર આત્માની પ્રાર્થના તે સદાય સાંભળનારો છે. દુનિયાના સારા માણસો સાક્ષી પુરે છે કે તુર્કીનો કેસ પવિત્ર છે. તમે પવિત્ર છો, તમે પ્રામાણિક છો ? એ સવાલ છે. કસોટી રહેલી છે. પવિત્ર અને પ્રામાણિક માણસ પોતે જેને ન્યાય માન્યો છે તેને સારૂ હમેશાં પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર રહે છે. તમે તૈયાર છો? તમારો આરામ, તમારી મજા, તમારો વેપાર, તમારી જીંદગી સુદ્ધાં ન્યાય મેળવવાની ખાતર આપવા તમે તૈયાર છો? જો તમે હો તો તમે સત્યાગ્રહી છો અને તમે જીતશો જ.

સત્યાગ્રહમાં ખુનામરકી

કેટલીક વખતે હિંદુ અને મુસલમાન મારી પાસે આવે છે અને પૂછે છે કે છુપી ખુનામરકીનો કોઈ વેળા સત્યાગ્રહમાં સમાવેશ ન થાય? મેં જવાબ આપ્યો છે કે છુપી કે છતી ખુનામરકી એ સત્યાગ્રહ નથી જ. એ સત્યાગ્રહથી ઉલટાં છે. કેવળ શાંતિ અને અચળ નિશ્ચયનો મેળાપ જ્યારે ન્યાય્ય કારણની સાથે થાય છે ત્યારે તેનું પરિણામ સદાય જીત જ હોય છે. ન્યાયને સારૂ મરવું એ મનુષ્યનો કાયદો છે; મારવું એ જનાવરનો છે.

તા. ૫-૧૦-૧૯૧૯

આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ્

નામદાર ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખને સુરતમાં ભરાનારી આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ્ના પ્રમુખ તરીકે સ્વાગત મંડળે પસંદ કર્યા છે તેને સારૂ અમે બન્નેને મુબારકબાદી આપીયે છીયે. નામદાર પારેખે ગુજરાતની જેવી તેવી સેવા નથી કરી. જ્યારે ઘણુ થોડા જ ગુજરાતીઓ જાહેર સેવા કરવા તૈયાર હતા અથવા પોતાનો વિચાર સરકારને દર્શાવતાં ડરતા, તે વખતે નામદાર પારેખ સરકાર સામે ઝુઝતા અને લોકમત તેમની પાસે જાહેર કરતા. આજકાલ આપણામાં એવો પવન ઘણી વેળા વાય છે કે બુઝર્ગો જો જુવાન અને ઉછરતી પ્રજાની સાથે દરેક બાબતમાં ન ઉભી શકે અને મતભેદ બતાવે તો તેઓ કાંઈ કામના ન ગણાય અને તેમની આગલી સેવા ભૂલી જવાય. અમારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે વડીલોને માન આપવાની જે આપણી પ્રથા છે તે અમૂલ્ય છે અને તેનો ત્યાગ કરવો એ દેશને હાનિકારક છે. ભલે આપણે કોઈ બાબતમાં કોઇની સાથે મતભેદ હોય, એ મતભેદ આપણે વિનયપૂર્વક જાહેર કરી શકીયે છીયે, પણ આપણી માનની લાગણી જરા પણ ઓછી કરી શકતા નથી. તેથી અમે સ્વાગત મંડળની પસંદગીને એક અનુકરણીય દૃષ્ટાંત તરીકે વધાવી લઇયે છીયે, અને નામદાર પારેખને ગૂજરાત તરફથી યોગ્ય માન મળ્યું છે અને તેમણે કરેલી સેવાની કદર કરવામાં આવી છે તેને સારૂ તેઓ સાહેબને પણ અમે ધન્યવાદ આપીયે છીયે.

ના. પારેખ અને સ્વાગત મંડળને મુબારકબાદી

પરિષદ્ની યોજના

આ પ્રસંગે સ્વાગત મંડળને કેટલીક સૂચના કરવાની અમે છૂટ લઇશું. અમારો અનુભવ અમને એમ બતાવે છે કે આપણે પરિષદોને અંગે કેટલુંક નકામું ખર્ચ કરીયે છીયે. આ વિષયમાં અમારી પાસે પ્રોફેસર પૅટ્રિક ગેડિસે જણાવેલા કેટલાક અમૂલ્ય ઉદ્‌ગારો છે તે અમે કોઈ વેળા આપવાની ઉમેદ રાખીયે છીયે. પશ્ચિમનું અનુકરણ આપણે હમેશાં ઘણી બાબતમાં વગરવિચારે કરીને દેશને બહુ નુકસાન પહોંચાડીયે છીયે. ખરૂં જોતાં આપણી પશ્ચિમની માહીતી પણ ઓછી જ છે. પશ્ચિમ એટલે ઇંગ્લંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જર્મની—આ દેશો ઘણા આબાદ છે. તેમની આબાદીની સાથે આપણે મુદ્દલ હરિફાઈ કરી શકતા નથી. જે ખર્ચ તેઓને પાલવે તે ખર્ચ હિન્દુસ્તાન કોઈ પણ પ્રકારે કરવાને શક્તિમાન નથી. તેથી આપણે હિન્દુસ્તાનનાં હવાપાણી, હિન્દુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ અને હિન્દુસ્તાનના રીતરિવાજોનો

ખરચમાં કરકસર

મંડપોને બદલે માંચડા

વિચાર કરીને જ પરિષદોની યોજના કરવી ઘટે છે. એ દૃષ્ટિએ વિચારતાં મંડપો ઉપર અને અસંખ્ય ધજાપતાકામાં હજારો રૂપીઆનું ખર્ચ કરવું એ અમે તો પસંદ કરી શકતા નથી. સ્વચ્છતા અને સગવડ જાળવી શકાય ત્યાં સૌંદર્ય સ્હેજે મળી આવે છે. જો સ્વચ્છ અને ખુલ્લું મેદાન હોય અને તેમાં પુષ્કળ ઝાડો યોગ્ય સ્થળે મળી આવે તો એના જેવો બીજો મંડપ અમારી કલ્પનામાં આવી શકતો નથી. આપણે લાખો માણસોની હાજરી આપણી પરિષદોમાં ઇચ્છીયે છીયે. ન ઇચ્છિતા હોઇયે તો ઇચ્છિવી જોઇયે. લાખો માણસને સારૂ વિલાયતમાં પણ મંડપો રચવામાં નથી આવતા. પ્રમુખ અને કેટલાક આગેવાનોને સારૂ મધ્યમાં એક માંચડો ગોઠવીને આસપાસ કુંડાળામાં જનસમાજને સારૂ ભોંય પર બેસવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. તેઓ ઓછી જગ્યામાં બેસી શકે, ઘણા માણસો માંચડા ઉપરથી થતાં ભાષણો સાંભળી શકે અને આવી રચના બહુ ઓછે ખરચે કરી શકાય. જ્યાં હજારો માણસો ભેળા થાય ત્યાં તેઓને આપણે લાંબો વખત રોકી શકતા નથી. પરિષદોનું મુખ્ય કામ કમિટીમાં જ હોવું જોઇયે. તેમાં તૈયાર થયલા ઠરાવો અને વિચારો ઓછામાં ઓછા શબ્દોમાં, લોકો સમજી શકે એવી સરળ અને આડંબરરહિત ભાષામાં મુકાવા જોઇયે. આટલું કરવાને સારૂ આપણે સવારના સાતથી નવ અને સાંજના પાંચથી સાત વાગ્યા સુધી મળીને પરિષદનું કામ આટોપી શકીયે છીયે અને કમિટીને સારૂ વધારે વખત બચાવી શકીયે છીયે. જો આવે સમયે પણ તડકાની ધાસ્તી લાગે તો બત્તીઓ લાવીને સાંજના છથી નવ સુધી અથવા તો તેથી પણ મોડી સાંજે મળીને ઘણી સ્હેલાઇથી પરિષદનું કામ ઉકેલી શકીયે છીયે.

પરિષદનો વખત

પરિષદને અંગે પ્રદર્શન

સ્વદેશી પ્રદર્શન

એક બીજી પણ સૂચના અમે કરવાની રજા લઇયે છીયે. રા. વામનરાવ મુકાદમે પરિષદને અંગે સ્વદેશી પરિષદ પણ સૂચવેલી છે. એમાં સુધારો કરીને અમે સ્વદેશી પ્રદર્શન સૂચવીયે છીયે. આ પ્રદર્શન આપણી પાસે રહેલા વખતમાં સ્હેજે ભરી શકાય એમ અમે માનીયે છીયે. અમરેલીમાં હમણાં જ પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું અને તે ઘણી સારી રીતે ઉકલ્યું, એટલું જ નહિ પણ તેમાં હજારો સ્ત્રીપુરુષોએ રસપૂર્વક ભાગ લીધો એમ જણાવવામાં આવ્યું છે. અમે ઉમેદ રાખીયે છીયે કે સ્વાગત મંડળ અને સુરતના સાહસિક શહેરીઓ બનતે પ્રયત્ને આ સૂચનાનો અમલ કરશે.

જગતનો તાત

(૨)

હિંદુસ્તાનનાં ગામડાંનો ચિતાર

ગયા અંકમાં ખેડૂતોની સ્થિતિ વિષે આપણે થોડું વિચારી ગયા. એ સ્થિતિ કેમ સુધરી શકે તે આપણે વિચારવાનું રહ્યું છે.

મિ. લાયોનલ કર્ટિસ, જે લખનૌની કૉંગ્રેસ વખતે જાહેરમાં આવ્યા હતા, તેમણે એક જગ્યાએ હિન્દુસ્તાનનાં ગામડાંનો આબેહુબ ચિતાર આપ્યો છે. તેઓ સાહેબ કહે છે કે હિન્દુસ્તાનનાં ગામડાં એક ઉકરડા જેવા લાગતા ટેકરા ઉપર આવેલાં હોય છે. તેનાં ઝુંપડાં ખંડેર જેવાં લાગે છે. લોકોમાં તાકાત હોતી નથી. મંદિરો જ્યાં ત્યાં હોય છે. ગામડાંમાં સ્વચ્છતા હોતી નથી. રસ્તામાં પુષ્કળ ધૂળ હોય છે. સાધારણ દેખાવ એવો હોય છે કે કેમ જાણે ગ્રામ્ય વ્યવસ્થાને સારૂ કોઇ જવાબદાર હોય જ નહિ.

આદર્શ ગામડું

આ વર્ણનમાં બહુ અતિશયોક્તિ નથી; અને કેટલેક દરજ્જે તેમાં ઉમેરો પણ કરી શકાય એવું છે. સુવ્યવસ્થિત ગામની રચનામાં કાંઇક નિયમ હોવો જોઇયે. ગામની શેરીઓ જેમ તેમ હોવાને બદલે કાંઇક આકારમાં હોવી જોઇયે; અને હિન્દુસ્તાન કે જ્યાં કરોડો માણસો ઉઘાડે પગે ચાલનારા છે ત્યાં રસ્તા એટલા બધા સ્વચ્છ હોવા જોઇયે કે તેની ઉપર ચાલતાં કે સૂતાં પણ કોઇ જાતનો અણગમો પેદા ન થઈ શકે. શેરીઓ પાકી અને પાણીના નીકાસને સારૂ નીકવાળી હોવી જોઇયે. મંદિરો ને મસજીદો સ્વચ્છ અને જ્યારે જુઓ ત્યારે નવાં લાગતાં હોવાં જોઇયે, અને તેમાં જતાં જનારને શાંતિનો અને પવિત્રતાનો આભાસ આવવો જોઇયે. ગામમાં અને આસપાસ ઉપયોગી ઝાડો અને ફળઝાડો હોવાં જોઇયે. તેને લગતી ધર્મશાળા, નિશાળ અને દરદીઓની માવજત થઈ શકે એવી નાનકડી ઇસ્પિતાલ હોવી જોઇયે. લોકોની નિત્યની હાજતોને સારૂ એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઇયે કે હવાપાણી, રસ્તા વગેરે ન બગડે. દરેક ગામના લોકોમાં પોતાનાં અન્નવસ્ત્ર ગામમાં જ પેદા કરવાની અથવા બનાવવાની શક્તિ હોવી જોઇયે અને ચોર લૂંટારા વ્યાઘ્રાદિના ભયની સામે બચાવ કરવાની શક્તિ હોવી જોઇયે. આમાંનું ઘણુંખરૂં એક વેળા હિન્દુસ્તાનનાં ગામડાંમાં હતું. જે ન હતું તેની તે વખતે જરૂરીયાત ન હોય એવો સંભવ છે. હોય અથવા ન હોય, છતાં મેં ઉપર વર્ણવી છે એવી ગામની વ્યવસ્થા હોવી જોઇયે એ વિષે કોઇ શંકા નહિ કરી શકે. આવાં ગામડાં જ સ્વાશ્રયી કહેવાય; અને જો બધાં ગામડાં એવાં હોય તો હિન્દુસ્તાનને બીજી થોડી જ ઉપાધિઓ પીડી શકે.

શુદ્ધભાવવાળા સેવકોની જરૂર

આવી દશા આણવી એ અશક્ય તો નથી જ, પણ આપણે ધારતા હોઇશું એવું મુશ્કેલ પણ નથી. હિન્દુસ્તાનમાં સાડાસાત લાખ ગામડાં છે એમ કહેવાય છે. એટલે એક ગામડાની વસ્તી સરેરાસ ૪૦૦ થવા જાય. ઘણાં ગામડાંમાં ૧૦૦૦થી ઓછી જ વસ્તી છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે આવી નાનકડી વસ્તીવાળા ગામડામાં સારી વ્યવસ્થા કરવી એ ઘણું સ્હેલું છે. તેને સારૂ મોટાં ભાષણોની કે ધારાસભાની કે કાયદાઓની જરૂર પડતી નથી. માત્ર એક જ આવશ્યક્તા રહે, અને તે એક હાથના વેઢા ઉપર ગણી શકાય તેટલાં શુદ્ધભાવે કાર્ય કરનારાં સ્ત્રીપુરુષોની. તેઓ પોતાના આચરણથી અને સેવાભાવથી પ્રત્યેક ગામડામાં જોઇતા ફેરફારો કરાવી શકે છે. તેઓને રાતદહાડો એ જ કામમાં રોકાવું પડે એવું પણ કાંઇ નથી. તેઓ પોતાની આજીવિકાનું કામ કરતાં છતાં સેવાવૃત્તિ ધરાવવાથી પોતાના ગામડામાં મહત્ત્વના ફેરફાર કરાવી શકે છે.

સેવકોની લાયકાત

આવા સેવકોને ભારે કેળવણીની જરાયે આવશ્યક્તા નથી. બિલકુલ અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તોપણ ગ્રામ્ય સુધારાનું કામ થઇ શકે છે. આમાં સરકાર કે રજવાડા વચમાં આવી શકતા નથી, અને તેઓની મદદની ઓછી જરૂર રહે છે. પ્રત્યેક ગામમાં આ પ્રમાણે સ્વયંસેવકો નીકળી પડે તો જરાયે આડંબર વિના, મોટી ચળવળો વિના સમસ્ત હિન્દુસ્તાનનું કાર્ય થઇ શકે અને ઘણા થોડા પ્રયત્નથી અણધાર્યું પરિણામ લાવી શકાય. આમાં દ્રવ્યની પણ જરૂર ન હોય એમ તો વાંચનાર સ્હેજે સમજી શકશે. જરૂર માત્ર સદાચારની એટલે ધર્મવૃત્તિની રહેલી છે.

અખતરાની શરૂઆત

ખેડૂતોની ઉન્નતિનો આ સ્હેલામાં સ્હેલો રસ્તો છે એમ હું અનુભવપૂર્વક જાણું છું. આવા પ્રયાસમાં કોઈ પણ ગામને બીજાં ગામોની રાહ જોવાની જરૂર રહેતી નથી અને કોઇ પણ વ્યક્તિને બીજાઓની રાહ જોવાની જરૂર રહેતી નથી. જે ગામમાં જે એક પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રીને લોકસેવા કરવાનો શુદ્ધ વિચાર થાય તે એ જ ક્ષણે શરૂ કરી શકે છે, અને તેમાં તેની આખા હિન્દુસ્તાનની પૂરેપૂરી સેવાનો સમાવેશ થાય છે. મારી ઉમેદ છે કે ગામડાંઓમાં વસનાર જેઓના હાથમાં 'નવજીવન'નો આ અંક આવે તે મેં સૂચવેલો અખતરો શરૂ કરશે અને થોડા સમયમાં જ પોતાના અખતરાનું પરિણામ દેશને બતાવી શકશે. એ અખતરો કેમ શરૂ કરી શકાય એ વિષે કેટલાક અનુભવો હું હવે પછીના અંકમાં વાંચનારની આગળ રજુ કરીશ. પણ જે આ વસ્તુના મહત્ત્વને સમજી ગયેલ છે તેવા સેવક એક અઠવાડીયાની પણ રાહ જોયા વિના પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દેશે એવી હું ઉમેદ રાખું છું.

નોંધ

મિસિસ બેસન્ટ ઘણું જીવો !

૭૩મી જયન્તિ

મિસિસ બેસન્ટની સેવા

મિસિસ બેસન્ટે ગયે બુધવારે ૭૩મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. ઈશ્વર આ મહાન બાઇને હજુ ઘણાં વર્ષ આ પૃથ્વી ઉપર રાખો એવી પ્રાર્થના હજારો હિન્દવાસીએ બુધવારે કરી હશે. ૭૩ વર્ષની ઉમ્મરે જે ખંત અને ઉદ્યોગ મિસિસ બેસન્ટ બતાવી રહેલ છે તે ખંત અને ઉદ્યોગ આપણામાંના ભાગ્યે જ ૩૩ વર્ષની ઉમ્મરે બતાવવા શક્તિમાન હોઈશું. મિસિસ બેસન્ટની હિન્દુસ્તાનની સેવા હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પંકાયલી રહેશે એ નિર્વિવાદ જ છે. 'હોમરૂલ' શબ્દને હિન્દુસ્તાને ઝીલી લીધો એ પ્રતાપ કેવળ આ ભલી બાઇનો જ છે. જગેજગે હોમરૂલ લીગ સ્થપાઈ એ પણ એ બાઈની હિંમતને લીધે બન્યું છે. હિન્દુસ્તાનની રાજ્યપ્રકરણી કેળવણીમાં એમણે ઘણો મોટો ભાગ લીધો છે. હાલ ઇંગ્લંડમાં પણ હિન્દુસ્તાન માટે હોમરૂલને સારુ મિસિસ બેસન્ટ ભારે ચળવળ કરી રહેલાં છે. પોતાની પાસે રહેલાં બધાં સાધનોનો ઉપયોગ મિસિસ બેસન્ટ હોમરૂલને અર્થે કરી રહ્યાં છે. મિસિસ બેસન્ટના વિચારોથી, તેમની કાર્યપદ્ધતિથી ભલે મતભેદ હો, પણ તેમની હિન્દુસ્તાનની સેવા વિષે મતભેદ ન જ સંભવે. દુનિયામાંની સ્ત્રીઓમાં મિસિસ બેસન્ટ સારામાં સારાં વક્તામાં ગણાય છે એટલું જ નહિ, પણ તેમની વક્તૃત્વશક્તિની હરિફાઈ થોડા જ પુરુષો કરી શકશે. તેમની કલમમાં પણ ઘણું બળ રહેલું છે. આ બધી ભારે શક્તિનો ઉપયોગ આ બાઈ ઘણાં વર્ષો થયાં હિન્દુસ્તાનને અર્થે કરી રહેલ છે. તેને સારુ હિન્દુસ્તાન મિસિસ બેસન્ટનું સદાય ઋણી રહેશે. એટલે 'મિસિસ બેસન્ટ ઘણું જીવો,' એ પ્રાર્થના ખરું જોતાં તો આપણા સ્વાર્થની છે.

'નવજીવન'ની ઉપર વાદળ

'નવજીવન'ની ઉપાધિઓ

જેમ હિંદુસ્તાનનું નવજીવન ધીમે ધીમે જ વધી શકે છે અને માર્ગમાં અનેક વિટંબણાઓ પણ આવે છે, તેમ 'નવજીવન' પત્રને વિષે પણ રહ્યું છે. 'નવજીવન'ને આંતરિક અને બાહ્ય એમ બન્ને ઉપાધિઓ રહેલી છે. બાહ્ય ઉપાધિમાં સરકાર તરફનો ઉપદ્રવ છે; અને એ ઉપદ્રવને લીધે ડરી ગયેલા માણસો છાપવા વગેરે બાબતની મદદ કરતાં અચકાય છે. સરકાર તરફના ઉપદ્રવની કેટલીક હકીકત વાંચનાર જાણે છે.

સરકાર સાથે ઝઘડો

સરકાર તરફથી જ્યારે પૂછપરછ થઇ અને એમ સૂચવવામાં આવ્યું કે 'નવજીવન' નવું પત્ર છે અને તેથી ડિફેન્સ ઑફ ઇન્ડિયા ઍક્ટની રૂએ થયેલા ધારા મુજબ એ પત્રને પ્રગટ કરવાની મુંબઇ સરકાર તરફથી પરવાનગી મેળવવી જોઈયે, ત્યારે રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકે સરકારે કરેલો અર્થ ખરો જ હશે એમ માની 'નવજીવન' કાઢવામાં ભૂલ થઈ છે એમ કબૂલ કરી દીધું. આ વેળાએ હું ધોરાજીમાં હતો. આશ્રમ પહોંચતાં અને કાયદો વાંચતાં મને જણાયું કે રા. ઇન્દુલાલની કંઇક ભૂલ થઇ છે. સત્યાગ્રહી તરીકે પોતાને જે સત્ય લાગ્યું તે તેમણે નિખાલસપણે કબૂલ કરી લીધું. એટલે એમણે કરેલું કામ, એમણે કબૂલ

કરેલી ભૂલ એમને કેવળ શોભાવે છે. પણ એમણે ભૂલથી ભૂલ કબૂલ કરી એ હું જોઈ શક્યો. 'નવજીવન' નવું પત્ર કહેવાય જ નહિ. માસિક 'નવજીવન'નું આ સાપ્તાહિક છે એમ સહુ કોઇ સમજે છે અને માને છે. માસિક 'નવજીવન'માં " અને સત્ય " એ પુનરુક્તિ-સૂચક શબ્દો હોઈ કાઢી નાખવામાં આવ્યા તેથી 'નવજીવન' નવું પત્ર નહિ કહી શકાય. આથી તેમની સંમતિ લઈ મેં વિચાર્યું કે સરકાર કંઇક નિશ્ચય ઉપર આવે ત્યાં સુધી 'નવજીવન' પ્રજા આગળ મુકવાનું બંધ રાખી નહિ શકાય.

નવું મુદ્રણાલય

રા. ઈન્દુલાલનો કાગળ ખેંચી લીધાનો તાર સરકારને કરી ૩૬ કલાક સુધી તારના જવાબની રાહ જોઈ ગયો. અંક પ્રજા આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો છે. એથી કંઇ 'નવજીવન' ઉપાધિમુક્ત થતું નથી. ખરૂં જોતાં ઉપાધિને વહોરી લીધી કહેવાય. પણ રણસંગ્રામમાં ઉપાધિઓને વહોરવી પડે. પણ જો સરકારની કટાક્ષ 'નવજીવન' ઉપર થાય તો એક ગરીબ છાપનાર 'નવજીવન' છાપવાનું જોખમ કેમ લે ? એથી 'નવજીવન'ને પોતાનું છાપખાનું જોઇયે-તેટલા સારૂ રા. શંકરલાલ બેંકર, કે જેઓએ આર્થિક જોખમ માથે લીધેલું છે, તેમણે એક છાપખાનું ખરીદ્યું છે. તેને સારૂ મૅજીસ્ટ્રેટ આગળ જાહેરપત્ર રજુ કરવું રહ્યું અને પછી 'નવજીવન' એ પ્રેસમાં છાપવાનો જાહેરપત્ર કરવું પડશે.

આવાં કારણોથી અને છાપખાનામાં ઘણી નકલો છાપવાની હોવાને લીધે સંચામાં ભાગટૂટ થવાથી ઢીલ થઇ છે તે વાંચનાર દરગુજર કરશે અને ધીરજ રાખશે એવી મારી ઉમેદ છે.

(આ લખાઇ રહ્યા પછી સરકાર તરફથી પરવાનગી મળી ગઇ છે તેને સાર સરકારનો આભાર માનું છું ને વાંચનારને મુબારકબાદી આપું છું.)

રેંટીયા

સ્વદેશીની સફળતાનો આધાર

સ્વદેશી ચળવળની સફળતાનો આધાર ઘણે અંશે ૧ લોઢવાના સાદા પણ તુરત લોઢી શકાય એવા ચરખા ઉત્પન્ન કરવા ઉપર, ૨ પીંજવાની ક્રિયા સ્હેલી કરવા ઉપર અને રેંટીયા તથા સાળમાં બની શકે તેટલા સુધારા કરવા ઉપર રહે છે.

સંચાની મારી કલ્પના

કોઈ એમ માનતા જણાય છે કે રા. ગાંધીની ચળવળમાં સંચાને અથવા પ્રાચીન યંત્રો સુધારવાને સ્થાન જ નથી. આ ભૂલભરેલી માન્યતા છે. એમનો વિચાર આ છે. યંત્ર અથવા યંત્રના સુધારા એવા જોઇયે કે જે આપણા દેશને રૂચે તેવા હોય અને તેનો ઉપયોગ પોતાના ઘરમાં કરી શકે. આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખીને જેટલા સુધારા થઈ શકે તેટલા સુધારા કરાવવા તરફ રા. ગાંધીનું લક્ષ રહ્યાં જ કરે છે. બધા ખેડૂતો અને કારીગરો મોટાં કારખાનાંમાં કામ કરી ન જ શકે. ખેડૂતો પોતાનાં ખેતર છોડી ન શકે. તેઓનાં ઘરમાં ખેતી ઉપરાંત કંઈક ઉદ્યોગ દાખલ થઈ શકે એવી શોધ કરવી, એવા ઉપાય યોજવા એ દરેક હિંદહિતેચ્છુની ફરજ છે.

રેંટીયાનો સુધારો

એથી રા. રેવાશંકર જગજીવન મહેતાએ આપવા કહેલું ઈનામ અમે આ અંકમાં જાહેર કરીયે છીએ અને તેને વધાવી લઇયે છીયે. રેંટીયાનો સુધારો એ પહેલી આવશ્યક્તા છે. સુધારો ન થાય તોપણ સૂતર તો કંતાયાં જ કરશે. છતાં જો રેંટીયો આપે છે તેના

કરવાં બમણું કામ આપી શકે એટલો સુધરે તો ચળવળ વધારે વેગે ચાલે અને કાંતનારની કમાણી વધે, એ તો દેખીતું જ છે. ચાલુ રેંટીયામાં સુધારો થઈ શકે છે એમાં કંઈ શંકા જ નથી. કેટલાક સ્વદેશાભિમાની કારીગરો આ દિશામાં કામ કરી જ રહ્યા છે. ગોંડળના એક બાહોશ કારીગરે પીત્તળનો નાજુક રેંટીયો બનાવ્યો છે. તેમાં મુખ્ય ઉદ્દેશ વિશેષ સૂતર નીકળે એ નથી રાખવામાં આવ્યો, પણ વધારે સ્હેલાઈથી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જઈ શકાય અને ઘણા લાંબા કાળ સુધી ટકી શકે એવો રેંટીયો બનાવવાનો ઉદ્દેશ તેમણે રાખ્યો છે. એ રેંટીયામાં હજુ આ કારીગર સુધારા કરી રહેલ છે.

શિક્ષિતવર્ગ અને કારીગરો

રાજકોટમાં ચાર ત્રાક સાથે ચઢાવી શકાય, એટલે તે જ મુદ્દતમાં ચોગણું સૂતર નીકળી શકે એવો રેંટીયો એક કારીગર બનાવી રહેલ છે. ભરૂચમાં બે ત્રાક સાથે ચાલે એવો રેંટીયો બની ચુકયો છે. એટલે ઈનામી રેંટીયો બનાવવામાં મુશ્કેલી ન આવવી જોઇયે. કારીગર વર્ગને આ ઈનામની ખબર અમારા વાંચનાર પહોંચાડશે એવી અમારી ઉમેદ છે; એટલે કે ભણેલવર્ગે કારીગર ઇત્યાદિ નિરક્ષરવર્ગથી નોખા નહિ પડી જતાં તેઓના જીવનમાં ભાગ લેવાની અને પોતે મેળવેલા જ્ઞાનનો લાભ તેમને આપવાની આવશ્યકતા છે. દેશમાં કારીગરી કે શોધકશક્તિની કશી ત્રૂટી નથી, પણ ઉત્તેજનને અભાવે એ શક્તિનો દેશને ઉપયોગ મળતો નથી. અમારી ઉમેદ છે કે રા. રેવાશંકર મહેતાનું કાઢેલું ઈનામ મેળવવા ઘણા બાહોશ કારીગરો મથશે.

સ્મશાનસુધારો

રા. છોટાલાલ તેજપાળે અમારી ઉપર બે ચાર પત્રો લખ્યા છે અને તેઓ જે ચળવળ ચલાવી રહેલા છે તે વિષેનું કેટલુંક સાહિત્ય પણ મોકલેલું છે. એ બધું એવું લાંબું છે અને એટલી બધી આસપાસની બીજી હકીકતોથી છવાયેલું છે કે તે અમે આપી શકતા નથી. તેથી તેઓનો ઉદ્દેશ માત્ર અમે અહીંઆં આપવા ધારીએ છીએ, કેમકે એ ઉદ્દેશ અમને ઉપયોગી જણાયો છે.

શાસ્ત્રીય અગ્નિદાહની યોજના

મૂડદાંની વ્યવસ્થા કરવામાં પ્રતિદિન તકલીફ વધતી જાય છે. ગરીબોની હાડમારી વિશેષ છે. મૂડદાં ઉચકવાની સગવડ સરખી પણ કેટલાકને હોતી નથી. મરકી ઈ૦ ઉપદ્રવો દેશમાં વખતોવખત થયાં કરે છે અને તે સમયે લોકોની સ્થિતિ બહુ દયામણી થઈ પડે છે. વળી મૂડદું જ્યાં સુધી બળી રહે ત્યાં સુધી બેસી રહેવામાં વખતનો નકામો ક્ષય થાય છે. કેટલીક વેળા મૂડદું પૂરૂં ઢંકાયેલું પણ નથી હોતું એવી રીતે ચિતા ખડકવામાં આવે છે.

આવાં કારણોથી કેટલીક મુદ્દત થયાં મૂડદું લઈ જવાની અને બાળવાની ક્રિયામાં સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન રા. છોટાલાલ કરી રહ્યા છે. અમને લાગે છે કે એ પ્રયત્ન ઉત્તેજનને લાયક છે. એમની સૂચના એવી છે કે મૂડદું વાહનમાં લઈ જવું અને સ્મશાન એવી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી બાંધવું કે જેથી મૂડદું એક ભઠ્ઠીમાં મૂકવામાં આવે અને જલદ અગ્નિથી તેની તરત ખાખ થઈ શકે. આમ કરવાથી પૈસાનો અને વખતનો બચાવ થાય છે અને ધર્મની લાગણીને જરાયે ઈજા પહોંચતી નથી. એમ છતાં હાલ તુરતમાં વાહનમાં મૂડદાને લઇ જવાનું અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે અગ્નિદાહ દેવાનું ફરજીયાત કરતાં મરજીયાત રાખવું એ વધારે

મરજીયાત સુધારો

ઉચિત ગણાશે. આવી બાબતમાં લોકકેળવણીની જરૂર છે. અઘટિત રિવાજો પણ ધીમેથી જ દૂર કરી શકાય છે. લોકોએ જ્ઞાનપૂર્વક અથવા તો શ્રદ્ધાપૂર્વક પણ સ્વેચ્છાએ ગ્રહણ કરેલો ફેરફાર એ જ ખરો સુધારો ગણાય. એટલે જે જે જગ્યાએ થોડા સાહસિક ગૃહસ્થો હોય, દ્રવ્યની સગવડ હોય, અને જ્યાં થોડા ઘણા માણસો અગ્નિદાહ કરવાની નવી પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર હોય, ત્યાં વાહનોની અને અગ્નિદાહની સગવડ કરી હોય તો અને વ્યવસ્થા સારી રાખવામાં આવે તો થોડા વખતમાં આ અગત્યની વસ્તુ લોકપ્રિય થઇ પડશે, અને રોગચાળાને સમયે ગરીબ લોકો તો તેને વધાવી જ લેશે.

તા. ૧૨-૧૦-૧૯૧૯

ઉપવાસ અને પ્રાર્થના

ઉપવાસ અને પ્રાર્થનાનો સંબંધ

ઉપવાસ અને પ્રાથના જો સાચા દિલથી અને ધાર્મિક વૃત્તિથી કરવામાં આવે તો તેમાંથી મહાન પરિણામો નીપજાવી શકાય છે એમ મારી ખાતરી છે અને મારો અનુભવ છે. ઉપવાસથી જે શુદ્ધિ મેળવી શકાય છે એ શુદ્ધિ બીજી કોઇ રીતે નથી મેળવી શકાતી. પણ પ્રાર્થના વિનાનો ઉપવાસ શુષ્ક છે અને તેનું પરિણામ રોગીને નીરોગી કરવામાં આવી શકે અથવા તો નીરોગીને નકામું દુઃખ સહન કરવા જેટલું આવે. ઉપવાસ કેવળ દેખાવને ખાતર અથવા ત્રાસ ઉપજાવવાને ખાતર કરવામાં આવે એ તો કેવળ પાપકર્મ જ ગણાય. એટલે પોતાની જ ઉપર અસર કરવાને સારૂ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે થયેલો પ્રાર્થનાયુક્ત ઉપવાસ એ જ ધાર્મિક ઉપવાસ ગણી શકાય. પ્રાર્થના એટલે ઇશ્વરની પાસે સંસારી સુખ કે બીજી સ્વાર્થ સાધવાની વસ્તુઓ માગવી એ નથી. પ્રાર્થના એ ક્લેશ પામેલા આત્માનો ગંભીર નાદ છે. તેની અસર જગત ઉપર થયા વિના રહેતી નથી અને તે પ્રાર્થના ઇશ્વરના દરબારમાં સંભળાયા વિના રહેતી નથી. વ્યક્તિ અથવા તો પ્રજા જ્યારે મોટા સંકટથી પીડાય છે ત્યારે તે પીડાનું શુદ્ધ જ્ઞાન એ જ પ્રાર્થના છે અને જ્યારે એવું પવિત્ર જ્ઞાન થાય છે ત્યારે ખાવા ઇત્યાદિના શારીરિક વ્યાપારો સ્હેજે મોળા પડે છે. પોતાનો એકનો એક દીકરો મૃત્યુ પામે છે ત્યારે મા પીડાય છે. તેને ખાવાનું સૂઝતું નથી. એવી જ પીડા

પ્રજાજીવનમાં તેમનું સ્થાન

જ્યારે પ્રજાની કોઇ પણ વ્યક્તિને દુઃખ થવાથી બીજા બધાને થાય ત્યારે પ્રજાનો જન્મ થયો ગણાય. એ પ્રજા અમરપદ પામવા લાયક બને છે. હિંદુસ્તાનમાં અનેક ભાઇઓ અને બહેનો મહાસંકટમાં રહે છે એમ આપણે જાણીયે છીયે, એટલે આપણને ખરૂં જોતાં તો પ્રાર્થનામય ઉપવાસના સમયો ડગલે ડગલે આવી પડે છે.

પણ પ્રજાજીવન એટલું ઉગ્ર નથી થયું, એટલું શુદ્ધ નથી થયું. એમ છતાંયે કેટલાક પ્રસંગો બની આવે છે કે જ્યારે આપણે બહુ ક્લેશ પામીયે છીયે.

૧૭મી ઑક્ટોબરઃ રોજો અને ઇબાદત.

એવો એક પ્રસંગ ઇસ્લામી ભાઇઓને આવી પડ્યો છે. એ પ્રસંગ 'નવજીવન'નો વાચકવર્ગ જાણે છે. તુર્કીના ભાગલા પડે તો ખિલાફત ગયા જેવું થાય. જો ખિલાફત જાય તો ઇસ્લામ નિસ્તેજ બને. એ મુસલમાનથી સહન થાય જ નહિ. ભલા મિ. એન્ડ્રુઝે મારા મતને ટેકો આપતાં જણાવેલું છે કે જો મુસલમાનોને ન્યાય ન મળવા જેવું લાગે તો મિ. મૉંટેગ્યુ તથા વાઇસરાય સાહેબે રાજીનામાં આપવાં જોઇયે. આ ઉપચાર આવશ્યક છે, પણ તે બહારનો છે. એના કરતાં અસંખ્યગણો જોરાવર ઉપચાર મુસલમાન ભાઇઓના હાથમાં છે. એવું ઠરાવ્યું છે કે તારીખ ૧૭મી ઑક્ટોબર શુક્રવારને દિવસે મુસલમાનોએ રોજો રાખવો એટલે ચોવીસ કલાકનો ઉપવાસ કરવો; એટલે સોળમીની સાંજથી માંડીને સત્તરમીનો દહાડો ઇબાદતમાં એટલે પ્રાર્થનામાં ગાળવો. આ વિચાર ઘણો સુંદર છે. દુઃખને સમયે ઇશ્વરને સંભારવાથી જેટલો લાભ થાય છે, જેટલી શાંતિ મળે છે તેટલો લાભ અને તેટલી શાંતિ બીજા કશા ઉપાયોથી મળતાં નથી.

હિંદુઓ કેમ પાળે ?

આવે સમયે હિંદુઓની ફરજ સ્પષ્ટ રીતે દેખાઇ આવે છે. હિંદુઓ જો મુસલમાનને ભાઇ સમાન માનતા હોય તો તેમના દુઃખમાં પૂરેપૂરો હિસ્સો લેવો જ જોઇયે. હિંદુઓ અને મુસલમાનોમાં ઐક્ય વધારવાનો આ મોટામાં મોટો અને સ્હેલામાં સ્હેલો ઉપાય છે. દુઃખમાં ભાગ લેવો એ જ ભાઇચારાની ખરી નિશાની છે. તેથી હું ઉમેદ રાખું છું કે આખા હિંદુસ્તાનમાં દરેક સ્ત્રીપુરુષ ૧૭મી ઑક્ટોબરનો દિવસ ઉપવાસમાં અને પ્રાર્થનામાં ગાળશે. હિંદુઓને સારૂ ગીતાજી સર્વમાન્ય ગ્રન્થ છે. એ પહેલેથી છેલ્લે સુધી અર્થસહિત વાંચી વંચાવી જવો; એટલે દિવસ પવિત્ર રીતે ગાળી શકાશે અને એ જ હિંદુઓની પ્રાર્થના ગણાશે.

મરજીયાત હડતાળ

મને લાગે છે કે આપણે નિર્ભયપણે તે દિવસે હડતાળ પાડી શકીયે છીયે. જેઓ સ્વતંત્ર છે તેમણે કામો બંધ રાખવાં. નોકરો અને મજૂરોએ, તથા જેઓને ઇસ્પિતાલ વગેરેમાં કામ કરવાનું છે તે બધાએ કામ બંધ કરવાની જરૂર નથી. અને તે દિવસે સૌ પોતાનું ઘર ઝાલીને બેસે, સરઘસો બિલકુલ ન કાઢે તો કશા ભયનું કારણ નથી. ઉપવાસ અને પ્રાર્થનામાં બળાત્કાર હોય જ નહિ. તેવું જ કામ બંધ કરવા વિષે થવું જોઇયે. હડતાળની અસર તે કેવળ મરજીયાત હોય તો જ પડી શકે. હિંદુ અથવા તો મુસલમાનની લાગણીનું માપ મરજીયાત હડતાળથી જ મળી શકે. હડતાળ મરજીયાત રહી શકે તે કારણસર નિમાયેલા સ્વયંસેવકો બહાર હરીફરી શકે

છે, અને દુકાન ઉઘાડી રાખનારા અને કામધંધે વળગનારા કોઇને પણ કોઇ માણસ ઇજા ન પહોંચાડે, દબાણ ન કરે એ તપાસ રાખવી એ સ્વયંસેવકોની ફરજ ગણાવી જોઇએ.

વાઇસરાયની અને પ્રજાની ફરજ

સરકાર જો શાણપણ વાપરે તો પ્રજાને આ કાર્યમાં ઉત્તેજન આપશે. વાઇસરાય સાહેબનો ધર્મ છે કે પોતાની લાગણી મુસલમાન ભાઇઓને બતાવવાને તેમણે તમામ અમલદારને સૂચવી દેવું જોઇયે કે તેઓ હડતાળ પાળવામાં કોઇને હરકત ન કરે. વાઇસરાય સાહેબ આગળ વધે તો તે દિવસે કામ પણ બંધ રાખી શકે અને પ્રજાને ભારે શાંતિ આપી શકે. પણ સરકાર તેમ કરો યા ન કરો, પ્રજાની ફરજ તો ચોખ્ખી છે. હિંદુ મુસલમાન બન્નેએ મળીને સત્તરમી ઑક્ટોબરનો દિવસ ઉપર પ્રમાણે પાળવો.

વિધવાનો બળાપો

સુરતની વિધવાઓની રાવ

સુરતથી અગીયાર બહેનોએ પોતાનો બળાપો કાઢનારા બે કાગળ લખ્યા છે. "અમે વૈષ્ણવ, વણિક વિધવા, બાળરાંડ" એવી રીતે આ બહેનોએ પોતાનો કાગળ શરૂ કર્યો છે. પોતાનાં નામ આપ્યાં છે પણ માબાપનું નામ અને ઠેકાણું છૂપાવ્યાં છે. હું દિલગીર છું કે આ બહેનોએ પોતાની પૂરી ઓળખ નથી આપી. વર્તમાનપત્રોનો કાયદો તો એવો છે કે નનામા કાગળ ઉપર તંત્રી ધ્યાન ન જ આપે, અને એ કાયદો જરૂરનો છે. તંત્રીની ફરજ એ છે કે લખનાર પોતાનું નામ જાહેરમાં મુકવા ન ઇચ્છે તો તે ઇચ્છાને પૂરેપૂરૂં માન આપવું. પણ તેની જાણને સારૂ લખનારે પૂરી ઓળખ આપવી જ જોઇયે. એમ ન થાય તો બળવાન ઇચ્છા છતાંયે તંત્રી પોતાના છાપા દ્વારા જેટલી સહાય કરી શકાય તેટલી કરી શકતો નથી. આ બહેનોના જ દાખલામાં હું જોઇ શકું છું કે તેમનું ઠામઠેકાણું હું જાણતો હોઉં તો વધારે ખબર કાઢી શકું અને તેઓના દુ:ખમાં ભાગ લેનાર પણ શોધી શકું. મજકુર કાગળોમાં આવી અને બીજી ત્રુટીઓ છતાંયે તેમાં કેટલીક સામાન્ય વસ્તુઓ એવી છે કે બધાએ તે જાણવી જોઇયે. આ અગીયાર બહેનમાંની ત્રણ થોડી કેળવણી પામેલી છે. આઠ 'અક્ષરશૂન્ય' છે. તેમાંની એક આઠ દહાડે માંડ 'નવજીવન' વાંચવા પામે છે. ન્યાતીલા 'હડહડ' કરે, 'ભક્ષણી' કહે, ગમે તેવાના આશ્રયે રહેવું પડે, કેળવણીનું મીંડું, ખીચડી ખાંડ પણ થોડાં જ ખાવા મળે. સુરતમાં વણિકની ન્યાત બેતાળીસ છે, તેમાં બાળવિધવા કંઇ નહિ તો સાતસેં હશે. ધર્મ શું ચીજ છે તે કોઇ જાણતું નથી. "અમે વિધવા

ધર્મ સમજીયે છીયે, પણ એ ધર્મ સાચવી શકીયે એવાં સાધન અમને મળતાં નથી. અમને કોઇ આશ્રમમાં રાખી સારૂં શિક્ષણ આપવામાં આવે, અમને સેવાધર્મ શીખવવામાં આવે તો અમે વિધવાધર્મ સાચવવા તૈયાર છીયે. જો તેમ ન થાય તો અમારી સામે એટલી બધી લાલચો હોય છે કે અમને પતિસંગની જરૂર છે. ... ...જ્યારે જ્ઞાનમાર્ગ મંદ પડ્યો ત્યારે વલ્લભે ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કર્યો. કાળે કરીને રૂઢિઓમાં ફેરફાર થયા. તે જ પ્રમાણે વિધવાને વિષે થવાની જરૂર છે. ”

આ સિવાય બીજું આ કાગળોમાં ઘણું લખ્યું છે. વિધવાઓ કેમ ભ્રષ્ટ થાય છે એ પણ લખ્યું છે. બન્ને કાગળોનો હું આપી શકું એવો સારાંશ મુખ્ય ભાગે મારા શબ્દોમાં આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. વિધવાનો પ્રશ્ન હિન્દુ સંસાર પાસે નાનો સૂનો નથી. ભાગ્યે એવું હિંદુ કુટુમ્બ હશે કે જેની ઉપર વિધવાની જવાબદારી નહિ હોય. સુધારકોએ એ પ્રશ્નનો એકદેશીય માર્ગ સૂચવી દીધો છે. પુનર્લગ્ન એ જ વિધવાના દુ:ખનો ઉપાય છે એમ કહી દીધું છે. મને તો એ વિચાર ભયંકર લાગે છે. વૈધવ્યમાં હું તો ઘણું રહસ્ય જોઉં છું. વૈધવ્યનો ઉપયોગ પણ એટલો જ જોઉં છું. પુરુષો પણ ઘરભંગ થઇ પુનર્લગ્નનો વિચાર ન કરે એ વધારે સરસ ન હોત? પણ એવી હીલચાલ જરાયે થતી હોય એવું જોવામાં નથી આવતું. પરંતુ એવા વિચારથી અથવા તો એ વિચારના અમલથીયે બાળવિધવાનો બળાપો કેમ બંધ કરી શકાય? હજારો પુરુષો ઘરભંગ થયા પછી સ્વેચ્છાએ પુનર્લગ્ન ન કરે તેથી જેને બળાત્કારે વૈધવ્ય ભોગવવું પડે તેવી બાળાને સારૂ શો રસ્તો? હઠપૂર્વક વિધવાને પુનર્લગ્ન કરતી અટકાવવી એમાં ધર્મ હશે? વૈધવ્ય શોભાવી શકાય એવી સ્થિતિમાં વિધવાઓને મુકયા વિના વિધવાઓની પાસેથી પવિત્રતાની આશા રાખી શકાય?

વિધવાના પ્રશ્નનો ઉપાય

પુનર્લગ્ન: એકદેશીય માર્ગ

ગુંચવાડા

આ બધા ગુંચવાડા ઝટ ઉકેલી શકાય એવા નથી. દરેક પક્ષમાં ઓછુંવત્તું સત્ય રહેલું છે. વાદવિવાદમાં ઉતર્યા વિના હું નીચેના નિર્ણયો હિંદુ સંસાર સમક્ષ મુકવા ઇચ્છું છું:

કેટલાક નિર્ણયો

૧. વૈધવ્યનો ભંગ કરવાનો પ્રયત્ન ધર્મને હાનિકર્તા છે.

૨. વિવાહ ધાર્મિક ક્રિયા છે. પ્રેમ એક જ વખત પરણી શકે છે.

૩. વિધવા પૂજ્ય છે. તેનો તિરસ્કાર એ પાપ છે. પવિત્ર વિધવાનાં દર્શન શુભ શુકન છે. તેને અપશુકન ગણવાં એ પાપ છે.

૪. વિવાહ જો ધાર્મિક ક્રિયા હોય અથવા ગણાય અને એ કેવળ પવિત્ર પ્રેમની નિશાની રૂપે હોય, તો કજોડાં અને બાળલગ્ન પાપરૂપ જ ગણાવાં જોઇયે. જો પચાસ વરસે નવ વર્ષની કુમારિકાને પરણવામાં બાધ ન ગણાય અને એવા

વિવાહ કરનારને ન્યાતબહાર ન મુકી શકાય, તો એવી કુમારિકા વિધવા થાય અને પુનર્લગ્ન કરે તો તેને ન્યાતબહાર મુકવી અને એવી બીજી રીતે દંડવું એ પણ પાપ જ ગણાય.

બળાત્કારનો ત્યાગ

ધર્મના પાલનમાં બળાત્કારને અવકાશ જ નથી. એટલે સુરતમાં બાળવિધવાઓને વિષે વૈષ્ણવોને અને બીજાં હિન્દુ કુટુમ્બોને હું તો એ સલાહ આપું કે વિધવાઓનાં મન અને શરીર સારી રીતે રોકાયલાં રહે, તેઓ લાલચોમાં ન ફસાય એવી યોજના ઘડો અને તેને અમલમાં મુકો. તેમ કરતાં છતાં પણ જે કેવળ બાળવિધવા છે તેને વિવાહ કરવાને ન લલચાવવી એ જેટલું જરૂરનું છે તેટલું જ જો તેને વિવાહ કરવો હોય તો તેના માર્ગમાં કાંઈ પણ વિઘ્ન ન મુકવું એ જરૂરનું છે. વૈધવ્ય પાળવું એ પુણ્યકર્મ છે, પણ વિધવાવિવાહ સર્વથા પાપકર્મ તો નથી જ. જ્ઞાતિઓ જો વર્ણાશ્રમધર્મને શોભાવવા માગતી હોય, તેનો લોપ થવા દેવા ન ઇચ્છતી હોય તો તેમાં આવી ગયેલી અનેક પ્રકારની કુવ્યવસ્થાઓને દૂર કરવી પડશે અને તેમાં ઉત્પન્ન થતા દરેક પ્રશ્નનો ધાર્મિક દૃષ્ટિથી ફડચો કરવો જોઇશે. એટલે હું વિધવાને કહું કે તમે તમારા વૈધવ્યને પવિત્ર ગણી શોભાવજો. તેવા દાખલા હિંદુ સંસારમાં અનેક પડયા છે. જ્ઞાતિઓને કહું કે જો બાળવિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છે તો તેમને તરછોડશો નહિ, તેમને જ્ઞાતિબહાર ન મૂકશો.

નોંધ

જામીનમાંથી મુક્તિ

નવજીવન મુદ્રણાલયની સ્થાપના

વાંચનારને યાદ હશે કે 'નવજીવન' જ્યારે સાપ્તાહિક કરવામાં આવ્યું ત્યારે પાંચસેંની સીક્યુરીટી ઠરાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ જે વાદળ આવ્યું અને વીખરાઇ ગયું તે વિષે પણ અમે ખબર આપી ચુક્યા છીયે. વ્યવસ્થાપકોએ અનુભવ્યું કે 'નવજીવન' જેવું છાપું જેને છાપવામાં ઘણાં જોખમો વહોરવાં જોઇયે, જે પ્રજાને જથાબંધ નિયમિત રીતે પહોંચાડવું જોઇયે તે છાપું પોતાના જ છાપખાનામાં નિર્વિઘ્ને છાપી શકાય. એટલે કે બાહ્ય ઉપાધિ તો જ ઓછામાં ઓછી કરી શકાય. એથી રા. શંકરલાલ ઘેલાભાઇ બેંકરે, જેઓ આર્થિક સહાયને સારૂ જવાબદાર છે તેઓએ મનહર પ્રેસ ખરીદ્યું છે અને તે હવે પછી 'નવજીવન મુદ્રણાલય' તરીકે ઓળખાશે. વળી 'યંગ ઇન્ડિયા' જેને સારૂ 'નવજીવન'ના તંત્રી જવાબદારી ભોગવે છે તે મુંબઇમાં બહાર પડે અને 'નવજીવન' અમદાવાદમાં બહાર પડે એ પણ કઠિન દશા લાગી. તેથી 'યંગ ઇન્ડિયા' પણ અમદાવાદમાં જ બહાર પડવાનો નિશ્ચય થયો. આથી 'યંગ ઇન્ડિયા' વિષે, 'નવજીવન' વિષે અને નવજીવન છાપખાના વિષે એકરારો કરવાનો સમય આવ્યો. અમદાવાદના મૅજીસ્ટ્રેટ સાહેબ પાસે એ એકરારો થયા. તેઓ સાહેબે

સીક્યુરીટી માફ

એ બન્ને છાપાં માટે સીક્યુરીટી નહિ લેવાનો ઠરાવ કર્યો અને તે જ પ્રમાણે નવજીવન મુદ્રણાલયને વિષે ઠરાવ્યું. આવા ઠરાવને સારૂ અમે મહેરબાન ડિસ્ટ્રીક્ટ મૅજીસ્ટ્રેટને મુબારકબાદી આપીયે છીયે. જ્યાં સુધી હિંદનાં વર્તમાનપત્રોની ઉપર પ્રેસ ઍક્ટની અન્યાયી કલમો રૂપી તરવારો લટકી રહી છે ત્યાં સુધી સીક્યુરીટીમાંથી 'નવજીવન' અથવા 'યંગ ઇન્ડિયા' ઉગરી ગયાં છે તેને સારૂ અમે ખુશાલી માની કે પ્રગટ કરી શકતા નથી. સીક્યુરીટી અમારી કલમ ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો અંકુશ નથી મુકી શકતી. સીક્યુરીટી ન હોવાને લીધે અમારી નિરકુંશતા રતીભાર વધતી નથી, અમારી જવાબદારી સ્હેજ વધે છે. રખેને જાણ્યે અજાણ્યે પણ અમારાથી એવા વિચાર દર્શાવી જવાય કે જેથી અમે ફરી સીક્યુરીટીને પાત્ર ગણાઇયે. પણ જવાબદારી વધો કે ઘટો, પ્રજાની પાસે વિવેક અને મર્યાદાપૂર્વક પણ નીડરપણે અમારા અભિપ્રાયો અને વિચારો મુકવા અમે ખૂબ પ્રયત્ન કરતા રહીશું.

જવાબદારીમાં વધારો

"અમારી મુસીબત તમને ખબર ન પડે"

મા. સિંહની કબૂલત

બિહારના જાણીતા પત્રકાર અને વડી ધારાસભાના સભાસદ માનનીય સચ્ચિદાનંદ સિંહ વડી ધારાસભામાં મુક્તિના કાયદાને વિષે બોલતા હતા તેવામાં તેમણે કંઈ ભૂલ કરી. સર જ્યૉર્જ લૌંડ્સે તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો. વાઈસરાય સાહેબે એ તો શરતચૂક થઈ ગઇ છે એમ કહ્યું. પણ માનનીય સિંહ બોલ્યા, "પારકી ભાષામાં બોલતાં અમને કેટલી મુસીબત પડે છે એનો ખ્યાલ આપના અંદાજમાં ન જ આવી શકે. અમે વારંવાર ભૂલ કરીયે છીયે." આ ઉદ્ગાર મા. સિંહને શોભાવનારા છે. પરભાષામાં બોલવાનું હોઇને બહુ બાહોશ સભાસદોને પણ ભારે વિટંબણા પડે છે અને હાજરજવાબીમાં આપણે વખતોવખત હારી જઈયે છીયે. આપણો કેસ નબળો હોય છે અથવા આપણી આવડત ઓછી હોય છે તેથી નહિ પણ આપણે પરભાષામાં બોલવાનું હોય છે તેથી આપણે ઘણીવાર મ્હાત થઇયે છીયે. ઇંગ્લંડ જનાર ભારે અંગ્રેજી બોલનાર હિંદીઓ, સામાન્ય કેળવણી પામેલા અંગ્રેજી કુટુમ્બોમાં બોલતાં અચકાયાં કરે છે અને ઘણી વેળા મશ્કરીને પાત્ર થાય છે એવો અનુભવ ઇંગ્લંડથી આવેલાં દરેક હિંદીને હોય છે. પ્રોફેસર જદુનાથ સરકારે બતાવ્યું છે કે અંગ્રેજી ભાષામાં વિચાર કરવાનો હોવાથી અને બોલવાનું હોવાથી શિક્ષતવર્ગ ઉપર ઘણો સખત બોજો પડે છે. એ બોજો એટલો સખત છે કે શિક્ષિતવર્ગ દુર્બળ થઈ ગયેલ છે, રોગથી પીડાઇ રહેલ છે; અને ન્યાયમૂર્તિ રાનડેએ કેટલાંક વર્ષ પહેલાં બતાવી આપ્યું હતું ઘણા અકાળ મૃત્યુને શરણ થાય છે અને તેઓમાં શોધકશક્તિ ભાગ્યે જ હોય છે. આવી કઠિન દશાનો ઈલાજ વહેલોમોડો પણ આપણે લેવો જ જોઇયે. જેટલો વહેલો લેવાય તેટલો વહેલો લાભ થાય. પ્રાંતિક ધારાસભાઓમાં તે તે પ્રાંતની ભાષાઓમાં કારભાર ચાલવો જોઈયે. અને વડી ધારાસભામાં રાષ્ટ્રીય ભાષા એટલે હિંદુસ્તાનીમાં કારભાર [illegible] જોઈયે. આ હીલચાલની શરૂઆત કૉંગ્રેસ અને કૉન્ફરન્સથી થવી જોઇયે. કૉંગ્રેસને જો પોતાનો સંદેશો કરોડોને પહોંચાડવો હોય તો એ સંદેશો કોઈ પણ કાળે અંગ્રેજી ભાષાની મારફતે ન જ પહોંચે. તે તો હિંદુસ્તાનીની મારફતે જ પહોંચી શકે.

પરભાષા દ્વારા વ્યવહારમાં વિટંબણા

કૉંગ્રેસનું કાર્ય

બારેજડીનો દંડ

બારેજડીની અરજી

બારેજડીના લોકોએ, વધારાની પોલીસના રૂપીઆ બોતેરસો ભરાવવા બાબત સરકારે કરેલા હુકમની સામે જે અરજી કરેલી છે તે અમે બીજી જગ્યાએ આપી છે. એ અરજી વકીલે નથી ઘડી એ એના ઘડતર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. અરજદારોએ યુક્તિસર દાખલાદલીલો નથી આપ્યાં, પણ પોતાના ઉદ્‌ગારો પોતાને આવડે તેવી ભાષામાં તેઓએ આપી દીધા છે. અમે બારેજડીના લોકોને તેમના કાર્યને સારૂ ધન્યવાદ આપીયે છીયે. અમે એ અરજીને કિંમતી સમજીયે છીયે; અને તે જ પ્રમાણે પ્રજાની ઉપર જે દુઃખ પડે તેનો નાદ સરકારને તેમજ પ્રજાને દુઃખી સ્ત્રીપુરુષો સંભળાવી શકે છે. એવા કાર્યમાં વકીલોની કે મોટા અરજી ઘડનારાઓની જરૂર નથી. જેના પગમાં કાંટો ભોંકાયો હોય એ પોતાનું દુઃખ જેટલા જોરથી સંભળાવી શકે છે તેટલા જોરથી પારકો માણસ કદી નહિ સંભળાવી શકે. આપણે જે હકીકત જેવી છે તેવી જ આપવી અને અતિશયોક્તિ ન કરવી એટલી જ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. સત્યને શણગાર શો ?

બારેજડીનો કેસ

બારેજડીનો કેસ સીધો છે. મુદ્દા ટુંકાને ટચ છે. 'અમે ગુન્હો નથી કર્યો. અમારી ઉપર બે દુષ્કાળો વહી ગયા. અમે ભાગ્યે જ સરકારધારો ભરી શકીયે એવી અમારી સ્થિતિ છે. અમારે ત્યાં વધારાની પોલીસની જરૂર નથી. એથી અમારી ઉપર બોતેરસો રૂપીયાનો બોજો નહિ હોવો જોઇયે. સરકારને અમારી વર્તણૂક વિષે તજવીજ કરવી હોય તો કરો. આ સીધો ન્યાય છે. નડિયાદને વિષે વિચાર કરતા અમે બારેજડીનું પણ લખી ચુક્યા છીયે. વિશેષ ટીકાની જરૂર નથી. અમારી ઉમેદ છે કે સરકાર અરજદારોની અરજી ઉપર પૂરૂં ધ્યાન આપશે અને ધારાસભાના ગુજરાત વિભાગના અને બીજા સભાસદો જેઓ અમલદારવર્ગના નથી તેઓ આ કામ ઉપાડી લેશે અને નિર્દોષ ખાતેદારોને સારૂ દાદ મેળવશે.

રોલેટ કાયદાની અરજી

જે અરજી ઑલ ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગ તરફથી બહાર પડી છે તે તરફ અમે વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીયે છીયે. એ અરજીમાં રોલેટ કાયદાની સામેના મુખ્ય મુદ્દા ટાંકવામાં આવ્યા છે. રોલેટ કાયદો પ્રજા એકમતે નાપસંદ કરે છે એ મુદ્દો સૌથી મોટો છે. એ કાયદો રદ કરવાને સારૂ પ્રજાએ જે આન્દોલન કર્યું છે અને જે દુઃખ સહન કર્યું છે તે પછી એ કાયદો જો રાખવામાં આવે તો પ્રજાનું સ્વમાન ઘટે અને સરકારની આપખુદી લગભગ અસહ્ય થઈ પડે. રોલેટ અરજીમાં ઘણી સહીઓ થશે એવી અમારી ઉમેદ છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં વસતા બધા હિંદી તેમાં સહી કરી શકે છે અને અમે આશા રાખીયે છીયે કે સૌ કોઈ લાયક ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષ તેમાં સહી કરી મુંબઇ હોમરૂલ લીગ તરફ મોકલી આપશે.

સેવાધર્મ*

અંગ્રેજો સાથે સહકાર

મેજર મૅાસ સાહેબ પ્રમુખસ્થાને છે તેથી હું ખુશી થયો છું. જે બાબતમાં અંગ્રેજો અને આપણી વચ્ચે મતભેદ ન હોય એવા સમાજસેવાના ને બીજા સવાલોમાં આપણે એકઠા થઈ કામ કરી શકીયે એ મને તો હમેશાં ઇચ્છવા યોગ્ય જણાયું છે. રાજકીય બાબતોમાં હિંદી અને અંગ્રેજ વચ્ચે ઘણી વેળા મતભેદ હોય છે અને તેમાં પડનારાઓને બહુ નાજુકાઇથી અને જવાબદારીથી કામ લેવું પડે છે. જેમાં મતભેદ નથી તેવા વિષયોની ચર્ચા કરતાં આપણે એકત્ર રહી શકીયે તો બન્ને કોમ વચ્ચે મીઠાશ વધી શકે અને એકબીજાની ઓળખ પણ થાય.

સમાજસેવાનો ધર્મ

બધા વાઇસરાય અથવા તો જનરલ ન થઇ શકે, પણ સહુ સેવક કે સિપાઈ થઇ શકે છે. સમાજની સેવા એ મોટો ધર્મ છે, અને રાજકોટના સહાયક મંડળે જ્યારે કાળજ્વર ફેલાયો હતો ત્યારે અને દુષ્કાળને સમયે જે આબાદ કામ કર્યું છે તેને સારૂ તેઓને મુબારકબાદી ઘટે છે. જેમ ફાયર બ્રિગેડ આવશ્યક છે તેમ રોગો વગેરે ફાટી નીકળે ત્યારે સેવા કરનારાઓની જરૂર માલમ પડે છે. પણ આ બન્ને પ્રવૃત્તિ હમેશાંની હોતી નથી અને હમેશાં હોય એમ આપણે ઇચ્છી શકતા નથી. એવા દાક્તરો અને વકીલો મેં જોયા છે કે જેઓ રોગ અથવા ટંટા ઓછા હોય તો નિરાશાના ઉદ્ગારો કાઢે છે અને કાંઇ ધંધો નથી એવી ફરીઆદ કરે છે. પણ ખરો વૈદ્ય એ છે કે જે રોગ ન થાય એમ લોકોને શીખવે; ખરો વકીલ એ છે કે જે લોકોમાં કજીયા થતા અટકાવે. તેમ ખરી અને નિરંતર કરવાની સમાજસેવા તો એ છે કે જે વડે આપણે લોકોમાં રોગો થતા અટકાવીયે, દુષ્કાળો ન થાય એવાં સાધનો યોજીયે. આ દૃષ્ટિએ ખરી સમાજસેવા કેમ થઇ શકે એની શોધ કરવી હોય તો તો આપણે શહેરો કરતાં ગામડાંઓમાં સારી રીતે કરી શકીયે. તેથી સહાયક મંડળના આત્મા રા. ન્હાનાલાલ કવિને હું વિનંતિ કરૂં છું કે તેમણે એક મુસાફરની જેમ નહિ પણ શોધક તરીકે ગામડાંઓમાં જઈ વસવું, અને ગામડાંના ખેડૂતોની જીંદગી ગાળીને તેઓનાં દુઃખસુખનો અનુભવ લેવો. એમ થશે તો હું વચન આપું છું કે શુદ્ધ સમાજસેવાની ખરી કુંચીઓ તેમને મળી આવશે.

ખરી ને કાયમની સમાજસેવા

હિન્દુસ્તાનની યોજનાશકિત અને સમાજસેવા

હું બાળક હતો ત્યારે એમ માનતો કે સમાજસેવાને ફરજ તરીકે કેવળ યૂરોપે જ ઓળખી છે, યોજનાશક્તિનો દાવો કેવળ યૂરોપ જ કરી શકે છે. અનુભવથી હું મારી ભૂલ જોઇ શકયો છું. યોજનાશક્તિમાં અને સમાજસેવામાં હિંદુસ્તાન કોઇ પણ દેશથી પછાત નથી એમ મેં કુંભ સમયે હરિદ્વારમાં જોયું. એવું કહેવાય છે કે એ સમયે હરિદ્વારમાં સત્તર લાખ યાત્રાળુઓ એકઠા થયેલા. તેઓને સારૂ ખાવાપીવાનો ને રહેવાનો પ્રબંધ કોણે કર્યો, કેમ થયો એની કોઇને ખબર નથી. એમ છતાં એ પ્રબંધ હરિદ્વારમાં થઈ ગયો હતો તે મેં જોયું; અને તેમાં અમલદારવર્ગની કશી જરૂર નહોતી પડી. આપણી યોજનાશકિત અને સમાજસેવાના સાક્ષીરૂપે હિમાલય બિરાજે છે. જમ્નોત્રી સુધી યાત્રાળુઓ પહોંચી શકે છે અને પોતાની હાજતો પૂરી પાડી શકે છે. આ યોજના વ્યાપારદૃષ્ટિએ નથી ઘડાઇ, પણ સેવાની દૃષ્ટિએ ઘડાઇ છે. જ્ઞાતિની યોજના પણ એ જ વસ્તુ સૂચવે છે. જ્ઞાતિઓની મારફતે

---

*રાજકોટમાં આપેલું ભાષણ; તા. ૨૩-૯-૧૯

આપણે દર્દીઓની, મૂએલાની અને ગરીબની સગવડ કરી શકયા છીયે. સર વિલિયમ વિલ્સન હન્ટર મોટા ઇતિહાસવેત્તા થઈ ગયા છે. તેમણે હિંદુસ્તાનમાં નિરાશ્રિતોને સારૂ કંઇ પણ કાયદાઓ ન જોયા તેમ છતાં તેઓને સારૂ સુવ્યવસ્થા જોઇ તેથી તે આશ્ચર્યચકિત થયા-બેશક, આપણી યોજનામાં ત્રૂટીઓ માલૂમ પડશે. જ્ઞાતિબંધનની અતિશયતા પુષ્કળ છે. એ બધું આપણે સુધારવું પડશે. સમાજસેવાને રૂપાંતર આપવું પડશે. મારો કહેવાનો આશય તો એટલો જ છે કે આપણી પાસે શક્તિ અને સાધનો પ્રાચીન સમયથી રહેલાં છે તેની નવી દૃષ્ટિએ ગોઠવણી કરવી, અને શિક્ષિતવર્ગે સેવાને પ્રાચીન ધર્મ તરીકે વધાવી લેવા એટલું જ કરવું રહ્યું છે; અને જો આપણે એવું કરવાને શક્તિમાન થઇયે તો દેશને મોટો લાભ થાય એમાં તો શંકા જ નથી. રાજકોટનું મંડળ શુદ્ધ સેવાધર્મમાં અગ્રેસર થાય એવી મારી પ્રાર્થના છે.

પ્રાચીન શકિત ને સાધનનો ઉપયોગ

તા. ૧૯-૧૦-૧૯૧૯

જગતનો તાત

(૩)

ગ્રામસુધારાના અનુભવો

હું કહી ગયો છું કે ગ્રામ્ય વ્યવસ્થા સુધારવા બાબત હું મારા કેટલાક અનુભવો આપીશ. દાક્તર હરિપ્રસાદે સ્વ. બહેન નિવેદિતાએ કલકત્તાની એક પોળ કેમ સુધારી તેનો દાખલો આપી આપણને બતાવી આપ્યું છે કે એક એક પુરુષ અથવા સ્ત્રી પણ, જો ધારે તો, કેટલું કરી શકે. ગામડાંઓમાં એવું કામ કરવું એ શહેરોની પોળો સુધારવા કરતાંયે સ્હેલું છે. ચમ્પારણમાં જ્યારે સ્વાશ્રયી નિશાળો ખોલવાનો નિશ્ચય થયો ત્યારે મેં સ્વયંસેવકોની માગણી કરી હતી. ત્યાં આવેલા સ્વયંસેવકોમાં મર્હુમ દાક્તર દેવ અને બેલગામના રા. સોમણ વકીલ હતા. આ સ્વયંસેવકોએ માત્ર ત્રણ કામ કરવાનાં હતાં. છોકરાં અને છોકરીઓ આવે તેને ભણાવવાં, આસપાસનાં ગામના રસ્તા ઘર વગેરે સાફ રાખતાં ગામડીઆઓને શીખવવું અને સૂચવવું, અને દરદીઓ આવે તેને દવા આપવી. રા. સોમણને ભીતિહરવા કરીને એક ગામડું છે ત્યાં મુકવામાં આવ્યા હતા. દાક્તર દેવ નિશાળવાળાં ગામોમાં દવાની તજવીજ રાખતા. દરમિયાન એમની વસસાટ ભીતિહરવાની નિશાળમાં વધારે થઇ. ત્યાંના લોકોની ઉપર સુધારા વગેરેની અસર કરવી એ મુશ્કેલ હતું. દાક્તર દેવે કયા કયા સુધારા તેમણે કરવા જોઇયે તે બતાવ્યું હતું. પણ ગામડીઆઓ દાક્તર દેવનાં વચનને ગાંઠે જ શાના ? વાત રસ્તાઓ સાફ કરવાની અને કૂવાની આસપાસ ઢોળાવ કરી બધો કીચડ કાઢી નાંખવાની હતી. છેવટે દાક્તર દેવ

ચંપારણનો દાખલો

અને રા. સોમણે કોદાળી હાથમાં લીધી અને કૂવાની આસપાસ ઢોળાવ કરવાનું અને રસ્તાઓ ચોખ્ખા રવાનું શરૂ કર્યું. નાનકડું ગામ તેમાં વાત વીજળીની જેમ પ્રસરી. ગામડીઆઓ દાક્તર દેવનાં વચનનો અર્થ સમજ્યા. દાક્તર દેવના કાર્યમાં જે બળ હતું તે તેમની સૂચનાઓમાં ન હતું. ગામડીઆઓ પોતે પણ સાફ કરવા નીકળી પડ્યા અને ત્યારથી ભીતિહરવાના કૂવા અને રસ્તા સુંદર દેખાવા લાગ્યા. કચરાના ઢગલાઓ અલોપ થઇ ગયા. દરમિયાન ઘાસની નિશાળ બાંધવામાં આવી હતી તે કોઇ તોફાનીઓએ બાળી મુકી. હવે શું કરવું એ ભારે સવાલ થઈ પડ્યો. ફરી પાછી ઘાસની નિશાળ બાંધવી અને બળવાનું જોખમ ખેડવું ? રા. સોમણ અને દાક્તર દેવે ઇંટની નિશાળ બાંધવાનો નિશ્ચય કર્યો. હવે તો બન્નેને ભાષણ કરવાની કળા આવડી ગઈ હતી. જોઇતા સામાનની શિક્ષા માગી. જરૂર જણાઇ ત્યાં પૈસા પણ આપ્યા અને બન્નેએ મજૂરી કરવાનું શરૂ કર્યું. પાકી નિશાળનો પાયો તેઓએ હાથે નાંખ્યો એટલે ગામડીઆઓ પણ આવી પડ્યા, કારીગરો પણ યથાશક્ત મદદ કરવા લાગ્યા, અને ભીતિહરવાની નિશાળ આજ પણ એક બે માણસ ધારે તો શું કરી શકે તેની સાક્ષી રૂપે મોજુદ છે. આ પ્રમાણેનું કાર્ય એક ગામડામાં નહિ પણ જે જે ઠેકાણે નિશાળો સ્થાપવામાં આવી તે.તે ઠેકાણે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં થયું હતું અને શિક્ષકોના કાર્યની આકર્ષણશક્તિના પ્રમાણમાં ગામડીઆઓ કામ કરતા થઈ ગયા હતા. આ સેવા કરવામાં ભારે હોશિયારીની જરૂર ન હતી, દિલસોજી અને ખંતની જરૂર હતી. તેની સાથે હોશિયારી કારીગરી વગેરે બીજેથી મળી રહેતાં હતાં.

ખેડાનો દાખલો

ખેડા જીલ્લામાં પાકની આંકણી કાઢવાની હતી. તેમાં બધા ખેડૂતો મદદ ન કરે તો એ કામ થઇ શકે તેવું ન હતું. એક એક ગામડા દીઠ એક એક સ્વયંસેવકે જે ખબરો મેળવવાની હતી તે મેળવી લીધી, એટલું જ નહિ પણ ખેડૂતોનાં મન હરણ કરી . લીધાં. આવા અનેક દાખલાઓ જુદી જુદી જગ્યાના હું આપી શકું છું.

શેરીથી શરૂઆત

હવે આપણે ગામડાંને સુવ્યવસ્થિત કરવા ઇચ્છનારે કેમ શરૂ કરવું એ જોઈ શકીયે છીયે. એ પોતે રહેતો હશે તે શહેરને જ પસંદ કરશે. તેમાં વસનારાં બધાંને ઓળખી લેશે. એમના દુઃખમાં જરાયે દેખાવ કર્યા વિના ભાગ લેશે. શેરીની સ્વચ્છતા જાળવવામાં તેઓની મદદ માગશે. પડોશી હસી કહાડશે, અપમાન પણ કરશે, એ બધું આ સેવક સહન કરશે, અને તેમ છતાં આગળની માફક તેઓના દુઃખમાં ભાગ લેશે અને પોતે એકલો શેરી સ્વચ્છ રાખશે. પોતાની સ્ત્રી, મા, બહેન વગેરે

ધીમે ધીમે પોતાના આ કામમાં રોકાશે. પડોશીઓ મદદ કરે અથવા ન કરે તોપણ શેરી તો હમેશાં સ્વચ્છ જ રહેશે અને અનુભવે માલુમ પડશે કે એમ કરતાં વધુ વખત નહિ દેવો પડે. આખરે પડોશીઓ પોતે કામ કરતા થઈ જશે અને એક શેરીની સુવાસ આખા ગામડામાં ઉડશે.

ગામડાંની વ્યવસ્થા

જો આવા સેવકને વધારે હોંશ હોય અને પોતે ઠીક ઠીક ભણેલ હોય તો પોતાની શેરીમાં છોકરાંઓને અને મોટાંઓને પણ જે નિરક્ષર હોય તેને અક્ષરજ્ઞાન આપશે. જો પોતાની શેરીમાં કોઈ માંદા હોય અને તેઓ વૈદ્યની દવા કરવા અસમર્થ હોય તો તેને સારૂ વૈદ્ય શોધી કાઢશે. સારવાર કરનાર કોઈ નહિ હોય તો પોતે સારવાર કરશે. આટલું કરતાં તેને પ્રત્યેક પડોશીની આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિનું સરસ જ્ઞાન મળશે. તેટલું જ્ઞાન મળવાથી તેમાં જે સુધારા કરવા ઘટે એ સુધારા કરવાની યોજના આવો સેવક રચશે. અને આવા પ્રકારના સુધારા કરતાં કરતાં તેને પોતાના પડોશીની અને તેમની મારફતે આખા ગામની રાજ્યપ્રકરણી સ્થિતિનો પણ ખ્યાલ આવશે. અને જો એ ખ્યાલની સાથે પોતાનામાં લોકોની પાસેથી એકસંપે કામ લેવાની શક્તિ આવે તો લોકોની રાજ્યપ્રકરણી સ્થિતિ પણ સુધારવાને આવો માણસ સમર્થ થશે. આફ્રિકા, ચંપારણ, ખેડા વગેરે પ્રદેશોમાં હું જોઈ શક્યો કે જેને આપણે અભણ માનીયે છીયે તેવા માણસો પોતાની ખંતને અને લોકલાગણીને લીધે આલ્હાદ સેવા કરી શક્યા છે અને જનસમાજ ઉપર અસર પણ પાડી શક્યા છે. જે જે ગામડામાં મેં એક એક પણ ચેતનવાળા પુરુષને કે સ્ત્રીને જોયાં છે તે તે ગામડામાં તેઓને મેં ઘણું સરસ કામ કરતાં પણ જોયેલાં છે.

આરોગ્યના નિયમો

હવે આપણે સ્વચ્છતા વિષેના અને નૈતિક, શારીરિક અને આર્થિક આરોગ્ય વિષેના કેટલાક નિયમો તપાસીશું. મારી ઉમેદ છે કે જેઓને તે પસંદ પડે તેઓ એ નિયમો પ્રમાણે પોતપોતાના ગામડામાં કાર્ય કરતા થઇ જશે અને જો એમ થશે તો આપણે થોડા જ સમયમાં કેટલાંક ગામડાંઓની સ્થિતિ ઉપર ભારે અસર ઉપજાવી શકીશું.

ગુજરાતની ભેટ

પ્રો. ધ્રુવને વિદાયગીરી

ગુજરાતના રત્ન પ્રોફેસર આનંદશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ ગુજરાત કૉલેજની સાથેનો પોતાનો સત્તાવીસ વર્ષનો સંબંધ છોડી કાશીજી વિશ્વવિદ્યાલયમાં જોડાવાના છે એમ તેમનો મિત્રવર્ગ કેટલાક સમય થયાં જાણતો આવેલો છે. તે વાત આ અઠવાડીયે ભરાયેલા બે મેળાવડામાં જાહેર થઇ. એક મેળાવડો સાહિત્ય સભા તરફથી

અને બીજો ગુજરાત કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ તરફથી થયો હતો. બીજા મેળાવડામાં કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ અધ્યક્ષસ્થાને બિરાજ્યા હતા. આ બન્ને મેળાવડામાં પ્રો. ધ્રુવને માનપત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ માન આપી ગુજરાતીઓએ પોતે માન લીધું છે.

વિદ્વત્તા અને ધર્મનો સંયોગ

પ્રો. ધ્રુવમાં વિદ્વત્તા અને ધર્મ જેટલે અંશે જોડાયાં છે તેટલે અંશે બીજા થોડા હિંદીમાં જોડાયલાં જોવામાં આવે છે. એમણે પૈસા કમાવાના ઇરાદાથી અધ્યાપકપણું નથી આદર્યું. અધ્યાપક થઇને પોતે દેશસેવા વિશેષ કરી શકશે એવી માન્યતાથી એઓ અધ્યાપક થયા એવો અમારો અભિપ્રાય છે. એક લેખક તરીકે એમણે પોતાનું પ્રામાણિકપણું ઘણી સૂક્ષ્મતાથી જાળવ્યું છે. લેખકની જવાબદારી જેવી તેવી નથી. તેમાં પણ જેને પ્રાચીન સાહિત્યમાં ડૂબકી મારી તેમાંથી મોતી કાઢવાનાં છે તેની જવાબદારી તો બહુ વધારે છે. સંસ્કૃત સાહિત્ય સમુદ્ર સમાન છે. એનો તાગ કાઢવો મુશ્કેલ છે. એ સાહિત્યનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ઘણા ઓછાને છે. એમાં આળસને અને અપ્રામાણિકતાને બહુ અવકાશ છે. એનાં દૃષ્ટાંતો આપણા આધુનિક સાહિત્યમાં આપણે ડગલે ડગલે જોઇ શકીયે છીયે. ભગવદ્‌ગીતાના આપણી પાસે કેટલા બધા તરજુમા છે! તેમાંના એકેની ઉપર આંખ ઠરવી એ મુશીબતનું કામ છે. મનુસ્મૃતિના જે તરજુમા ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ પડ્યા છે તેનો સંપૂર્ણ ભરોસો થઇ શકતો નથી. આળસથી, અજ્ઞાનથી અને કેટલીક વખતે ઇરાદાપૂર્વક થયલા દોષથી પ્રજાને સંસ્કૃત સાહિત્યના અપૂર્ણ અથવા ખોટા અનુવાદો મળે છે. આવે સમયે આનંદશંકરભાઇએ જે કંઈ આપ્યું છે એ દીવાદાંડીરૂપ છે. એમના અર્થો વિષે અપ્રામાણિકતાનો, અજ્ઞાનનો, ઉતાવળનો કે આળસનો દોષ સંભવતો જ નથી. જે જે તેમણે લખ્યું છે એ શુદ્ધભાવે કેવળ સાચું માની નિષ્પક્ષપાતપણે અને ઉદાર દિલથી લખ્યું છે. તેથી પ્રજા તેનું ગ્રહણ નિર્ભયપણે કરી શકે છે.

પ્રામાણિક લેખક

અને જે ચારિત્ર્ય એઓએ પોતાનાં જાહેર કાર્યોમાં અને જાહેર જીવનમાં બતાવ્યું છે તેવું જ એમની અંગત પ્રવૃત્તિઓ વિષે તેમના સહવાસમાં આવેલાઓએ જોયલું છે. પોતાના ચારિત્ર્યબળથી પ્રાચીન જમાના ઉપર અને નવા જમાના ઉપર તેઓ પોતાની અસર રાખી શક્યા છે. પ્રાચીન વિચારોને, પ્રાચીન પદ્ધતિને અને પ્રાચીન રૂઢિઓને વિવેકપૂર્વક માન આપવા છતાંયે આધુનિક તરંગોને ને ઉત્સાહને એમણે રોક્યા નથી, પણ બન્નેમાંથી અતિશયતાના દોષ કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન તેમણે કરેલો છે. જેમ વિદ્યાર્થીઓના માનપત્રમાં કહેવામાં આવ્યું તેમ પ્રો. ધ્રુવનો ગુજરાતે આજ લગી પૂરો ઉપયોગ કર્યો નથી. એમની પાસે રહેલા ધનને આપણે છૂટથી વાપર્યું નથી. આપણે એમને પૂરા ઓળખ્યા નથી.

પ્રાચીન અર્વાચીનનું મીલન

વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ

હવે એઓ સાહિત્ય વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. કાશી વિશ્વવિદ્યાલય બહુ નાનકડું બાળક છે. એના પિતા હિન્દુ ધર્મના આચાર્ય જેવા લાગતા, નામ તેવા ગુણ ધરાવતા, હિન્દવિખ્યાત પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી છે. એક જ પુરુષના દૃઢ પ્રયત્નથી લગભગ કરોડ રૂપીયા જેટલું ધન એકઠું થવા પામ્યું છે. એ એક જ પુરુષના પ્રયત્નથી વિશ્વવિદ્યાલયની હયાતી છે. પણ એમનું બાળક હજુ ચાલતાં શીખ્યું નથી. માત્ર રીખી શકે છે. તેને સારૂ રખેવાળની જરૂર છે. રખેવાળને પંડિતજી શોધી રહ્યા હતા. વિશ્વવિદ્યાલય ચલાવવામાં અનેક પ્રકારનાં વિઘ્નો હોય જ; અને જયાં ધર્મને તેનું સ્થાન આપવું રહ્યું છે ત્યાં ધાર્મિક પુરુષોની પૂરેપૂરી જરૂર હોવી જ જોઇયે. એવો પુરુષ પંડિતજીને ગુજરાતમાંથી મળ્યો છે તેને સારૂ ગુજરાત મગરૂર થઈ શકે છે. આનંદશંકરભાઇનું ચાતુર્ય, તેમનું ગાંભીર્ય, તેમની પ્રામાણિકતા, તેમની સરળતા, તેમની ઉદારતા, તેમની શાંત પ્રકૃતિ વગેરે ગુણોનો એ વિદ્યાલયમાં સંપૂર્ણ ઉપયોગ થઈ શકશે. ગુજરાતની આ અનુપમ ભેટને સારૂ ગુજરાતને અને વિશ્વવિદ્યાલયને અમે ધન્યવાદ આપીયે છીયે; અને અમારી ખાતરી છે કે આનંદશંકરભાઈ આ નવા અને વિશાળ ક્ષેત્રમાં હિંદુસ્તાનની સરસ સેવા કરી શકશે. ઇશ્વર તેમને દીર્ઘાયુ કરો અને તેમના કઠિન કાર્યમાં તેમને બધી યોગ્ય શક્તિઓ અર્પો એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

નોંધ

ઘેલું ખરચ

નવા વર્ષનાં કાર્ડો

રા. ગોપાળજીના કાગળ ઉપર અમે વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીયે છીયે. બેસતા વર્ષને સારૂ કાર્ડ મોકલવાનો જે રિવાજ પડી ગયો છે એમાં રહસ્ય તો કંઇ જ નથી ને ફોગટનું ખર્ચ છે. તે ખર્ચ કરવાને બદલે તેટલા પૈસા આપણે પંજાબ સંકટનિવારણમાં ભરીયે એ રા. ગોપાળજીનો ઉદ્દેશ છે; અને જેમ તેમણે અને તેમના મિત્રે કર્યું છે તેમ આપણે બધા કરીયે તે આપણે અનાયાસે પંજાબના દુઃખમાં ભાગ લીધો ગણાશે.

પ્રાચીન રિવાજ છે ?

નવા વર્ષનાં કાર્ડ છપાવવાં ને મોકલવાં એ પ્રાચીન રિવાજ છે? હોય તો અમે જાણતા નથી. નવા રિવાજો દાખલ ન કરવા એવું પણ અમે નથી કહેતા; અને પ્રાચીન એટલું સારૂં એમ પણ નથી. પ્રાચીનનો ત્યાગ કરતા પહેલાં આપણે વિચારવું જોઇયે. નવાને એકદમ દાખલ ન કરવું એ ડહાપણ છે. કાર્ડ મોકલવાનો રિવાજ કેવળ યૂરોપમાંથી આવેલો છે. જો આપણે યૂરોપથી મોહિત ન થયા હોત તો કાર્ડનો રિવાજ આપણે દાખલ ન જ કરત. મિત્રો એવાં કાર્ડથી રાજી થાય નહિ. એ તો ટિબેટના પ્રાર્થના-ચક્ર જેવું થયું.

ટિબેટના કેટલાક માણસો લાખો વાર પ્રાર્થના કે જપ કરવા ઈચ્છનારા હોય છે. પણ તેટલો વખત ન બચાવી શકે તેથી ચક્કર રાખે છે ને ચક્કર જેટલા ફેરા ફરે તેટલી પ્રાર્થના થઈ ગણે છે. તેમ આપણે પરિશ્રમ લીધા વિના આપણા મિત્રોને કાર્ડથી અભિનંદન કરવા ઈચ્છીયે છીયે. અમને તો લાગે છે કે એ જંગલી રિવાજ છે. જેઓને આપણે યાદ કરવા માગીયે તેઓને આપણે ખાસ કાગળ લખીયે એ સમજી શકાય એવું છે. કાર્ડ મોકલવું એ એટલી બધી સામાન્ય ક્રિયા છે કે તેની કશી કિંમત હોઈ ન શકે. માણસ બાપને, ભાઇને, બહેનને, સ્ત્રીને, મિત્રને અને પોતાની પુત્રીને એક જ જાતનું કાર્ડ મોકલે એ ભલે સમભાવની નિશાની ગણાઓ; અમને તો એ બધાના અપમાનની નિશાની રૂપ લાગે છે. એટલે અમે કાર્ડ મોકલવાના રિવાજને સર્વથા નાપસંદ કરીયે છીયે. પણ આ સમયે તો કાર્ડને બદલે જે સૂચના આવી છે એ વધાવી લેવા જેવી છે.

જંગલી રિવાજ

તા. ૨૬–૧૦–૧૯૧૯

ગયું વર્ષ

મૂંઝવણભરી પરિસ્થિતિ

ગયા વર્ષનું સરવૈયું કાઢવું મુશ્કેલ છે. લડાઇ પૂરી થઈ, પરિણામ જૂજ આવ્યું. લડાઈ વેળાએ આશા બંધાતી હતી તે ફોગટ ગઇ. આ લડાઇ પછીની સુલેહ જે કાયમને સારૂ થવાની હતી તેને બદલે નામની જ સુલેહ થઈ. મહાભારત કરતાં મોટી લડાઈ એ તો બીજી તેથીયે મોટી લડાઇનું બીજ હોય એમ જણાયું. લડાઇ પછી અમેરિકા, ફ્રાંસ, ઈંગ્લંડમાં ભારે અશાંતિ ફેલાઈ છે. આ બધું માણસને મૂંઝવે એવું છે. આમાંથી સાર ખેંચી શકાય નહિ એવી એ હકીકતો છે.

નિરાશાનાં વાદળ

આ તરફ હિંદુસ્તાનમાં ચોતરફ નિરાશા જેવું લાગે છે. લડાઇને અંતે હિંદુસ્તાનને ઠીક મળશે એવી આશા હતી તેને બદલે કંઈ જ નહિ. સુધારા થાય ત્યારે ખરા. તે પણ ધૂળ જેવા. કૉંગ્રેસ–લીગની યોજના, વળી ત્યારપછીની કૉંગ્રેસની યોજના, એનો તો પત્તોયે નથી. જે આવે તે ખરૂં. પંજાબમાં કેર વરત્યો. નિરપરાધી માણસો માર્યાં ગયાં. અમલદારોએ બહુ ત્રાસ વરતાવ્યો. રાજવર્ગ ને પ્રજાવર્ગની વચ્ચે અવિશ્વાસ ને અંતર વધ્યાં. આનો હિસાબ કેમ કઢાય? સરવાળે શું મુકાય? કે બાદબાકી જ કરવી રહી? જો બાદ કરવું તો શામાંથી કરવું? કે શું બાદબાકીનો જ સરવાળો કરવો રહ્યો?

સત્યાગ્રહના સૂર્યનો ઉદય

આવી નિરાશાના ઘોર વાદળમાંથી કંઇ કિરણો ફૂટયાં જણાયાં કે? સત્યાગ્રહનો સૂર્ય તા. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે આખા હિન્દુસ્તાનમાં પ્રકાશ્યો. વાદળાં વીખેરાયાં ને કિરણો સ્પષ્ટ નજરે આવ્યાં. તેમાં પંજાબ, અમદાવાદથી ગ્રહણ થયું ને તેના છાંટા હજુયે

ઉડમાં કરે છે. તોયે સત્યાગ્રહની પીછાન ધીમે ધીમે થતી જાય છે. સત્તરમી ઑક્ટોબરે હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જગ્યાએ ભારે શાંતિપૂર્વક હડતાળ ઉજવાઇ. આસ્તિકોએ તે દહાડો ઉપવાસ અને પ્રાર્થનામાં ગાળ્યો. હિન્દુઓએ મુસલમાનોના દુઃખમાં ભાગ લઇ તેમની આશામાં ઉમેરો કર્યો ને હિંદુમુસલમાન વચ્ચેની ગાંઠ મજબૂત કરી. તે છોડતાં હવે તો મુશ્કેલ પણ પડે.

ગયા વર્ષનું મોટામાં મોટું કાર્ય

જો કોઇ એવો પ્રશ્ન પૂછે કે હિન્દુસ્તાનમાં ગયા વર્ષમાં મોટામાં મોટું કયું કાર્ય બન્યું? તો અમે તો એમ જ કહીશું કે હિન્દુસ્તાને—રાજાપ્રજાએ જાણે અજાણે સત્યાગ્રહ થોડે અંશે સ્વીકાર્યો તે; ને તેની નિશાની દાખલ અમે સત્તરમી ઑક્ટોબરનો દહાડો પ્રજા સમક્ષ મુકશું.

હિંદુસ્તાનની આશા સત્યાગ્રહમાં જ રહેલી છે.

નવું વર્ષ

સત્યાગ્રહ તે શું ?

એ સત્યાગ્રહ તે શું? ઘણીવાર તેનું વર્ણન અપાઇ ગયું છે. પણ જેમ સૂર્યનું વર્ણન સહસ્રમુખી શેષનાગ પણ પૂરૂં ન આપી શકે તેમ સત્યાગ્રહ રૂપી સૂર્યનું છે; ને જેમ આપણે સૂર્યને હંમેશાં જોતાં છતાં માત્ર જરા જ જાણીયે છીયે તેમ સત્યાગ્રહને પણ જરા જ જાણીયે છીયે.

નિરાળો માર્ગ

સ્વદેશીમાં, સંસારસુધારામાં, રાજ્યપ્રકરણી સુધારામાં સત્યાગ્રહ છે; ને જેટલે અંશે તેની રચના સત્યાગ્રહ ઉપર છે તેટલે જ અંશે તે ચિરસ્થાયી હોઇ શકે. સત્યાગ્રહનો માર્ગ એ ચાલતા માર્ગથી નિરાળો છે, એટલે તુરત દેખાય નહિ તેવો છે. તે માર્ગે ગયલા થોડા જ છે એટલે તેની ઉપર પગરવ જોવામાં નથી આવતો ને લોકો બડકે છે. એમ છતાં લોકો તે માર્ગ ધીમે ધીમે ગ્રહણ કરતા જાય છે એવું અમે તો જોઇ રહ્યા છીયે.

'શૂરાનો મારગ'

સત્યાગ્રહ એટલે કાયદાઓનો સવિનય ભંગ કરવો એટલું જ જે જાણે છે તેણે સત્યાગ્રહ જાણ્યો જ નથી. કાયદાનો સવિનય ભંગ આવી જાય છે એવી સત્યાગ્રહની સખત કલમો છે ખરી. પણ જેણે કાયદા પાળી જાણ્યા છે તે જ ભાગવાની કળા જાણે છે. જે બહુ સાંધી જાણે તે જ તોડવાનો હકદાર થઇ શકે. 'સત્યનો મારગ છે શૂરાનો નહિ કાયરનું કામ જોને' એમ કવિએ ગાયું છે એ અનુભવથી ગવાયેલું છે. સ્વદેશી એ સત્યાગ્રહ છે. તેનું પાલન, તેનો પ્રચાર કાયર સ્ત્રીપુરુષથી ન થઇ શકે. હિંદુમુસલમાન વચ્ચેનો ભાઇચારો એ કાયરથી ન કેળવી શકાય. મુસલમાન હિંદુને

કે હિંદુ મુસલમાનને ખંજર ભોંકે તે ખાઈ લેવી ને શાંત થઈ ઉભા રહેવું એ કાયરનું કામ ન હોય. જો આ બે વસ્તુને સાધી શકાય તો સ્વરાજ્ય તો હસ્તામલકવત્ જ હોય. આપણને તે માર્ગે જતાં કોઈ રોકી ન શકે; અને બન્ને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ હોઈ હિંદુસ્તાનને સ્હેજે ધર્મનો લાભ પણ મળે. અમે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીયે છીયે કે નવા વર્ષમાં — નવા વર્ષની પ્રાર્થના:

હે પ્રભુ! તું હિંદુસ્તાનને સત્યને માર્ગે જ દોરવજે; તેમ કરતાં તેને સ્વદેશીધર્મ શીખવજે; ને હિંદુસ્તાનમાં વસતા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, યાહુદી ને ખ્રિસ્તી વચ્ચે શુદ્ધ સંપ વધારજે.

કાઠીયાવાડીઓ પ્રત્યે

કાઠીયાવાડના એક ગૃહસ્થે મને રૂા. ૨૫ હજારની રકમ આપી છે. તેમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ તો એ હતો કે તેનો ઉપયોગ હું એક જ ગામમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવામાં કરૂં. આવડી મોટી રકમ તેમાં ન જ ગાળી શકાય એમ મને લાગ્યું. પછી તેમણે તે રજવાડાની રૈયતમાં તેટલા રૂપીયાનો ઉપયોગ કરવાનું સૂચવ્યું. તે બંધનથી પણ હું રૂા.૨૫૦૦૦નો સદુપયોગ કરી શકું એમ ન લાગ્યું. તેથી તેમણે આખા કાઠીયાવાડમાં તે રકમ વાપરવાની મને છૂટ આપી છે ને મેં તે સ્વીકારી છે. — રૂ. ૨૫૦૦૦ ની ભેટ.

તોપણ એ ગૃહસ્થની ઉદારતાને શોભા મળે એવો તેમના ધનનો ઉપયોગ કરવામાં હું મુશીબતો જોઈ રહ્યો છું. કાઠીયાવાડની પ્રજા મને પૂરી મદદ ન કરે તો હું એ રકમ સંતોષકારક રીતે ન જ વાપરી શકું. — તેનો ઉપયોગ

સ્વદેશીના પ્રચારમાં જ એનો ઉપયોગ થવો જોઇયે. સ્વદેશીનો જે અર્થ મેં કર્યો છે એ તેમણે સ્વીકાર્યો છે, એટલે કે મુખ્ય ભાગે હાથથી કંતામણ ને વણાટ કરાવી દેશની કાપડની ઉત્પત્તિમાં વધારો કરવો ને કાપડ ખાતે થતી કરોડો રૂપીયાની વાર્ષિક નિકાસનો બચાવ કરવો.

હાથકંતામણ ને હાથવણાટ વધારવાં એ કામદારો હોય તો રહેલામાં સ્હેલું છે. દેશી રાજ્યો જો ધારે તો આ કાર્ય સ્હેલાઇથી થઇ શકે છે. તેમને અને તેમના દીવાનોને મારી આ વિનયપૂર્વક સૂચના છે: — રાજાઓની ફરજ

૧. તમારા રાજ્યમાં, કાઠીયાવાડમાં હાથથી બનેલ કાપડ ઉપર દાણ હોય તે કાઢી નાંખો.

૨. બહારથી હાથે કંતાયેલું કે દેશી મીલોનું સૂતર હોય તેની ઉપર દાણ ન લો.

૩. ખેડૂતોને રૂ વેચી નાખવાનું ઉત્તેજન ન આપો, પણ તેનો સંગ્રહ કરવાનું ઉત્તેજન આપો.

૪. રૂનો પાક સુધારો. તે સ્હેલાઇથી સુધરી શકે તેમ છે.

૫. તમારા જ રાજ્યમાં કંતાયેલા સૂતરના ત્યાં જ વણાયેલા કાપડને ઉત્તેજન આપો. તમે પણ તે જ વાપરો.

૬. દેશી સાળો ને રેંટીયા બનાવડાવી તમારી પ્રજાને પડતર દામે આપો.

૭. તમારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં રેંટીયા ને સાળો દાખલ કરો ને આ હુન્નરનું શિક્ષણ ફરજીયાત છોકરાછોકરીને આપો.

રાજા મહારાજા અને દીવાનો આ કાર્ય ઉચકી લે તો મજકુર દાન એમનું એમ રાખી શકાય ને મારે દાન કરનારની પાસેથી તેનો બીજો ઉપયોગ કરવાની માગણી કરવી પડે.

પણ બધાં રાજ્યો એકદમ સ્વદેશીધર્મની મહત્તા સ્વીકારે એવી આશા ન રાખી શકાય.

એટલે પ્રજામાં તેટલા પૈસાનો ઉપયોગ કદાચ થઇ શકે.

પુરુષોની ફરજ

પુરુષો ધારે તો બહુ કરી શકે. દરેક ગામમાં વણકરોને શોધી લે ને તેમને ઉત્તેજન આપે.

ખેડૂતોને રૂનો સંચય કરવાનું સૂચવે.

પોતાના સગાંવર્ગમાં સ્ત્રીઓને કાંતવાનું સૂચવે.

આ કામ કરવામાં

(૧) રેંટીયાની,

(૨) રૂની પુણીઓની,

(૩) અને પુણી આપી સૂતર લેવાની ને તેના પૈસા ચુકવવાની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

પછી વણાટકામમાં

(૧) સૂતર આપવાની

(૨) તે પ્રમાણે વજનનું કાપડ લેવાની અને તેના પૈસા ચુકવવાની વ્યવસ્થાની જરૂર છે.

છેવટે તે કાપડનો પ્રચાર કરવાની એટલે તે વેચવાની દુકાન રાખવાની જરૂર છે.

આટલાં કામ કરવામાં ઉદ્યોગી ને પ્રામાણિક કામ કરનારાઓની જરૂર છે. વગરપૈસે કોઈ કામ ન કરી શકે, એટલે જો પ્રામાણિક માણસો મળી આવે તો તેઓને આજીવિકા પૂરતા પૈસા આપવામાં ઉપરના દાનનો ઉપયોગ થઈ શકે. કાઠીયાવાડનાં સેવકમંડળો આ કાર્યમાં પૂરી સહાય કરી શકે છે. તેને સારૂ એક મોટી કમિટી થોડાં પ્રતિષ્ઠિત પણ કામ કરનારાં સ્ત્રીપુરુષોની બને, અને તેને અંગે પેટાકમિટી બને તો કાર્ય તુરત થઇ શકે તેમ છે. જેઓ આ કાર્યમાં પૈસે કે વગરપૈસે ભાગ લેવા ઇચ્છે તેઓ વેળાસર આશ્રમને શરનામે કાગળ લખશે એવી ઉમેદ છે.

સ્ત્રીઓની ફરજ

પણ જ્યાં લગી સ્ત્રીઓ આ કામમાં આગળ પડતો ભાગ નહિ લે ત્યાં સુધી કાર્ય પૂર જોરથી નહિ ચાલી શકે. મુખ્ય ભાગે કાંતનારી તો સ્ત્રીઓ જ હોય. તેઓની પાસે પ્રજાનો અખૂટ ખજાનો છે, કેમકે તેઓની પાસે ઘણો ફાજલ વખત છે. તેનો ઉપયોગ કરી પૈસા પણ લઇ તેઓ પ્રજાની સેવા કરશે.

કાઠીયાવાડમાં હું જ્યારે જ્યારે જાઉં છું ત્યારે ત્યારે બહુ પ્રેમ અનુભવું છું. આ પ્રેમની નિશાની દાખલ હું સર્વની, નાના મોટા, સંભવિત સામાન્ય, રાજા પ્રજા, બધાની પાસેથી સ્વદેશીધર્મનું સ્હેજે થઈ શકે એવું પાલન માગી લઉં છું.

એક કરોડની આશા!

એક વર્ષમાં કાઠીયાવાડની પાસેથી હું એક કરોડ રૂપીયાના કાપડની આશા રાખું છું. એટલે કે કાઠીયાવાડની પ્રજામાં એક કરોડ રૂપીયા દાખલ કરવાનો મારે પ્રયાસ છે. તેમ કરતાં મજકુર રૂ. ૨૫૦૦૦ વાપરવા ઇચ્છું છું. કાઠીયાવાડમાં ચતુર સ્ત્રીઓ ને ચતુર વણકરો છે. પણ તેઓને એકઠાં કરનારની ને તેઓને કામ કરતાં કરનારની જરૂર છે.

કાઠીયાવાડથી સંખ્યાબંધ સ્ત્રીપુરુષો મુંબઈ જતી દરેક ટ્રેનમાં ગાંડાંની માફક પૂરાઇ જતાં જોઉં છું ત્યારે હું દુઃખી થાઉં છું. તેઓ કાઠીયાવાડમાં નથી કમાઈ શકતાં તેથી દોડાદોડ કરી મુકે છે. એક વર્ષમાં એક કરોડ રૂપીયાની ઉથલપાથલ કરી શકે એટલાં સ્ત્રીપુરુષોને તો આજીવિકા અર્થે કાઠીયાવાડ છોડવાની જરાયે જરૂર નથી.

હિંદુસ્તાનમાં એવા થોડા પ્રદેશો છે કે જે આજીવિકાના સાધનને અભાવે માણસોએ છોડવા જોઇયે. આપણી રેલ્વેના ઉતારૂઓની સંખ્યા દેશની આબાદીની નિશાની નથી એમ હું સારી પેઠે જાણું છું. સ્વદેશીનો ત્યાગ એ આપણી કંગાળ હાલતનું એક સબળ કારણ છે. તેના પુનઃસ્વીકારમાં આપણી આબાદીનાં મૂળ રહેલાં છે.

ત્રિવિધ તાપનું નિવારણ*

ભાવના અને આવેશ

આપણામાં આવેશ છે, ભાવનાઓ પણ સારી છે, પરંતુ એ આવેશથી કે એ ભાવનાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. તેનાથી આપણું માગ્યું આપણને મળવાનું નથી. આપણે જે કરેલું હશે તે જ સાથે જવાનું છે અને તે ઉપરથી જ ભવિષ્યનું ઘડતર થવાનું છે. આપણા આવેશને આપણે કૃતિમાં ન મુકીયે, એ આવેશનું સુંદર પરિણામ ન લાવીયે તો એ આવેશ મિથ્યા છે. ભાવનાઓ જગડવાનું કાર્ય સારૂં છે. તેની તેવે વખતે જરૂર પણ છે. પરંતુ ભાવનાઓ જગાડવામાં રોકાવા કરતાં આપણે કામ જ કરવા લાગી જઈશું તો તેની અસર વધારે થશે, અને કામ કરી બતાવીને આપણે વધારે દૃઢ ભાવનાઓ જગાડી શકશું.

વ્યવસ્થાની જરૂર

ગઈ કાલે સ્ટેશન ઉપર ભારે કુવ્યવસ્થા હતી. જ્યાં સારી વ્યવસ્થા હોય ત્યાં ગમે તેટલા માણસો શાંતિથી કામ કરી શકે છે. મને અડચણ ન આવી એટલું બસ નથી. મને સાચવી લેવાને કેટલાયે ભાઇઓ ભારે પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. પણ સ્થિતિ એવી હોવી જોઇયે કે કોઇને પણ અડચણ ન આવે. ગમે તેટલા ટોળાબંધ માણસો હોય પણ ત્યાં સુવ્યવસ્થા હોય તો શાંતિ જળવાઈ શકે છે. અહીં તો તે માટે અનુકૂળતા પણ છે. અહીં એક સુંદર વ્યાયામશાળા છે. હું કહેતો જ આવ્યો છું કે કેળવણીના બંધારણમાં કવાયત ખાસ આવશ્યક છે. લાખો માણસો જે પ્રમાણે નક્કી કર્યું હોય તે પ્રમાણે શાન્તિથી ચાલે, એક સાન કરવામાં આવે અને તેઓ સમજી જાય તો કાર્ય થઈ શકે. આવી શકિત આપણામાં આવવી જ જોઇયે.

વખતની કિંમત

અત્યારની આપણી દશા એવી છે કે આપણે કામ જલદી આટોપનાં શીખવું જોઇયે. ગઈ કાલે રાતે સરઘસમાં બે કલાક નકામા ગયા. આવાં સરઘસ સમૂળગાં ન જ હોવાં જોઇયે એમ હું કહેતો નથી. પણ આપણે વખત વિચારવો જોઇયે. અત્યારે હિંદુસ્તાનની દશા એવી છે કે આપણે સરઘસમાં અને એવા તમાશામાં વખત ગાળી નથી શકતા. સરઘસના દેખાવોથી, 'વંદે માતરમ્' ના પોકારોથી, માતૃભૂમિના જયઘોષથી આપણે દેશની સેવા નહિ કરી શકીયે. અત્યારે આપણું હિંદ ત્રિવિધ તાપથી પ્રજળી રહેલું છે. તેમાંથી તેને છોડાવવા માટે સરઘસોની નહિ પણ વૈદ્યોની જરૂર છે. તમાશા કરવાની નહિ પણ યોગ્ય ઇલાજ લેવાની જરૂર છે. વીર પુરુષોની અને વીર માતાઓની જરૂર છે. પ્રજાના નાયકોનો વખત તે પ્રજાનો વખત છે. તે આપણે બચાવવો જોઇયે. મારો હિસાબ તો સીધો છે. ગઈ કાલે સરઘસમાં ચાર પાંચ હજાર માણસો તો હશે જ. એ દરેકના બે બે કલાક ગણીયે તો પ્રજાના આઠ દશ હજાર કલાક ગયા. આ કલાક—મારા મનમાં તો હમણાં રેંટીયો જ ચઢેલો છે એટલે હું તો તે જ કહું—તેમાં અગર સાળમાં ગાળ્યા હોત તો કેટલું કામ થઇ શકત ? આમ નકામો વખત ગાળવા કરતાં હું તો કહું છું કે માણસ પોતાની મઢીમાં બેઠો બેઠો કાંઈ સદ્‌વિચાર કરે તોપણ સારી રીતે વખત ગાળ્યો.

*વડોદરામાં આપેલું ભાષણ; તા. ૨-૧૦-૧૯૧૯.

શકે છે. આપણે વખતની આમ કિંમત ગણતાં શીખશું તો જ અમેરિકા, જાપાન અને યુરોપ સાથે આપણે હરીફાઈ કરી શકશું.

દેશનો ત્રિવિધ તાપ

આપણામાંથી જેમને આપણા દેશના ત્રિવિધ તાપનું જ્ઞાન હોય તેમણે તે હોલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આગ લાગી હોય તે વખતે આપણે તે હોલવવાના સિદ્ધાન્ત શોધવા કે નિયમો ઘડવા નથી બેસી શકતા, પણ પાણી લઈ આગ બુઝાવીયે છીયે, અને આગ બુઝાયા પછી તેના નિયમો ભવિષ્યને સારૂ ઘડીયે છીયે. એટલે અત્યારે જેને સેવા કરવાનો ઉમંગ છે, જેમને સેવાની કુંચી હાથ લાગી ગઈ છે તેમણે તો ભાવનાઓ પેદા કરવાના કામમાં પડવાને બદલે કામ જ કરવા મંડી જવાનું છે. તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય, મધ્યમ કર્તવ્ય અને છેલ્લું કર્તવ્ય એ કામ જ હોવું જોઇયે. કામ કર્યા પછી જ અને તે કરતાં જ તેઓ પોતાનો સંદેશો બરાબર સંભળાવી શકશે.

નેતાને કેમ પૂજવા?

હું એટલું કહેવા ઈચ્છું છું કે ગઈ રાતના જેવી વસ્તુ ફરી ન કરો. પ્રજાના નેતા તે પ્રજાના સેવક છે. તેઓ જો સેવા કરવાને સરઘસોને લીધે પ્રેરાયા હોય તો તેમની સેવામાં ન્યૂનતા છે. સેવકને કાંઈ દાન ન જોઇયે. સેવકને કાંઈ પૂજા ન જોઇયે. પૂજાની ઈચ્છાથી કરેલી સેવા એ સેવા જ નથી, અને જો પ્રજાને તેમની પૂજા કરવી જ હોય તો તે માટે પ્રજાએ તાલીમ લેવી જોઇયે. કેમ પૂજા કરી શકાય તે જોવું જોઇયે. તેમની લાગણીને પણ માન આપવું જોઇયે.

હિંદુસ્તાનમાં ભૂખમરો

હું કહી ગયો એ શું છે? પહેલો તો ભૂખમરો. આપણે હિંદુસ્તાનની દશાનો આંક મુંબઇના કરોડપતિઓ કે અબજપતિઓથી બાંધી શકતા નથી. તેમની સ્થિતિ ઉપરથી હિંદુસ્તાનને આપણે આબાદ કે નિર્ધન કહી શકતા નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનનાં સાડાસાત લાખ ગામડાંમાં વસતા વણકરો અને ખેડૂતોની સ્થિતિ પાયમાલીની હોય ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાન આબાદ છે એમ નહિ જ કહી શકાય. હિંદુસ્તાનમાં હું ભારે ભૂખમરો જોઇ રહ્યો છું. કેટલાયે માણસોને સૂકા રોટલા અને મીઠા ઉપર નિર્વાહ કરવો પડે છે; અને કેટલાયે માણસોને તો તે પણ વખતે મળતું નથી. તેનું કારણ દેશમાં અન્નની ખામી છે.

આપણી નગ્ન દશા

બીજી ખામી વસ્ત્રની છે. તેનો વિચાર કરતાં મારૂં હૃદય રડે છે; અને જો હું તેનું વર્ણન કરવા બેસું તો મારી ખાતરી છે કે હું તમારાં હૃદયને પણ રડાવી શકું. કેટલાયે પુરુષો હિંદુસ્તાનમાં લંગોટીભર રહે છે. જે ઇચ્છાપૂર્વક એવી સ્થિતિમાં રહે છે તેમને દુઃખ નથી. પણ ઘણાને તો વસ્ત્રને અભાવે તેવી સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે; અને પુરુષો તો લંગોટીભર રહી શકે, પણ બહેનોને વિષે તો આપણે તેવું ન જ ઇચ્છીયે. છતાં મેં એવી ઘણી બહેનો જોઈ છે જેમને એ સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. ચંપારણમાં નળ અને દમયંતીની દશાવાળી દશામાં મેં ઘણાં સ્રીપુરુષો જોયાં છે. મેં તેમની સાથે વાત કરી છે. બીજા વસ્રને અભાવે તેઓ પોતાનાં વસ્ર ધોઇ પણ શકતાં નથી. પાસે ગંગા નદી પડેલી છે. એટલે પાણીનો અભાવ નથી. પણ ધોઇને બદલે શું?—આપણે વસ્રને અભાવે અત્યારે નગ્ન દશામાં છીએ.

ત્રીજો તાપ

ત્રીજો તાપ તે આ બે તાપ મળીને થયેલો છે. ભૂખમરાને અને વસ્ત્રના અભાવને લીધે હિંદુસ્તાન અનેક રોગોથી પીડિત છે. પરંતુ હું તેની વાત કરવા નથી આવ્યો. પહેલા બેનું નિવારણ થાય તો આ ત્રીજા તાપનું નિવારણ તો એની મેળે થઇ શકે. એટલે હું તેને છોડી દઉં છું. પહેલા તાપનું નિવારણ કરવા માટે પણ આપણામાંથી દરેક કામ ન કરી શકે. અન્નનો અભાવ ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવાને માટે આપણામાં ખેડૂતના જેટલું બળ જોઇયે, ખેતર જોઇયે, અનેક વસ્તુઓ જોઇયે. તે સાધન દરેક પાસે ન હોઇ શકે. પણ બીજા તાપના નિવારણ માટે તો સૌ પાસે સાધન છે. તેને માટે બાળક બાલિકા સહુ કામ કરી શકે છે. એક મીલ પેદા કરવી જેટલી અઘરી છે તેના કરતાં એટલું કાપડ બાળકો અને સ્ત્રીઓ પાસે પેદા કરાવવું અઘરું નથી. મેં ઘણા મીલમાલીકો સાથે વાત કરી છે. તેઓ કહે છે કે આખા હિન્દુસ્તાનને પૂરું પડી શકે એટલું કાપડ પેદા કરવા માટે પૂરતી મીલો ઉભી કરતાં ૫૦ વર્ષ લાગે. પરંતુ તે જ માલીકો કહે છે કે જો સ્ત્રીઓ કાંતતી થઇ જાય અને વણકરો બરાબર વણતા થઇ જાય તો બે કે ત્રણ વર્ષમાં આપણું કાપડ બનાવી શકવાની સ્થિતિમાં આપણે આવી જઇયે.

બીજા તાપનું નિવારણ

હિંદુસ્તાનમાં હજુ પણ એવાં સ્થળો છે જ્યાં ધનાઢ્ય તેમજ ગરીબ બધી બહેનો સૂતર હાથે કાંતે છે અને વણકર પાસે તેનાં કપડાં વણાવી લઈ પહેરે છે. પંજાબમાં તો વિવાહ અથવા માંગલિક પ્રસંગે પોતે કાંતેલા સૂતરમાંથી જ બનાવેલાં કપડાં પહેરવાનો રિવાજ છે. તે કાપડ પવિત્ર મનાય છે. આવાં આવાં તો દેશમાં ઘણાં સ્થળ છે. તેની આપણને ખબરે નથી.

આપણી ત્રુટી

આપણે જોઇતું કાપડ આપણે પેદા કરી લેવામાં કશીયે મુશ્કેલી નથી. ત્રુટી માત્ર આપણા આળસની અને જડતાની છે. આ પ્રયાસમાં ધનની કશી જરૂર નથી; ઉત્સાહની અને અપૂર્વ પ્રેમની જરૂર છે, અને તે ઉત્સાહની અને અપૂર્વ પ્રેમની સાથે જ્ઞાનની મીલાવટ કરવાની જરૂર છે.

હું વણકર તરીકે કહું છું કે રોજના આઠ કલાક હાથની સાળ ઉપર કામ કરતો માણસ જરૂર એક રૂપીયો પેદા કરી શકે. મૅટ્રિક્યુલેશન માટે સબડ્યા છતાં ક્યાં એક રૂપીયો મળે છે? માસિક રૂ. ૩૦ના પગારમાં વૈતરું કરનારા ગ્રૅજ્યુએટો મેં જોયા છે, અને પરીક્ષાઓથી શરીરને ગાળી નાંખ્યા પછી તેમને આમ સબડવું પડે છે. તેના કરતાં તો આ જરૂર સારી સ્થિતિ છે.

જો હિંદુસ્તાનની અસંખ્ય સ્ત્રીઓ અને લાખો વિધવાઓ પોતાના નવરાશના સમયમાં આ કાર્ય કરવા ઇચ્છે, જો તેમના હૃદયમાં રામ અને કૃષ્ણનો વાસ થાય તો સૂતર પેદા કરવું એ કશુંયે અઘરું નથી. હું હિંદને અત્યારે આ ધર્મ પાળવા વીનવું છું.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર : અમદાવાદ

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય

	મૂલ્ય	પોસ્ટેજ
હિન્દસ્વરાજ (મહાત્માજીએ આફ્રિકામાં 'ઇન્ડીયન ઓપીનીયન'માં લખેલાં મૂળ લખાણ સાથે મેળવેલી પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ; સ્વદેશી કાગળ અને ખાદીનું પૂંઠું.)	૦-૬-૬	૦-૨-૦
આશ્રમભજનાવલિ (સત્યાગ્રહાશ્રમમાં સવારસાંજની પ્રાર્થના વખતે ગવાતાં ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી અને અંગ્રેજી ભજનોનો સંગ્રહ; દેવનાગરી લિપિ, અને ખાદીનું પૂંઠું.)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
અરજુનવાણી (આત્મદર્શન કરાવનારાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦	૦-૨-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-મૂળ	૦-૯-૦	૦-૧-૦
વણાટશાસ્ત્ર (લેખકઃ શ્રી૦ મગનલાલ ખુશાલચંદ ગાંધી; ખાદીનું પૂંઠું)	૦-૧૦-૦	૦-૨-૦
ગાંધીજીની જુવાની	૦-૬-૦	૦-૧-૦

બાલસાહિત્ય

ચણીબોર (બાલકવિતા)	૦-૪-૦	૦-૧-૦
ચણીબોર સંબંધે શિક્ષકો સાથે વાતચિત	શિક્ષકોને મફત	
ચાલણગાડી—નાની (બાળપોથી)	૦-૧-૩	૦-૦-૬
ચાલણગાડી—મોટી ,,	૦-૩-૦	૦-૦-૬
ચાલણગાડીના શિક્ષકોને	૦-૧-૦	૦-૦-૬

છપાય છે

હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું ? (એ મથાળા નીચે 'નવજીવન'માં આવતા લેખોનો સંગ્રહ)

જેલ ડાયરી (શ્રી૦ રાજગોપાલાચારીની રોજનીશી—જેમાંથી 'નવજીવન'ના વાચકોને નમુના મળ્યા હતા.)

પૂર્વરંગ (આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ—લેખકઃ કા૦ કાલેલકર અને શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)

રાયણ (૯-૧૦ વર્ષનાં બાળકો માટે શ્રી૦ જુગતરામ દવેએ કરેલો બાલકવિતાઓનો બીજો સંગ્રહ)

ત્રીજી તા

મુદ્રક અને પ્રકાશક : રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી; નવજીવન મુદ્રણાલય, અમ